T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ESKİÇAĞ TARİHİ ANABİLİM DALI

ASUR TİCARET KOLONİLERİ ÇAĞI'NDA KADIN

Doktora Tezi

Ebru MANDACI

Ankara-2014

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ESKİÇAĞ TARİHİ ANABİLİM DALI

ASUR TİCARET KOLONİLERİ ÇAĞI'NDA KADIN

Doktora Tezi

Ebru MANDACI

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Turgut YİĞİT

Ankara-2014

T.C.

ANKARA ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

ESKİÇAĞ TARİHİ ANABİLİM DALI

ASUR TİCARET KOLONİLERİ ÇAĞI'NDA KADIN

Doktora Tezi

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Turgut YİĞİT

Tez Jürisi Üyeleri

Adı ve Soyadı	**İmzası**
Prof. Dr. Turgut Yigit	
Yar. Doç. Dr. Selçuk Ertuğ	
Prof. Dr. A. Cüneyt Çakırlar	
Yrd. Doç. Dr. Fatma SEVİNÇ ERBAŞI	
Yrd. Doç. Dr. Esma ÖZ	

Tez Sınavı Tarihi 01/12/2014

TÜRKİYE CUMHURİYETİ

ANKARA ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ'NE

Bu belge ile, bu tezdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu beyan ederim. Bu kural ve ilkelerin gereği olarak, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçları andığımı ve kaynağını gösterdiğimi ayrıca beyan ederim.(...../...../20...)

Tezi Hazırlayan Öğrencinin

Adı ve Soyadı

.....

İmzası

.....

ÖNSÖZ

Anadolu'nun eskiçağ tarihi hakkında bilgi veren en eski yazılı belgeler Kültepe tabletleridir. Bu tabletlerin bilgi verdiği dönem, bilim dünyasında Asur Ticaret Kolonileri Çağı olarak adlandırılmıştır. Kültepe kazılarında ortaya çıkarılan tabletler, yaklaşık 250 yıl süren bu dönemde yaşayan halkların sosyal, siyasî ve özellikle ekonomik hayatları hususunda çok önemli bilgiler vermektedir. Günümüzde de devam eden Kültepe kazılarında 23 binden fazla çivi yazılı belge ele geçmiştir. Kültepe'de bilimsel anlamda ilk kazılara 1948 yılında Prof. Dr. Tahsin Özgüç başkanlığındaki bir heyet ile başlanmış ve 2005 yılına kadar aralıksız sürdürülmüştür. 57 yıl süreyle aralıksız olarak sürdürdüğü kazılarında ortaya çıkardığı arşivler ve diğer arkeolojik buluntuları bilim dünyasına kazandıran Prof. Dr. Tahsin Özgüç'ü minnet ve şükranla anıyorum. Onun vefatından sonra da kazı başkanlığını üstlenen öğrencisi Prof. Dr. Fikri Kulakoğlu ve ekibindeki diğer üyelere teşekkürlerimi sunarım.

Bugün büyük çoğunluğu Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi'nde korunan Kültepe tabletlerini işleyerek, bilim dünyasına kazandıran Ankara Üniversitesi Sumeroloji Anabilim Dalı öğretim üyeleri ile diğer yabancı filologlara teşekkürlerimi iletiyorum. Bazı belgelerin tercümesinde yardımlarını esirgemeyen Prof. Dr. Salih Çeçen ve Prof. Dr. Gürkan Gökçek'e çok teşekkür ederim.

Eskiçağ Tarihi Anabilim Dalı öğretim üyelerinden başta danışmanım Prof. Dr. Turgut Yiğit olmak üzere doktora çalışmam sırasında ders aldığım ve ufkumun genişlemesini sağlayan değerli hocalarım Prof. Dr. Ömer Çapar,

Doç. Dr. Ayşe Gül Akalın Orbay, Doç. Dr. Hülya Boyana ve Yrd. Doç. Dr. Sedat Erkut'a teşekkürü borç bilirim.

Ebru MANDACI

KISALTMALAR ve İŞARETLER

AKT: Ankara Kültepe Tabletleri/ Ankaraner Kültepe-Texte.

AÜDTCF: Ankara Üniversitesi Dil veTarih-Coğrafya Fakültesi.

ARM: Archives royales de Mari.

ATHE: Die Altassyrischen Texte des Orientalischen Seminars der Universitat Heidelberg und der Sammlung Erlenmeyer-Basel.

BIN: Babylonian Inscription in the Collection of J.B. Nies.

Bkz.: Bakınız.

C. : Cilt.

CAD: The Assyrian Dictionary of the Oriental Institute of the University of Chicago.

CCT: Cuneiform Texts from Cappadocian Tablets in the British Museum.

CDA: A Concise Dictionary of Akkadian.

EL: Die Altassyrischen Pechtsurkunden vom Kültepe.

HUCA: Hebrew Union College Annual.

I (PRAG I): Tafelsignatur der Kültepe Tafelsammlung der Prager Karlsuniversität.

ICANAS: International Congress of Asian and North African Studies.

ICK: Inscriptions cunéiformes de Kültepe.

KBo: Keilschrifttexte aus Boghazköi, Leipzig.

KEL: Kültepe Eponym List.

Kt. : Kültepe.

KTS: Keilschrifttexte in den Antiken Museen zu Stambul.

LIH: The Letters and Inscription of Hammurabi.

MAH: Tablets in the collection of the Musée d'Art et d'Histoire, Geneva.

OIP: Inscriptions from Alishar and Vicinity.

RGTC: Réportoire Géographique des Textes Cunéiformes.

S. : Sayı.

s. : Sayfa.

Ş.A.: Şahıs Adı.

TC: Tablettes Cappadociennes du Louvre.

TSA: Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi.

TTKB: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

TTKY: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

VAT: Tablets in the collections of Staatliche Museen, Berlin.

Vd. : Ve diğerleri.

YKY: Yapı Kredi Yayınları.

( ): Eksik tamamlama.

[ ]: Kırık tamamlama.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....I

KISALTMALAR ve İŞARETLER.....III

İÇİNDEKİLER.....VI

GİRİŞ.....1

I. BÖLÜM

SOSYAL HAYATTA KADIN

1.1. Evlilik Müessesesinde Kadın.....15

1.1.1. Kızların Nişanlandırılması ve Evlilik.....15

1.1.2. Aile Hukukunda Kadının Yeri.....28

1.1.2.1. Evlilik Sözleşmesi ve Boşanma Vesikalarında Kadın.....28

1.1.2.2. Miras Hukukunda Eşler ve Kız Çocuklarının Hakları.....39

1.1.3. Aile İçinde Kadının Statüsü ve Rolü.....51

1.2. Kültepe Metinlerinde Köle Alım-Satımı ile İlgili Belgelerde Kadın.....58

1.3. Rahibeler.....66

II. BÖLÜM

EKONOMİK HAYATTA KADIN

2.1. Ekonomik Hayatta Asur Kadını.....73

2.2. Ekonomik Hayatta Anadolu Kadını.....92

III. BÖLÜM

SİYASİ HAYATTA KADIN

3.1. Kraliçelerin İdarî ve Hukukî Yetkileri.....103

3.2. Kraliçelerin Ekonomik Yetkileri.....111

IV. BÖLÜM

KIYAFETLER, SÜS EŞYALARI ve SANAT ESERLERİNDE KADIN BETİMLEMESİ

4.1. Kıyafetler.....115

4.2. Süs ve Ziynet Eşyaları.....118

4.2.1. Kozmetik Ürünleri.....118

4.2.2. Saç Halkaları.....119

4.2.3. Elbise İğneleri ve Göğüs Süsleri (Broşlar).....120

4.2.3.1. Elbise İğneleri.....120

4.2.3.2. Göğüs Süsleri (Broşlar).....121

4.2.4. Kolye ve Pandantifler.....123

4.2.4.1. Kolyeler.....123

4.2.4.2. Pandantifler.....126

4.2.5. Küpeler.....127

4.2.6. Yüzük ve Bilezikler.....128

4.3. Sanat Eserlerinde Kadın Betimlemesi.....131

4.3.1. İdoller ve Heykeller.....131

4.3.2. Mühürler ve Bullalar.....140

4.3.3. Seramik Eserler.....147

SONUÇ.....150

KAYNAKÇA.....156

HARİTALAR.....170

RESİMLER.....173

ÖZET.....194

ABSTRACT.....196

GİRİŞ

Günümüzde birçok tarihçi geçmişteki büyük erkek simaları araştırmış ve bu incelemeler sırasında ortaya çıkan kadınları konusu olan erkeğin annesi, kız kardeşi, hanımı veya kızı olarak ele almışlardır. Tezimizle ilgili bugüne kadar bazı kitap ve dergilerde çeşitli makaleler yayınlanmış, ancak dönemin kadını bir bütün olarak ele alınmamıştır. Sözünü ettiğimiz çalışmalardan, F. Kınal'ın "*Eski Anadolu'da Kadının Mevkii*"[1], L. Matouš'un "*Zur Korrespondenz des Imdi-ilum mit Tarām-kubi*"[2], K. Balkan'ın "*Eski Asur ve Anadolu'da Kızların Çocuk Yaşında Nişanlanması*"[3] ve C. Günbattı'nın "*Kültepe Tabletlerine Göre, Kadınların Ticarî Faaliyetleri Hakkında Bazı Gözlemler*"[4] adlı makaleleri ile C. Michel'in "*Les Malheurs de Kunnaniya, Femme de Marchand*"[5] ve "*Woman of Assur and Kanesh*"[6] makaleleri temel eserler arasında yer almaktadır.

Eskiçağ kadınının toplumdaki yerini toplu bir çalışma olarak bilim dünyasına ilk kazandıran ise Prof. Dr. Muhibbe Darga olmuştur. Yazar, "*Anadolu'da Kadın: On Bin Yıldır Eş, Anne, Tüccar, Kraliçe*"[7] adlı eserinde

---

[1] Kınal, 1956: 354-361.

[2] Matouš, 1982: 268-270.

[3] Balkan, 1987: 417-427.

[4] Günbattı, 1994: 191-200.

[5] Michel, 1997: 239-255.

[6] Michel, 2011: 124-133.

[7] Darga, 2013.

Anadolu'da yaşamış olan bütün eskiçağ toplumları kadınını ele alarak, kendisinden sonraki kuşakların da ufkunu açmıştır. Biz de Asur Ticaret Kolonileri Çağı kadınını, Anadolu'nun ilk yazılı belgeleri olan Kültepe tabletleri ve arkeolojik veriler ışığında, her yönüyle bir bütün olarak ele alan çalışmanın eksikliğini gördük. Bu boşluğu doldurmak, çalışmamızın başlıca amacı olmuştur.

Kuzey Irak'ta Musul'un yaklaşık 90 km. güneyinde, Dicle'nin batı kıyısında bulunan Asur şehri, M.Ö. 2. binyılın başlarında Sumerliler'in kurmuş olduğu son devlet olan III. Ur'un yıkılmasıyla bağımsızlığını kazanmıştır. Bağımsız bir devlet olmasının ardından Asur'da bir refah ve kalkınma dönemi başlamıştır. Asur şehrinin stratejik konumunun sağladığı olanaklar ve Eski Asur hanedanının ünlü kralı İlišuma'nın imar faaliyetleri ile vergileri indirmek ve çevre ülkelerin tüccarlarını Asur'a çekmek için tekelleri kaldırmak gibi ekonomik girişimleri sayesinde şehir kısa zamanda uluslararası ticaretin merkezi haline gelmiştir. Gelişen ekonominin sonucunda büyük sermaye sahibi tüccarlar, ülke içinde üretilen ya da pazarlamak için başka ülkelerden Asur'a getirilen bazı malların ihracı ve esasen ham madde kaynakları bakımından fakir olan Mezopotamya'da ihtiyaç duyulan malların ithali için çevre ülkelere yönelmişlerdir.[8]

Anadolu, en eski çağlardan itibaren yeraltı ve yerüstü zenginlikleri ile uygun iklim şartlarından dolayı çeşitli kavimlerin cazibe merkezi olmuş ve zaman zaman söz konusu kavimlerin istilasına uğramıştır. Asurlu sermaye

---

[8] Günbattı, 2012: 5-6.

sahipleri de Anadolu'nun bazı zenginliklerinden yararlanarak, kendi ülkelerinde bulunmayan hammadde ihtiyaçları için Anadolu ile sıkı bir ticari faaliyete girişmişlerdir. Bu ticaret şebekesi batıda Tuz Gölü'ne, kuzeyde Çorum ve Sivas bölgelerini de içine dâhil ederek, güneyde Çukurova'ya kadar uzanmaktadır.[9] Ticaret yapmak amacıyla Anadolu'ya gelen Asurlu tüccarlar, bu sınırlar içinde 20 civarında *kārum*[10] ve bir o kadar da *wabartum*[11] adını verdikleri ticaret merkezleri kurarak, Anadolu'da oldukça sistemli bir ticaret ağı oluşturmuşlardır.[12]

Söz konusu devir de adını, Asurlu tüccarların ekonomik faaliyetlerini Anadolu içlerine kadar yayarak, oldukça gelişmiş bir ticaret kolonisi

---

[9] Sever, 1999: 85.

[10] Akadca'ya Sumerce'den geçen "*kārum*" kelimesi liman anlamına gelmektedir. Güney Mezopotamya'da suyolu trafiğinde çok önemli olan limanlara zamanla tüccarlar yerleşerek, ambarlarını kurmuşlar, mallarını depo edip, alış-verişlerini yönettikleri ticaret mahalleleri oluşturmuşlardır. Asurlular Anadolu'da şehrin kenarında kurdukları ticaret merkezini de bu anlamda *kārum* olarak kabullenmişlerdir (Özgüç, 2005: 5-6).

[11] Asurluların koloni merkezlerine bağlı olarak kurdukları daha küçük alış-veriş merkezlerine ise "*ticaret istasyonu*" yani "*wabartum*" deniliyordu. *Wabartum* en yakınındaki *kārum*'a bağlı olup, onun yönetimindeydi (Özgüç, 2005: 5-6).

[12] Bu merkezlerden bazıları hem *kārum* hem de *wabartum*'dur. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Bayram, 1994: 211-234.

kurmalarından almaktadır. Bu ticaret kolonisinin temel malzemelerini, Asurlu sermayedarların Anadolu'ya muhtemelen Afganistan'dan getirdikleri kalay, çeşit bakımından zengin kumaş ve dokuma ürünleri ile süs eşyası gibi maddeler oluşturmuştur. Ayrıca ticarette önemli yer tutan dokuma ürünlerinin, metinlerde üretildiği yer veya şehir adı ile anılması, bu ürünlerin Mezopotamya, Kuzey Suriye ve diğer bölgelerden toplanarak Anadolu'da pazarlandığını göstermektedir. Dolayısıyla, Asurlu tüccarların bir nevi komisyoncu anlayışıyla bu ticaretten kazanç elde ettikleri söylenebilir.[13]

Eski adı Kaniš olan Kültepe, M.Ö. 2. binyılın ilk çeyreğinde hüküm süren Kaniš Krallığı'nın merkezi ve aynı zamanda Anadolu'daki ticaret kolonilerinin başkentidir. Şehir, Kayseri'nin 21 km. kuzeydoğusunda, Erciyes Dağı'nın eteğinde, bereketli ve iyi sulanan ovanın ortasındadır. Kültepe, Tepe ve Aşağı Şehir olmak üzere iki bölümden oluşmaktadır. Anadolu'daki Asur Ticaret Kolonileri'nin merkezi olan *Kaniš kārumu*, tepeyi kuşatan Aşağı Şehir'de yer almaktadır.[14]

Tepe'de 1893 ile 1925 yılları arasında yabancı araştırmacılar tarafından dört kazı çalışmasında bulunulmuştur. Bunlardan ilki 1893-1894 yıllarında E. Chantre tarafından gerçekleştirilmiştir. H. Winckler ise 1906'da sadece sekiz gün süren bir çalışma yapmıştır. Aynı yıl H. Grothe de höyüğün ortasında ve doğusunda iki çukur açmıştır. Bu kazıların tamamen tablet bulmaya yönelik olduğu bilinmektedir. Zira köylülerden satın alınarak yurt dışına kaçırılan ve

---

[13] Albayrak, 2000a: 35.

[14] Özgüç, 2005: 6-8.

bölgenin klasik devirlerdeki adından dolayı "*Kapadokya tabletleri*" diye adlandırılan tabletlerin Karahöyük/Kültepe'de olduğu biliniyordu. Bu üç girişimde tablet bulunamamıştır. Dördüncü kazı Hitit çivi yazısını çözen B. Hrozny tarafından 1925'te yapılmıştır. B. Hrozny aylarca mimari kalıntıları tahrip ederek tablet aramış fakat bulamamıştır. Kazıya son vermek üzereyken yöreden birisinin ihbarı ile tabletlerin Tepe'de değil hemen eteklerindeki tarlalarda olduğunu öğrenmiştir. İşaret edilen tarlada kısa sürede bin kadar tablet bulunmuştur. Böylece "*Kaniš kārumu*" olarak geçen Asurlu tüccarların yerleştiği Aşağı Şehir keşfedilmiştir. Uzun bir aradan sonra Kültepe'de bilimsel anlamda ilk kazılara 1948 yılında Prof. Dr. Tahsin Özgüç başkanlığındaki bir heyet ile başlanmıştır. T. Özgüç kazı başkanlığını 2005 yılına kadar aralıksız sürdürmüştür. Onun vefatından sonra da öğrencisi Prof. Dr. Fikri Kulakoğlu üstlenmiştir.[15]

Aşağı Şehir'de yakın zamana kadar devam eden kazılarda dört yapı katı tespit edilmiştir. İlk yerleşim IV. katta olup, el yapımı tek renkli ve çok renkli seramiklerle birlikte çark işi Hitit seramiğinin ilk örnekleri görülmektedir. Daha sonra gelen III. katta çark işi seramiğin sayısı artmıştır. Söz konusu iki katta yazılı belgeye rastlanmamıştır. Bu en eski yapı katları, Asurlu tüccarların ticaret için geldiği ve yerleştiği II. katın altındadır. Bu erken dönem yerleşimi, Asur kralı Naram-Sin döneminde büyük bir yangınla tahrip olmuştur. Birkaç yıl sonra ise yeniden yerleşim olduğu görülmektedir. Kat I-b olarak adlandırılan yeni yerleşim yüz yıldan fazla sürmüş ve son bulmuştur.

---

[15] Günbattı, 2012: 9-10.

Aşağı Şehrin son yerleşim katı olan I-a döneminde Kaniš çöküşe geçmiştir ve bir kuşak kadar kısa bir süre sonra Kültepe tamamen terk edilmiştir.

F. Kulakoğlu'ndan edindiğimiz bilgiye göre, Kültepe'de bugüne kadar yapılan kazılar sonucunda yaklaşık 23,500 adet tablet bulunmuştur. Gün ışığına çıkarılan bu tabletlerden 23,000 kadarı II. kattan, sadece 500 kadarı I-b katından elde edilmiştir.[16] Eski Asurca tabletler Anadolu'da Kültepe'den başka Boğazköy, Alişar ve Kaman-Kalehöyük'te bulunmuştur.[17] Bu merkezlerde bulunan tabletler, *Kaniš kārumu*'nun geç safhası, yani I-b katı belgeleri ile çağdaştır.[18]

Kültepe tabletleri üzerinde yürütülen son yıllardaki kronoloji çalışmalarıyla, Eski Asur ve Asur Ticaret Kolonileri Çağı'nın tarihlenmesi hususunda önemli ilerlemeler kaydedilmiştir. Bu konuyla ilgili olarak K. R. Veenhof tarafından neşredilen Kt. 91/k 555 ve Kt. 92/k 193 numaralı *Kültepe Eponim Listeleri (KEL)*[19] ile C. Günbattı'nın yayınlamış olduğu Kt. 01/k 287 numaralı *līmu* listesi (KEL G)[20] sayesinde, Koloni Çağı'nda faaliyet gösteren

---

[16] Kulakoğlu, 2010: 45-46.

[17] Kültepe, Boğazköy, Alişar ve Kaman-Kalehöyük'te bulunan Eski Asurca yazılmış tabletlerin bibliyografyası üzerine C. Michel çalışmıştır. Bkz. Michel, 2003.

[18] Özgüç, 2005: 12.

[19] Veenhof, 2003: 6-11.

[20] Günbattı, 2008: 103-132.

līmu[21] isimleri ve bu *līmu*'ların hangi kral zamanında görevde oldukları konusu aydınlığa kavuşmuştur. Böylece, Eski Asur ve Asur Ticaret Kolonileri Çağı'nın tarihlenmesi sağlanmıştır. Veenhof'a göre, *eponim* listeleri birarada yaklaşık olarak M.Ö. 1974 ile M.Ö. 1720 arasında 250'nin üstünde *eponim* kapsayan bir dizi sağlar. Bütün eponim listeleri Kral I. Erišum'un[22] birinci yılında başlar, çünkü *līmum* kurumu o zaman ihdas edilmiştir.[23]

Arşivlerle ilgili ilk çalışmalar, 1948 yılından önce *Kaniš kārumu*'ndan çıkarılan ve bugün Avrupa'nın çeşitli müzelerinde bulunan yaklaşık beş bin tablet üzerinde gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmalarda, İlabrat-bāni, İmdīlum İddin-İštar, İnnāia ve Šū-Hubur gibi Asurlu tüccarlar ile Enišaru, Ašēd ve Huharimataku adlı Anadolulu tüccarlar ele alınmıştır. Araştırmacıların arşivlerle ilgili bu çalışmaları, tüccarların kişilikleri, özel durumları ve statüleri, aile üyeleri ile ilişkileri ve firmanın faaliyetleri gibi farklı konularda bilgi edinme

---

[21] Larsen'e göre, her yıl atanan ve görevde olduğu yıla adını veren *līmum* ya da *eponim*, şehirdeki merkezi idare kurumu olan meclis binasından sorumlu yüksek dereceli memurdur. Bu yetkilinin, her yıl şehir meclisi üyeleri arasından kurayla belirlendiği anlaşılmaktadır. *līmum* yetkilisinin görevde olduğu bir yıl boyunca oldukça önemli bir gücü olup, vergilerini ödemedikleri takdirde insanların mallarına el koyup evlerinden atma yetkisi bulunmaktadır. Bkz. Larsen, 2011: 66.

[22] I. Erišum'un yaklaşık olarak M.Ö. 1974-1935 yılları arasında saltanat sürmüştür. Bkz. Veenhof, 2003: 57.

[23] Veenhof, 2011: 32.

imkânı sağlamıştır. Diğer taraftan, Eski Asur toplumunda sosyo-ekonomik birliğin temelde aileye dayanması sebebiyle, ekonomik hayatın devamı ve gelişiminde zarurî bir hal alan bütün yapı ve fonksiyonlarının doğrudan özel arşivlerde yer alması doğaldır. Dolayısıyla arşiv çalışmaları, Koloni Çağı hayatının bir bütün olarak değerlendirilmesi konusunda büyük önem arz etmektedir.[24] Son yıllarda yabancı ve Türk filologlar tarafından ele alınan arşivler de kadınlar hususundaki bilgilerimizi artırmıştır.

Kültepe tabletlerinin içeriğine gelince; bunların çoğunluğu ticarî, iktisadî, hukukî ve bunlarla ilgili faaliyetler ve prosedürlerden oluşmaktadır. Bu tabletlerdeki bilgiler; ticari anlaşmaları, çeşitli kontratlar ile borç, faiz, kredi senetleri, malların nakliyesi, ortaklık anlaşmaları, oldukça çok miktarda alış-veriş mektupları ve özel mektuplar, alacaklının borç-zimmet kayıtları gibi konuları içermektedir. Bunların dışında aile hukuku, mahkeme kararları, kanunî işlemlerin ve kararların kayıtları, büyü metinlerine ait örnekler ve "*waklum mektupları*"[25] vardır.

---

[24] Gökçek, 2002: 8.

[25] S. Çeçen'e göre, "*waklum*" krala ait bir unvandır. Asurlu tüccarlar ve şahıslar arasında ortaya çıkan anlaşmazlıkların Anadolu'da çözümlenemediği durumlarda mesele Asur'a sunulmuştur. Asur Şehir Meclisi, kutsal "*hamrum*" odasında toplanarak karara varmıştır. Bu meclisin kararı bir belge düzenlenerek *Kaniš Kārumu*'na gönderilmiştir. Bu karar "*waklum şöyle diyor*" ifadesi ile başlar ve karar belgesinin zarfının üzerinde "*waklum*" dediğimiz şahsın mührü mevcuttur. Ayrıntılı bilgi için bkz. Çeçen, 1990: 35-51.

Yeni kazılar evlenme-boşanma, evlat edinme, veraset ve esir ticaretine ait metinlerin sayısını oldukça artırmıştır. Yeni arşivlerin özel ve resmi mektupların sayısını artırması, onların içerdiği dağınık ima ve kayıtlardan, yerli toplumların sosyal ve hukuksal yapısı, aile düzenleri, günlük yaşamları, kamu gücünün organizasyonu ve deneyimli Asurlu tüccarların çeşitli entrikaları arasındaki tutumları hakkında önemli bilgiler kazanmamızı sağlamıştır.[26]

Hiç şüphesiz ki, bu zamana kadar alanımızla ilgili olarak yapılan çalışmalar dönemin kadınları konusunda önemli ölçüde katkı sağlamıştır. Ancak her geçen gün artan belgeler ve bunlar üzerinde yapılan çalışmalar, eksik olan arşiv parçalarının kısmen bir araya toplanmasını sağlamış ve böylece konuya yeni bir boyut kazandırma imkânı vermiştir. Biz de çalışmamızda, bu imkânı elimizden geldiğince değerlendirmeye çalıştık.

Mezopotamya toplumu içerisinde ikinci planda olarak görülen kadının yeri son yıllarda yapılan çalışmalar ile tekrar gözden geçirilmiştir. Gelecek nesillerin devamını sağlayan kadının aile içerisindeki etkisi çok büyüktür ve anne olan her kadın onurlandırılmıştır. İçinde bulunulan döneme ve toplum yapısına göre bazı kadınların aile içinde daha büyük özgürlüklere sahip oldukları görülmektedir. Bu kadınlar arasında, Asurlu kadınların M.Ö. 2. binyılın başından itibaren evliliklerinde eşleriyle eşit haklara sahip oldukları anlaşılmaktadır. Anadolu'da ticaret yapan tüccarların eşleri, evin reisi konumunu üstlenerek, kendi başlarına karar almak zorunda kalmışlardır.

---

[26] Özgüç, 2005: 12-13.

Ayrıca Anadolu'da ticarî faaliyet gösteren eşleri zaman içerisinde ikinci bir eş olarak Anadolulu kadınlar ile evlenmişlerdir. Asurlu kadınlar ile Anadolu'da ikinci eş olarak alınan kadınların faaliyetlerinin farklılık gösterdiği anlaşılmaktadır.[27] Ayrıca çok az sayıda Asurlu kadının Anadolu'ya geldiği ve yerli erkeklerle evlilik yaptıkları da tespit edilmiştir.[28]

Asurlu tüccarların kişisel arşivlerini oluşturan ve evlerinde bulunan binlerce tablet, Kaniš ve Asur toplumlarıyla ilgili bilgiler de vermektedir. Kaniš'te bulunan belgeler arasında kadınlar tarafından gönderilmiş ya da alınmış yüzlerce mektup bulunmuştur.[29] Bunlar arasında daha kişisel tarzda mektuplar da yer almaktadır ve bu mektuplar çoğunlukla ev meseleleriyle ilgilidir. Hukukî belgeler arasında yer alan evlilik sözleşmesi, boşanma kayıtları ve vasiyetnameler gibi vesikalar da Asur ve Anadolu toplumlarında kadının aile içindeki yeri ve kadınların günlük faaliyetleri hususunda bilgilerimizi tamamlamaktadır.[30]

Çivi yazılı belgelerden bu dönemde, Asurlu kadınların aktif olarak ticaretin içinde yer aldıkları, mevki ve unvanlarının ticaret yapmalarına engel olmadığı anlaşılmaktadır. Asur kadını özellikle tekstil ve bira imalatında bulunmuş ve ürettikleri malların Anadolu'ya sevkiyatında önemli görevler

---

[27] Michel, 2011: 124.

[28] Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. s. 17-18.

[29] Aile içi mektuplaşmalar konusunda ayrıntılı bilgi için bkz. Günbattı, 1990: 126-133.

[30] Michel, 2011: 124.

üstlenmişlerdir. Aynı zamanda bu bayanlar, aile şirketlerinin Asur'daki temsilcisi, yöneticisi ve çalışanı olarak da etkin bir rol oynamışlar, kendi adlarına borç vermişler, senet düzenlemişler, köle alım-satımında bulunmuşlardır. Mirastan pay alma hakkı bulunan ve evlenme-boşanma durumunda sosyal hakları korunan Asurlu kadınlar sadece ev hanımı olarak değil, başarılı bir iş kadını olarak da Asur toplumunun içinde yer almışlardır.[31]

Elimizdeki mevcut tabletlerin çoğunluğu, Asurlular'ın kendi meseleleriyle ilgili olması sebebiyle, Anadolulu kadınların günlük hayatları, ekonomik ve hukukî durumları hakkındaki bilgilerimiz oldukça kısıtlıdır. Evlenme ve boşanma kayıtlarından, Anadolu'da kadın ve erkeğin eşit haklara sahip olduğu anlaşılmaktadır.[32]Bu dönemde Anadolu kadınının, en üst seviyede kral ile beraber hatta bazı durumlarda tek başına ülke yönetiminde yer aldığı görülmektedir. Halk kadını olarak ise, ticaret yaptıkları, köle alıp-sattıkları, kendi adına senet düzenledikleri, nişan, evlilik ve boşanma durumunda haklarının korunduğu anlaşılmaktadır.[33]

Çalışmamızda, Koloni Çağı kadını hususunda dört bölümde bilgi vermeye çalıştık. Birinci bölümde sosyal hayatta kadını ele alarak; aile müessesinde kadının statüsü ve rolünü, kızların kaç yaşına geldiğinde evlendirildiği, nişan ve düğün âdetleri ile kadınların aile hukukundaki haklarını irdeledik. Köle alım-satım belgelerinden edindiğimiz bilgilerle ise kadın

---

[31] Kuzuoğlu, 2007: 795-796.

[32] Günbattı, 1994: 191.

[33] Kuzuoğlu, 2007: 796.

kölelerin fiyatları ve ne tür işlerde çalıştırıldıkları konusunu aydınlatmaya çalıştık. Rahibelerin, tapınaklarda nasıl bir görevi olduğunu ve bunların sosyo-ekonomik hayatlarını belgelerin vermiş olduğu imkânlar doğrultusunda inceledik. İkinci bölümümüzü oluşturan ekonomik hayatta ise Asur ve Anadolu kadınını ayrı ayrı ele aldık. Buradaki amacımız, iki ayrı coğrafya kadının yaşadıkları coğrafyanın vermiş olduğu olanaklar ile ekonomik hayata yapmış oldukları katkıyı ortaya koyabilmekti. Siyasi hayatla ilgili bölümümüzde de, kraliçelin idarî ve hukukî yetkileri ile ekonomik alandaki söz haklarını inceledik. Dördüncü bölümümüzde; filolojik belgelerin yanında arkeolojik verileri de inceleyerek, dönemin kadının giyim tarzı, makyaj ve süslenmek için taktıkları ziynet eşyalarını belirledik. Ayrıca sanat eserlerini inceleyerek, bunlardaki kadın betimlemeleri, bunların ne amaçla kullanıldıkları ve ne anlama geldiklerini elimizden geldiğince inceledik.

Yukarıda sözünü ettiğimiz üzere, şimdiye kadar konumuzla ilgili toplu bir çalışma yapılmamıştır. Bazı kitapların ilgili bölümlerinde ve dergilerde yayınlanmış çeşitli makalelerde, dönemin kadını ele alınmıştır. Çalışmamızda, M. Darga'nın *Anadolu'da Kadın: On Bin Yıldır Eş, Anne, Tüccar, Kraliçe*[34] adlı eseri ile K. R. Veenhof'un *Aspects of Old Assyrian Trade and Its Terminology*[35] ve C. Günbattı'nın *Kültepe-Kaniş/Anadolu'da İlk Yazı, İlk Belgeler*[36] adlı kitaplar faydalandığımız temel eserlerdir.

---

[34] Darga, 2013.

[35] Veenhof, 1972.

[36] Günbattı, 2012.

Makalelerden ise, L. Matouš'un "*Zur Korrespondenz des Imdi-ilum mit Tarām-kubi*"[37], K. Balkan'ın "*Eski Asur ve Anadolu'da Kızların Çocuk Yaşında Nişanlanması*"[38] ve C. Günbattı'nın "*Kültepe Tabletlerine Göre, Kadınların Ticarî Faaliyetleri Hakkında Bazı Gözlemler*"[39] adlı makaleleri ile C. Michel'in "*Les Malheurs de Kunnaniya, Femme de Marchand*"[40] ve "*Woman of Assur and Kanesh*"[41] makaleleri, İ. Albayrak'ın "*Koloni Çağında Yerli Bir Bayan Madawada*"[42] ve "*Kültepe'de Ele Geçen Vasiyetnamelere Göre Eski Anadolu'da Miras Anlayışı*"[43] makaleleri, R. Kuzuoğlu'nun "*Asur Ticaret Kolonileri Çağı'nda Anadolu Kraliçeleri*"[44], H. A. Şahin'in "*Kültepe Metinlerinde Geçen Rahibelerin Aile ve Toplumdaki Konumu*"[45], S. Bayram-S., Çeçen'in "*Yeni Belgelerin Işığında Eski Anadolu'da Kölelik Müessesesi*"[46] adlı makaleler tezimizde kullandığımız temel eserlerdir.

---

[37] Matouš, 1982: 268-270.

[38] Balkan, 1987: 417-427.

[39] Günbattı, 1994: 191-200.

[40] Michel, 1997: 239-255.

[41] Michel, 2011: 124-133.

[42] Albayrak, 1998: 1-11.

[43] Albayrak, 2012: 137-149.

[44] Kuzuoğlu, 2007: 795-809.

[45] Şahin, 2000: 233-242.

[46] Bayram-Çeçen, 1996: 579-604.

Yer adı lokalizasyon görüşleri için başvurduğumuz temel eserler, G. Barjamovic'in *A Historical Geography of Anatolia in the Old Assyrian Colony Period*[47] ve Kh. Nashef'in *Die Orts- und Gewässernamen der altassyrichen Zeit*[48] adlı kitaplarıdır. Kültepe'de ele geçen arkeolojik buluntular ile ilgili olarak T. Özgüç'ün eserleri ile mühürler konusunda N. Özgüç'ün çalışmaları da yararlandığımız temel kaynaklardır. Akadca sözlükler *CAD* ve *CDA* da sıklıkla kullanılmıştır.

[47] Barjamovic, 2011.

[48] Nashef, 1991.

I. BÖLÜM

SOSYAL HAYATTA KADIN

1.1. Evlilik Müessesesinde Kadın

1.1.1. Kızların Nişanlandırılması ve Evlilik

Kültepe tabletleri, Eski Asur ve Anadolu toplumlarının evlilik süreciyle ilgili kısıtlı da olsa bilgi edinmemizi sağlamaktadır. Belgeler, günümüzden 4000 yıl önce hem Anadolu hem de Asur halklarının beraber yaşadığı Anadolu'daki birtakım âdetlerin günümüzde de halen uygulandığını göstermektedir. Öyle anlaşılıyor ki, evlilik öncesinde kızlar beşik kertmesi uygulaması da dâhil olmak üzere nişanlandırılmış ve damat genellikle kızın babası tarafından seçilmiştir. Kız evi tarafından damada nişan hediyesi verilmiş, ayrıca nişan ya da düğün yemeği düzenlenmiştir. Bunun yanında kına gecesine benzer dini motifli gelenekler görülmekte ve nihayetinde takı takma merasiminin varlığı tespit edilebilmektedir. Söz konusu âdetlerin doğrudan Asurlularla ilgili mi yoksa Asurlu tüccarların Anadolu'da uzun süre yaşamaları ve yerli bayanlarla evlenmeleri sebebiyle Anadolu uygulamalarını mı benimsediklerini bilemiyoruz. Bunlar ister Asur isterse Anadolu kültürünün bir parçası olsun önemli olan nokta, Anadolu'da görülen sosyal hayata dair birtakım âdetlerin izlerini günümüzle karşılaştırma imkânı sağlamasıdır.[49]

Asurlu tüccarlar ile yerliler arasındaki sosyal ilişkilerin boyutu tüccarların Anadolu'ya geliş süreçleriyle bağlantılı olarak gelişim göstermiştir.

---

[49] Bayram-Kuzuoğlu, 2013: 71.

Asur Ticaret Kolonileri Çağı'nı, tüccarların Anadolu'ya geliş zamanlarına göre iki ayrı safhaya ayırmamız mümkündür. Ticaretin başlamış olduğu erken dönemlerde, Anadolu'da daha çok erkek tüccarlar ile onların yardımcılarının bulunduğu görülmektedir. Bu ilk gelen tüccarlar yaşlanınca Asur'a dönmüşlerdir. İlk gelen tüccarları takip eden ikinci kuşak ise hanımları ve diğer aile fertleri Asur'da oturan, kendileri Anadolu'da ticari faaliyetlerde bulunan tüccarlardır. Bu durumu, Kültepe'nin en önemli tüccarlarından Pūšu-kēn'nin hanımı Lamassī ile olan mektuplaşmalarıyla, yine dönemin tüccarlarından olan İnāya'nın eşi Tarām-Kubi'yle ve Aššur-malik'in hanımı Tarīš-mātum ile olan yazışmaları açıkça ortaya koymaktadır. Ayrıca, Asur'da oturan eşlerin Anadolu'ya yazmış oldukları sayısız mektupta, kocalarından harçlık göndermelerini istemeleri de destekleyici bilgilerdendir. Geçen zaman içerisinde Asurlu tüccarların Anadolu'ya ailelerini de getirmeleri söz konusudur. O zamana kadar daha çok ticaretle sınırlı olan tüccar-yerli ilişkisi farklı boyutlar kazanmaya başlamıştır. Örneğin ticaretini yapmak için aldıkları yerli "*amtum*" yani kadın köleleri zaman içerisinde eş olarak aldıklarına tanık olunmaktadır.[50]

Uzun süre Asur'dan uzak kalan tüccarlar zamanla iki kadınla evlenme uygulamasını kabullenmişlerdir. Asur'da eşleri bulunan erkekler Anadolu'da da yerli kızlarla evlenmişlerdir. Bu tür evliliklerin muhtemel nedeni, iş ilişkilerinin her iki tarafında yararına olacağı düşüncesidir. Böylece kadının statüsüne ve onun etnik kökenine bakılmaksızın iki kadınla evlilik

[50] Albayrak, 2000a: 36.

gerçekleştirilmiştir.[51] Metinlerde; Asur'da eşi olan tüccar, Anadolu'nun yerlisi bir kadınla ikinci evliliğini yaptığı zaman ilk eşlerden genellikle *aššātum* "eş, zevce"[52] olarak söz edilirken, Anadolu'daki eşi ise *amtum* "kadın hizmetçi"[53] şeklinde geçmektedir. Bu duruma istisna olarak Šū-Kittum'un oğlu Ennum-Aššur ile evlenen yerli kadın Šaptamanika'yı örnek olarak verebiliriz. Šaptamanika metinlerde *amtum* olarak değil de *aššātum* şeklinde geçmektedir. Bu durum Ennum-Aššur'un Asur'da bir eşi olmadığı şeklinde yorumlanabilir.[54]

Söz konusu vesikalardan, Asurlu tüccarların yerli halkla olan yakın ilişkilerinin sonucunda Anadolulu kızlar ile evlendikleri anlaşılmaktadır. C. Günbattı'ya göre, Anadolulu bir erkekle Asurlu bir kadının evlendiğine dair bilgi şimdiye kadar sadece bir belgede görülmüştür. Kaniš'ten Asur'da oturan Šimat-İštar'a yazılmış olan Kt. 91/k 425 nolu mektubun 27-30. satırlarında, "*Annenin on yıldır bir Anadolulu ile evli olduğunu ve o Anadolulu'nun evinde oturduğunu işitmedin mi?*" ifadeleri geçmektedir. 1991'de ortaya çıkarılan aynı arşive ait belgelerden, evlendiği belirtilen kadının İštar-Lamassī olduğu ve Asurlu kocası Kunīlum'un ölümünden sonra yerli Lulu ile evlendiği ortaya konulmuştur.[55] Fakat M. T. Larsen'den edindiğimiz bilgilere göre, Kültepe'nin

---

[51] Veenhof, 1977: 113.

[52] CAD (A2): 462.

[53] CAD (A2): 80.

[54] Albayrak, 2004a: 3

[55] Günbattı, 2012: 164.

ünlü tüccarlarından İmdīlum'um kızı İštar-bašti ile Šallim-Aššur'un kızı Šāt-Anna da Anadolulu erkekler ile evlenen Asurlu kadınlardır. Šāt-Anna ilk evliliğini bilinmeyen birisiyle, ikincisini ise Šuppi-numan ile yapmıştır.[56] İštar-bašti ilk olarak Asurlu Al-ṭāb'la evlenmiştir ve onun ölümünden sonra da Anadolulu Anuwa ile evlendiği görülmektedir. Daha önce Asur'da yaşayan İštar-bašti'nin, Kaniš'e taşınarak Anadolu'da yaşamaya başladığı bilinmektedir.[57] İkinci evliliğini muhtemelen Anadolu'ya taşındıktan sonra gerçekleştirmiştir. İmdīlum'un İštar-bašti'ye yazmış olduğu VAT 9233 nolu mektuptan, onun ilk eşinin ölümünden sonra, bir yerli ile evlendiği anlaşılmaktadır. İmdīlum metinde, İštar-bašti'yi Al-tāb ile evlendirirken 5 *mina* gümüş harcadığını belirttikten sonra, onun ölümünden sonra da bir yerliyle evlendiğini ve tekrar 5 *mina* daha gümüş harcamak zorunda kaldığını belirtmektedir.[58] Tabletler okundukça ve yeni arşivler gün yüzüne çıkarıldıkça bu sayının artacağına inanıyoruz.

Belgelerden evlilik öncesinde nişanlanmanın gerçekleştiği anlaşılmaktadır. Bu konuyla ilgili elimizde gerek mahkeme tutanağı gerekse aile mektuplaşmaları ile ilgili sayısız belge mevcuttur. Söz konusu aile mektuplaşmalarından en iyi bilinenleri, Kültepe'nin önemli tüccarlarından Pūšu-kēn ile hanımı Lamassī arasında gerçekleşenlerdir. K. Balkan; BIN IV,

---

[56] Larsen, 2010: 45.

[57] Larsen, 1982: 218.

[58] Lewy, 1950: 375.

9 ile CCT III, 20'de Lamassī'nin adını bilmediğimiz bir *ṣuhārtum* "kız"[59] hakkında verdiği bilgilere dayanarak Asur'da kızlar evlenme yaşına geldikleri zaman Tanrı Asur adına bir tören düzenlendiğini belirtmektedir. Lamassī, BIN IV, 9'un 20-23. satırlarında genç kızın durumunu şöyle dile getirmektedir: "*kız büyüdü (ve) buna göre buraya (Asur'a) gelmekle (bize) şeref bahşet ve kızı Tanrı Aššur'un kucağına koy*". Bölümden anlaşıldığına göre, Asur'da kızlar evlenme yaşına geldikleri zaman Tanrı Asur adına bir tören düzenlenmektedir. Pūšu-kēn'e yazılan bir başka mektup olan CCT III, 20'de ise Lamassī, 38-40. satırlarda genç kızın evlenmek için yeteri kadar büyüdüğünü şu sözlerle vurgulamaktadır: "*ve kız (gerçekten) iyice büyüdü. Kalk ve buraya (Asur'a) gel, onu (kızı) Tanrı Aššur'un kucağına koy ve kendi tanrının ayağını tut*".[60] Pūšu-kēn'nin Lamassī'ye yazmış olduğu CCT II, 36 nolu mektupta da aynı kızdan yine bahsedilmektedir ve Pūšu-kēn kızın yüzüğünü Dan-Aššur'un Asur'a getirdiğini belirtmektedir. Belgenin 26-30. satırlarında ise "*Dan-Aššur buradan çıktığı zaman, ⅓ mina gümüş değerindeki bileziği ve kemeri Dan-Aššur'a ver.*" ifadeleri geçmektedir.[61] Bu mektuptaki bilgiler söz konusu kız için nişan hazırlıkları yapıldığını destekleyici bilgiler vermektedir. Zira metinde geçen "*kemer*", kız tarafının

---

[59] Sözlüklerde "kız çocuğu, genç kadın" olarak geçmektedir. CAD (Ṣ): 229; CDA: 340.

[60] Balkan, 1987: 417-418.

[61] Smith, 1924. Bu metnin tercümesinde yardımcı olan S. Çeçen'e teşekkür ederim.

erkeğe nişan hediyesi olarak vermesi gereken ve nişanın sembolü için önemli olan bir unsurdur.

Yukarıdaki gibi elimizdeki mevcut bulunan belgelerde, kızların kaç yaşına gelince nişanlandığı ya da evlendiği hususunda bilgi veren vesika henüz yoktur. Ancak K. Balkan'a göre, günümüzde de hala Anadolu'nun bazı yörelerinde devam eden "*beşik kertmesi*"nin var olduğunu gösteren mahkeme tutanakları mevcuttur. Bu mahkeme zabıtlarından bir tanesi herhalde kızın ağabeyi olan Ahu-waqar'ın, Zuba'yı kız kardeşi ile mahkeme huzurunda evlenmeye davet etmesi ile ilgilidir. K. Balkan'ın beşik kertmesi olarak yorumladığı metnin 3-12. satırlarından şunları okuyoruz:

"*Ahu-waqar Zuba'ya şöyle dedi: kız kardeşim şimdi artık büyüdü (=evlilik çağına ulaştı), buraya gel (ve) Kaniš şehrinde eş olarak al. Zuba şu cevabı verdi: O (kız kardeşin, orada) otursun. Ahu-waqar şöyle konuştu: Kaniš şehrinde (kız kardeşim hakkında) onu, Koloni (=kārum) mahkemesinin [kara]rını ver...*".[62]

Kt. 88/k 625 envanter numaralı mahkeme zaptı da K. Balkan'ın tezini destekleyen önemli belgelerden bir tanesidir. Adını bilmediğimiz kızın erkek kardeşi Pilah-İštar[63], davalı olan Amur-İštar'ı 4-6. satırlardaki "*Sen benim*

---

[62] Balkan, 1987: 421.

[63] Aššur-rē'ī'nin oğlu olan Pilah-İštar'ın arşivine ait belgeler, bu tüccar ve ailesi ile ilgili iktisadi faaliyetlerin yanı sıra sosyal hayata dair önemli bilgiler vermektedir. Pilah-İštar arşivinde geçen *līmum* isimlerinden hareketle yapılmış araştırmaya göre; onun Eski Asur krallarından Puzur-Aššur'un ilk

babama (kızınla evleneceğim diye) söz verdin. Buraya gel (ve) karını al (karınla evlen)" sözleriyle mahkeme huzurunda kız kardeşi ile evlenmeye zorlamaktadır. Damat adayı Amur-İštar, 15-17. satırlarda "*Günler geçiyor (metinde günler ölüyor/öldü) ve bende ihtiyarlıyorum ve ikinci defa olarak bir Asurlu kız ile evleniyorum*" ifadesi ile evlenmeyi kabul etmemektedir.[64] Bu sözler Anadolu'da kızların çocuk yaşlarda nişanlandırıldığını açıkça göstermektedir. Kızın erkek kardeşinin davalıyı evliliğin gerçekleşmesi için çağrıda bulunarak zorlaması, genç kızın daha küçük yaşta iken Amur-İštar ile nişanlandırıldığını ortaya koymaktadır. Ayrıca damadın "*ben ihtiyarlıyorum*" sözü kız ile aralarında yaş farklarının fazla olduğunu da akla getirmektedir.

Söz konusu olan davada Amur-İštar'ın mahkeme huzurundaki sözlü beyanıyla, nişan hediyesi olan kemerin kendisine verilmemesi ve ağabeyine de bu konuda hiçbir bilgilendirmede bulunulmaması sebeplerinden dolayı

---

yıllarından Naram-Sü'en'in 12. yılına kadar en az 20 yıl Kaniš şehrinde faaliyetlerde bulunduğunu göstermektedir. Fakat boşandığı karısı Tatana ile ilgili hukuki belgeler, Pilah-İštar'ın daha önce Wahšušana'da ticari aktivitelerde bulunduğunu göstermektedir. Aššur-rē'ī'nin bir salgın hastalıktan ölmesinden sonra ailenin başına geçerek faaliyetlerine Kaniš şehrinde devam etmiştir. Aileye ait arşiv üzerinde yapılan araştırmalar, onun Manum-balum-Aššur ve Šū-zuzu isminde iki erkek kardeşi ile adı bilinmeyen bir kız kardeşi, bunun yanında Agua'nın kızı olan ve sonradan boşandığı Tatana isminde bir hanımı olduğu tespit edilmiştir. Bkz. Gökçek, 2004: 67-68.

[64] Sever, 1992: 669-672.

nişan bozulmuştur.[65] Belge, kız evi tarafından damada nişan hediyesi olarak verilen "*išrum kemeri*"nin hediye edilmemesi durumunda nişanın bozulabileceğini göstermektedir.

BIN VI, 104 nolu mektup ise şayet kız istemezse nişanın bozulabileceğiyle ilgili önemli bilgiler vermektedir. Mektup, Asurlu olan Puzur-Aššur adında bir genç tarafından Nuhšātum isimli kıza yazılmıştır. Mektuba genç adam, kızın babasının onunla (kız ile) evlenmesini istediğini bildirerek, Nuhšātum'un Anadolu'da Kaniš şehrine gelmesini belirtmektedir. Bayan Nuhšātum'a Kaniš'e eş olmak üzere gelmezse, evlenmek için Wahšušanalı[66] bir kız alacağını dile getirmektedir. Buna göre daha önce kocası olması karar verilen genç, son bir hak vererek bu kızın kendisi ile evlenmek isteyip istemediğini sormaktadır. Erkeğin bu davranışı kızın reddetmesi ile de bir nişanın kolayca bozulabileceğini ortaya koymaktadır.[67]

Yukarıda görmüş olduğumuz belgelerden de anlaşıldığı üzere, kızların kiminle evleneceğine genellikle baba karar vermektedir. Kt. 78/k 176 nolu vesika ise kızın gönlünün istediğine verildiğini göstermektedir. Hunana adlı kadının kızı Alina'yı evlendirmesiyle ilgili 7-11. satırlar şöyledir: "*Aššur-*

---

[65] Sever, 1992: 669.

[66] Nashef'e göre, Kaniš'e yakın bir noktada ve Kaniš'in güneybatısında aranmalıdır. Niğde yakınlarında yer almaktadır. Bkz. Nashef, 1991: 135.

[67] Balkan, 1987: 424-425.

malik'in zevceliğine, onun gönlünün istediği kocaya bugün verecek."[68] Bu sözler Alina'nın babasının olmadığını akla getirmektedir.

Ayrıca belgelerden, bugün Anadolu'nun daha çok doğusunda uygulanan "*başlık parası*" alma geleneğinin de daha Koloni Çağı'nda var olduğu anlaşılmaktadır. Ah-šallim'in diğer erkek kardeşlerine yazdığı Kt. 84/k 281 nolu mektubun 1-21. satırları şöyledir:

"*İlīya, Enāh-ilī ve Ennum-Aššur'a, özellikle de Enāh-ilī'ye söyle, Ah-šallim şöyle diyor: Bizim bir kızkardeşimizi kendi hesabına kocaya verdin. İkinciyi Šū-Laban verdi. Haštahšušar'ı Belānum ve ben hissemiz olarak (kocaya) vereceğiz. Kızı sen kocaya vermemelisin! (Eğer) verecek olursan, onların üçüne ait masrafı sen kendinden karşılayacaksın. 2 mina 8 ½ šeqel gümüşü Elāli'nin limmumluğundan itibaren harcamak için sen aldın.*"[69]

Vesikadan, Asurlu ailenin erkek fertlerinin kız kardeşleri için başlık diye adlandırabileceğimiz parayı aldıkları ve bu paradan pay alma mücadelesine giriştikleri anlaşılmaktadır. Ailenin üç kızından ikisinin daha önce evlendirilirken, erkek kardeşlerden Enāh-ilī ile Šū-Laban'ın kendi hesaplarına para aldıkları vurgulanmaktadır. Haštahšušar adlı kızkardeşin de yine başlık karşılığı aynı erkek çocuklar tarafından evlendirileceği duyulmuş olmalı ki, Ah-šallim bunu yapmaması için uyarmaktadır.

---

[68] Bayram-Çeçen, 1995: 12.

[69] Bayram-Çeçen, 1995: 5.

Elimizde mevcut bulunun *Kārum meclisi*[70] kararlarından bir tanesi kız çocuklarına verilen çeyizle ilgili oldukça ilginç bir mahkeme tutanağıdır. Bu vesikada üç erkek kardeş kız kardeşlerinin evlenme masraflarını taksim etmişlerdir. Sözünü etmiş olduğumuz Kt 88/k 97/b nolu mahkeme zaptında kardeşler birbirlerini mahkemeye vermişlerdir ve konuyla ilgili 1-11. satırların tercümesi şöyledir:

"Pilah-İštar, Mannum-balum-Aššur ve Šū-Zuzu için bizleri şahit tuttu. Pilah-İštar şöyle dedi: Kız kardeşimiz büyüyor, gelin harcayacağımız kadar parayı bizim üçümüz miras payından çeyiz karşılığı olarak bir birikim yapalım. Parayı da tüccar dairesinden faiz karşılığı biz alalım. Harcamamızı yapalım ve kız kardeşimizi kocaya verelim (evlendirelim)."[71]

Bu üç kardeşin birbirlerini mahkemeye vermeleri, babaları olan Aššur-rē'ī'nin ölümünden sonra olduğu anlaşılmakta. Babalarının yerine erkek kardeşler kızın çeyizini hazırlama ve evlendirme görevini üstlenmişlerdir. Hammurabi Kanunları'nın[72] 184. maddesine göre, bir baba kızını

---

[70] Asurlular'ın hâkimiyetinde bulunan *Kārum-Kaniş*, hatırlı mensuplarının tıpkı elçilik ve konsolosluk gibi evlendirme görevini de yapmıştır. Bkz. Donbaz, 1996: 190.

[71] Çeçen, 1995: 57.

[72] Hammurabi Kanunları, Babil kralı Hammurabi (M.Ö. 1793-1750) tarafından oluşturulmuştur. Hammurabi, ülkesinde geçerli örf ve adet hukukunu, hâkimlerin verdiği kararları, emrindeki üst düzeydeki hukukçulara mantıklı bir sıralamayla derletip, kısmen üzerinde reformlar yaparak, 282 maddelik geniş

evlendirmeden ölürse kardeşleri, baba evinin maddi durumuna göre kız kardeşlerine çeyiz verip onu evlendirmelidir.[73]

İ. Albayrak tarafından işlenen Kt. 88/k 71 kazı envanter numaralı belgede bir nişan ya da düğün törenin masraflarıyla ilgili ifadeler bulunmaktadır. Bu belge muhtemelen yukarıdaki vesikada bahsedilen evlenme ile ilgilidir. Zira 1988 yılı tabletleri arasında, Pilah-İštar ailesine ait bir arşivin olduğu bilinmektedir. Yine aynı arşivden olan ve yukarıda üzerinde durduğumuz Kt. 88/k 629 belgesinde Pilah-İštar'ın kız kardeşinin sözlüsü olan Amur-İštar'a hitaben, evliliğin gerçekleşmesi yönünde ısrarlı çağrılar yapıldığı görülmektedir. Büyük ihtimalle, sözünü ettiğimiz tüccar ailesinin arşivine ait olan bu belge, metinde sözü edilen kız kardeşin evlenmesi ile ilgili yapılan masrafların kaydedildiği bir listedir.[74] Vesika, düğün yemeği geleneğinin var olduğunu göstermesi açısından önem arz etmektedir. Oldukça kabarık ve 61 satırdan oluşan listede; ekmek, sığır, yağ, soğan, et, bulgur, arpa, buğday, şarap, bira gibi yiyecek ve içecek malzemeleri ile

---

bir kanun kodeksi meydana getirmiş ve Babil şehrinde Esagile tapınağındaki kendi heykelinin önüne diktirdiği diorit taşından bir stel üzerine bunları yazdırarak halka ilan etmiştir. Yasa maddeleri; adaletin yerine getirilmesine karşı suçlar, mülke karşı işlenen suçlar, arazi ve ev, ticaret ile alışveriş, evlilik ve aile mülkiyeti, saldırı ve sakatlama, meslek adamlarınca işlenen suçlar, fiyatlar ve ücretler gibi konuları içerir. Bkz. B. Dinçol, 2003: 8.

[73] Tosun-Yalvaç, 2002: 204.

[74] Albayrak, 2002: 7-8.

yemeği pişirmek için gerekli farklı büyüklüklerde kazanlar, alınan odun ile evlenirken erkeğe hediye edilen kemer, elbise, manto ve birkaç kumaş türü söz edilmektedir.

Belgenin 1-3. satırlarında, "*Eniştemizi giydirdiğimizde išrum-kemeri yerine 2/3 mina 15 uṭṭet*[75] *(deriden) kemer için tarttım.*"[76] sözleri geçmektedir. Belgede söz konusu eniştenin adı geçmemektedir. *İšrum-kemeri* yerine deriden kemer hediye edilmesi, daha önce üzerinde durduğumuz Amur-İštar davasının sonradan taraflar arasında anlaşmaya bağlandığını akla getirmektedir. Ayrıca bu ailenin maddi durumunun, babaları Aššur-rē'ī'nin ölümünden sonra bozulduğunu Kt. 88/k 507b nolu belgeden anlamaktayız. Pilah-İštar'ın altı Asurlu tüccara hitaben yazdığı mektupta, babalarının firmasının borcu yüzünden alacaklıların haciz koydurduğu görülmektedir.[77]

Bu belgede dikkati çeken ve üzerinde durulması gereken nokta, metnin son satırında geçen "*a-ha-<at>-ni qá-qá-sà a-na İštar ta-ag/aq-lu-up*" şeklindeki ifadedir. İ. Albayrak, bu cümleyi "*Kız kardeşimiz başını İštar için açtı*" şeklinde tercüme ederek, kızların evlenecek yaşa geldiklerini göstermek için *Tanrıça İštar* adına düzenlenen bir seremonide başlarını açtıkları şeklinde yorumlamıştır.[78] G. Gökçek ise, "*galābum*" (tıraş etmek)[79] ve

---

[75] "*uṭṭetum*" bir ağırlık ölçüsü olarak 1/180 *šeqel*'e karşılıktır. Bkz. CDA: 431.

[76] Albayrak, 2002: 3.

[77] Çeçen, 1995: 53.

[78] Albayrak, 2002: 8.

[79] CAD (G): 14.

"*qalāpum*" (bitki veya hayvan derisi soymak)[80] fiillerini dikkate alarak, başı açmanın yanı sıra, "*saçı düzenlemek*" anlamında da karşılanabileceğini belirtmektedir. Buradan hareketle kız kardeşin *Tanrıça İštar* adına bir seremoniye tabi tutulduğu ve günümüzde de devam eden bir gelenek olan gelinlerin düğün merasimi sırasında saçlarını yaptırdıkları sonucunu ortaya çıkarmıştır.[81] Biz de bu görüşlere katılmakla beraber, gelin adaylarının saçını yaptırırken bugün halen devam eden "*duvak*" geleneğinin var olduğunu ve dini bir seremoni ile gelinin duvağının açıldığını düşünüyoruz. Zira T. Özgüç'ten edindiğimiz bilgiye göre, Kültepe'den (Höyük veya Kārum'dan) getirildiği bildirilen ve şimdi bir antika meraklısında bulunan bir heykel mevcuttur. Burada cepheden bir kadın tasvir edilmiştir. Cinsiyet uzuvları iyice belirtilen bu kadının göz, burun ve ağzı da gösterilmiştir. Saçları yanaklarına doğru indirilmiştir. Kadın, Kapadokya silindir mühür baskılarında olduğu gibi kollarını omuz hizasına kadar kaldırarak duvağını açmıştır (Resim-1).[82] K. Emre, kalıp üzerindeki bu tasvirin Tanrıça İštar'ı temsil ettiğini ve "*tülünü açan tanrıça*" tipine güzel bir örnek oluşturduğunu, başı üzerindeki "*kanatlı güneş kursu*" motifine göre ise Kültepe kalıbının biraz daha geç devre ait bir eser olduğunu belirtmektedir.[83]

---

[80] CAD (Q): 58.

[81] Gökçek, 2004: 72-73.

[82] Özgüç, 1950: 90.

[83] Emre, 1971: 72.

1.1.2. Aile Hukukunda Kadının Yeri

1.1.2.1. Evlilik Sözleşmesi ve Boşanma Vesikalarında Kadın

Kültepe belgelerinde aile hukukuna değinen vesikalar az olduğu gibi, ifadeler de kalıplaşmış ve monotondur. Bu vesikalarda saptanan husus, evlilik müessesesinde eşlerin tamamıyla eşit haklara sahip oldukları, ayrılma halinde var olan ve kazanılan malları eşit taksim edecekleridir. Ayrıca Asur Ticaret Kolonileri Çağı'nda Anadolu'da tek eşliliğin var olduğu anlaşılıyor. Anadolulu kadının Asurlu bir tüccarla evlenmesiyle ilgili vesikalarda "*başka bir eş alamaz*" şartının konulması bu durumu açıkça göstermektedir.[84] AKT I, 76 nolu vesikada, Asurlu bir tüccar ile yerli bayanın evlenmesine dair yapılmış olan sözleşmede de aynı şartı görmekteyiz. Benzer vesikaların hepsinde geçen şart 1-9. satırlarda şöyle dile getirilmiştir: "*Idī-Adad Anana ile evlendi. Memlekette ikinci bir eş (ile) evlenmeyecek! Eğer evlenirse ve onu boşarsa 5 mina gümüş tartacak...*".[85]

Kt. 90/k 108 envanter numaralı belgenin 11-18. satırlarında ise, "*Ašurmalik ister Purušhattum'da ister Wahšušana'da ister Turhumit'te ya da Kaniš'te bir eşle evlenmeyecek...*"[86] ifadesi geçmektedir. Bu belgeden de

---

[84] Darga, 2013: 89.

[85] Bilgiç vd., 1990: 93.

[86] Garelli-Michel, 1996: 296. Barjamovic'e göre, bu dört şehir birbirine yakın mesafede aranmalıdır. Wahšušana'nın, Kaniš'ten gelen rota ile Turhumit ve Purušhattum ile bağlantılı olduğunu, Turhumit'ten gelen bakırın Wahšušana'dan geçtiğini belirtmekte (Harita-1). Bkz. Barjamovic, 2011: 339-

anlaşıldığı üzere Asurlu bir tüccar yerli kadınla evli ise, tüccara Anadolu sınırları içinde ikinci bir kadınla evlenme hakkı tanınmamaktadır. Ancak kendi memleketleri Asur'a gittikleri zaman "*qadištum*"[87] denilen hafif meşrep bir kadınla evlenebilecekleri kaydedilmiştir. Ayrıca cariye almalarına izin verilmiştir. Kadın eğer iki ya da üç yıl içinde çocuk sahibi olamazsa, o zaman meşru eş kocası için bir kadın köle satın almaktadır, fakat bir çocuk elde eder etmez bu esir satılmıştır. Laqipum ile Hatala'nın evlilik sözleşmesinde, Laqipum'un Asur'da bir *qadištum* ile evlenebileceği ve kadının iki yıl içinde çocuk sahibi olmazsa eşine cariye alacağı kaydedilmiştir. İštar-Lamassi ile Puzur-İštar'ın evlilik sözleşmesine göre ise kadının üç yıla kadar çocuğu olmadığı takdirde Puzur-İštar cariye satın alabilecektir.[88] Bu belgeler bize bir kadının çocuğu olmadığı takdirde eşinin ondan ayrılmayı düşünmediğini göstermesi açısından da önem arz etmektedir.

---

340. Wahšušana, Niğde'ye lokalize edilmektedir (Monte-Tischler, 1978: 471; Nashef, 1991: 135). Purušhattum ise Tuz Gölü'nün güneyine Acem Höyük'e lokalize edilmektedir (N. Özgüç, 1966: 2; Monte-Tischler, 1978: 324; Nashef, 1991: 31).

[87] E. Bilgiç'e göre, "*qadištum*" kelimesi dar Asur ve dar Babil kültür çevrelerinde karklı mânalar kazanmıştır. Babil'de bu kadınlar dinî ve kudsî bir fonksiyona sahip oldukları halde Asur'da "*fahişe*" anlamındadır. Bkz. Bilgiç, 1951: 230-231.

[88] Lewy, 1956: 7-9.

Vesikalarda genellikle geçmekte olan ve kalıplaşmış ifadelerden birisi de eşlerin birbirini terk etmeyeceğidir. Galu(w)a ile Tamnanika çiftlerinin evlilik sözleşmesinin 4-10. satırlarındaki "*Eğer Galu(w)a, karısını terk ederse 2 mina gümüş ödeyecek. Eğer Tamnanika, kocasını terk ederse 2 mina gümüş ödeyecek.*"[89] sözleri Anadolu'da evlilik müessesesinde kadın ve erkeğe eşit haklar tanındığını göstermektedir.

AKT I, 21 nolu belge de iki yerlinin evlilik sözleşmesine ait bir metin olup, hukuki açıdan önemli bilgiler vermektedir. Metnin hukuki açıdan belirtmeye değer tarafı; erkek ve kadının gerek oturdukları ev üzerinde, gerekse fakirlik ve zenginlik hallerinde ve kocanın kadını boşaması durumunda eşit haklara sahip olmalarıdır. 5-14. satırların tercümesi şöyledir: "*Saparašna Kulsia ile evlendi. Ev her ikisinin olup fakirleşir veya zenginleşirlerse her ikisine aittir. Ve eğer Saparašna (eşi) Kulsia'yı boşarsa, evi her ikisi taksim edecekler.*"[90]

Ayrıca E. Bilgiç'e göre, Sami toplumlarda görülen "*satın alma*" diye adlandırılan evlilik sisteminin Anadolu'da izleri görülmemektedir.[91] Oysa Kt. 90/k 108 nolu belgenin 4-7. satırlarında, "*[x]hamananika'nın bedeli olan 15 šeqel gümüşü Aššur-malik, onun annesi Šupilka'ya ödedi.*"[92] ifadesi geçmektedir. Metinden, yerli ailenin kızlarını bir Asurlu erkeğe 15 *šeqel*

---

[89] Donbaz, 2003: 49.

[90] Bilgiç vd., 1990: 40.

[91] Bilgiç, 1951: 237.

[92] Garelli-Michel, 1996: 296.

gümüş karşılığında sattıkları; fakat sonraki satırlarda geçen "*ikinci bir eş almayacak*" sözlerinden bu kızın Aššur-malik'e eş olarak verildiği anlaşılmaktadır. Metinde kızın *aššatum* mu yoksa *amtum* olarak mı eş alındığı belirtilmemektedir. Ayrıca 15 *šeqel* gümüş çok düşük bir bedeldir. Bu durum kızın Anadolulu olduğu için *amtum* olarak alındığını göstermektedir. Bu belgede üzerinde durulması gereken hususlardan birisi de, Asurlu kocanın sözleşmeye, "*O (Aššur-malik), karısını gönlünün istediği yere götürecek*"[93] şeklindeki ibareyi koydurtmasıdır. Söz konusu ifadeden, yerli aileler ile Asurlular arasında evlilik sonrası, kız çocuklarının başka şehirlere ya da Asur'a götürülmeleri konusunda sorunlar çıktığı anlaşılmaktadır. Sözleşmeye konulan bu tür şartlar, ileride ortaya çıkabilecek sorunları önceden önlemeye yönelik olmalıdır.

Boşanma vesikalarına gelince, bunların çoğunluğu Anadolulu erkeklerle ya da Asurlu tüccarlar ile evlenmiş olan yerli kadınlara aittir. Bu belgeler boşanma akitlerini göstermekte ve ödenecek tazminatı tespit etmektedir. Boşanma belgelerinde ayrılma nedeni belirtilmemektedir. Vesikalardan anlaşılan, boşanma hakkı erkeğe olduğu gibi kadına da verilmektedir ve her iki tarafa tazminat bedelinin gümüş tartarak cezai müeyyide olarak uygulandığıdır. Ayrıldığı takdirde koca, mal ve mülkünü karısı ile eşit bölmektedir. Ayrıca anne çocukların vesayetini alabilmiştir ve bu

[93] Garelli-Michel, 1996: 296.

çocukların bakımı için bir miktar gümüşün erkek tarafından kadına nafaka olarak ödenmesi şartı koşulmuştur.[94]

Yukarıda boşanma vesikalarında ayrılma nedeninin belirtilmediğine değinmiştik. Asurlu bir çiftin aile anlaşmazlığı konusunda bilgiler veren Kt. h/k 73 numaralı belge bu karı-kocanın boşanma sebeplerine ışık tutacak bilgiler içermektedir. Tabletin konumuzla ilgili 1-15. satırlarında şu ifadeler geçmektedir:

"*Ištar-nādā, İnna-Su'en'e şöyle söylüyor: Purušhattum'da*[95] *beni bıraktın ve koca! Hissesinden! gerçekten? çıktı ve (üstelik) benim durumumu (halimi) sen (hiç) sormuyorsun. Buraya gel ve beni Kaniš'e yerleştir (götür). Bir yıldır yatağına beni bırakmıyorsun (almıyorsun). Timelkia'dan bana yazdın ve şöyle söyledin: Eğer buraya gelmezsen benim zevcem değilsin*".[96]

Y. Kılıç'a göre, Asur asıllı bir tüccar olan İnna-Su'en hanımını Purušhattum'da bıraktıktan sonra bir daha şehre dönmemiştir. Söz konusu tüccar Anadolu'nun diğer şehirlerinde ticarî faaliyetlerini sürdürürken zaman zaman hanımına mektuplar göndermiştir. Diğer taraftan "*eğer buraya gelmezsen benim zevcem değilsin*" ifadesinden kadının Purušhattum'da

---

[94] Darga, 2013: 90-91; Bilgiç, 1951: 236-237.

[95] Purušhattum Tuz Gölü'nün güneyine Acem Höyük'e lokalize edilmektedir (N. Özgüç, 1966: 2; Monte-Tischler, 1978: 324; Nashef, 1991: 31).

[96] Kılıç, 2014: 110-111.

kalmaya ısrarcı olduğu ihtimali ortaya çıkmaktadır. Asurlu tüccarın hanımını boşamakla tehdit edici ifadeler kullanması bunun göstergesidir.[97]

Matouš'un işlemiş olduğu I 702 nolu boşanma vesikasının 1-11. satırlarında, ayrılma hakkının her iki tarafa da verildiği şöyle dile getirilmiştir:

"*Harnašarna ve Hanahana karı-kocadır, boşandılar. Kimse kimseye hukuki itirazda bulunmayacak. Eğer olursa 5 mina gümüş ödeyecek. Ayrıca arazide (bozkırda) onu öldürecekler...*".[98]

Burada üzerinde durulması gereken önemli nokta, boşanma vesikalarında sıklıkla karşılaştığımız "*bozkırda öldürülme*" konusudur. Boşanma belgelerinde karşımıza çıkan "*idinnum*" kelimesini S. Çeçen tahlil ederek "*ortak maldan hisse*" olarak tercüme etmiştir. Boşanma vesikalarında kelime "*ū ina idinnim idukkūšu/ši*" tabiri ile geçmektedir. Suçlu olan tarafın para cezasına çarptırıldığı bir karar sonrasında geçen tabiri, filologların çoğu "*stepte/mahkeme sırasında onu (suçluyu) öldürecekler*" şeklinde tercüme etmişlerdir. S. Çeçen'e göre, hem anlam hem de mantık bakımından hata yapılmıştır. Çünkü suçlu zaten para cezasına çarptırılmaktadır ve arkasından onun öldürülmesinin anlamı yoktur. Buradan hareketle "*ū ina idinnim idukkūšu/ši*" tabirini de "*ortak mal hissesinden onu (suçluyu) mahrum edecekler*" şeklinde tercüme etmek gerekmektedir.[99]

---

[97] Kılıç, 2014: 111.

[98] Matouš, 1973: 312.

[99] Çeçen, 1996: 19-24.

Yukarıdaki belgede de gördüğümüz üzere boşanma vesikalarında verilen para cezası genellikle 5 *mina*'dır. Kt j/k 625[100] nolu olup Awiala adlı kadının boşanma davasında bu ceza iki katına çıkarılarak 10 *mina* olarak belirlenmiştir. Asur hukuk sisteminin dışına çıkılarak miktarın iki misline çıkarılması, Anadolu halkının Asurlular ile ilgili durumlarda kendi düzenlemelerini yapabildiklerini göstermesi bakımından önemlidir. Zira karar yerel yönetici Zuzu tarafından verilmiştir. Belki de söz konusu kızın ailesi yerel yöneticilere yakın kişilerdir. Ayrıca bu miktarın değişmesinin, maddi durumla da alakalı olduğunu düşünüyoruz. Zira EL I'de 4 numaralı metin olarak işlenen TC 100'de ödenecek ceza 1 *mina* gümüş olarak belirlenmiştir. Ayrıca bu vesikanın başlıca özelliği, boşanmanın tek taraflı gerçekleşmesidir. Yerli bir çift olan Arawarhina ile hanımı Malawašhina'nın boşanmasına ait olan belgenin 1-21. satırları şöyledir:

"*Arawarhina, karısını boşadı. Çocuklarını ve evinin eşyalarını, kendi şehrinden herhangi bir şey almadı. Borcunu bıraktı, mallarını bıraktı. Mallarını, çocuklarını, onun evinin eşyalarını onun karısı Malawašhina aldı. (Malawašhina) Arawarhina'ya hukukî itirazda bulunmayacak. Eğer hukukî itirazda bulunursa, 1 mina gümüş tartacak ve cezalandırılacaktır. Eğer Arawarhina ona karşı (hanımına) hukukî itirazda bulunursa, 1 mina gümüş tartacak ve o cezalandırılacaktır*".[101]

---

[100] Donbaz, 1989: 84.

[101] Eisser-Lewy, 1930: 3-4; Kılıç, 2014: 140.

E. Bilgiç, bu belgedeki kocanın bütün eşyasını borcu ile birlikte hanımına bırakıp evi terk etmesinden dolayı, onun hanımının evine "*iç güveyi*" olarak girmiş bir kimse ve kabahatin de onda olabileceğini ifade etmektedir.[102] Y. Kılıç'a göre de kocanın boşanmadan sonra hiçbir şey almadan karısından ve evinden ayrılması, böyle bir düşüncenin doğruluğunu göstermektedir. Ayrıca bizimde yukarıda belirttiğimiz üzere, çiftlerin hukukî itirazda bulunmaları durumunda ödenecek ceza genellikle 5 *mina* iken, burada 1 *mina*'dır. Y. Kılıç, neyin ölçü alındığı kesin olarak bilinmemekle beraber, her iki tarafın maddi durumlarının göz önünde bulundurularak tespite çalışıldığının muhtemel olduğunu belirtmektedir.[103]

Belgelerde kadına boşanma parasının verildiğine de tanık olmaktayız. Kt k/k 1[104] nolu Asurlu Irad-Kubi ile Muati'nin boşanma davasında kadına 15 *šeqel* gümüş boşanma parası verilmesine karar verilmiştir. Bu miktarın oldukça düşük olduğu açıkça görülmektedir. Bunun tek bir açıklaması olabilir ki, Irad-Kubi'nin Asur'da asıl eşi olup Muati'nin *amtum* olarak alınmış olmasıdır.

Kt. n/k 1414 nolu boşanma kararında ise diğer boşanma vesikalarının aksine, burada para söz konusu edilmemiş olup, her iki tarafın rızası ile gerçekleşmiştir. Bu belgenin 1-11. satırlarındaki bilgiler, modern hukuktaki "*anlaşmalı ayrılık*" olarak yapılan boşanmanın var olduğunu göstermesi

---

[102] Bilgiç, 1951: 235.

[103] Kılıç, 2014: 140.

[104] Donbaz, 1989: 83.

bakımından önem arz etmektedir. Asurlu tüccarlardan Aššur-taklaku ile Anadolu'nun yerlisi Bayan Šakriušwa'nın boşanma belgelerine şu ibareler konulmuştur:

"Šakriušwa, Aššur-taklaku'nun karısıdır. Koca ve karı boşandılar. Taraflardan biri diğerine herhangi bir şey için dönmeyecek (herhangi hukuki bir talepte bulunmayacak). O kadının fiatı (bedeli) hususunda da (taraflar birbirine) dönmeyecekler (bir itirazda bulunmayacaklar). Šakriušwa, ister bir yerliye, isterse bit tüccara (Asurlu tüccara) kalbinin istediği yere gidecek (gönlünün istediği veya sevdiği birisi ile evlenebilecek)."[105]

Burada kadın ve erkek boşanma, yeniden evlenme, boşandıktan sonra yeni eş seçme hususunda tamamen eşit haklara sahiplerdir. *"O kadının fiatı (bedeli) hususunda da (taraflar birbirine) dönmeyecekler"* sözlerinden de, Bayan Šakriušwa için önceden ödenmiş olan para ile ilgili bir talepte bulunulmayacağının bir delili olarak kabul edilmelidir. Ayrıca kadının, ayrıldıktan sonra istediği birisiyle evlenebileceğini karara yazdırtması eski eşle sonradan çıkabilecek sorunları önlemek için alınmış bir tedbir olarak düşünülebilir.

Belgelerden öğrendiğimize göre, çocukların vesayetini anne alabiliyor ve gerektiği zaman bu çocukların bakımı için bir miktar gümüşün nafaka olarak kadına erkek tarafından ödenmesi şart koşuluyordu.[106] Yerli bir kadınla evli olan Asurlu'nun boşanması halinde çocuklar anne ile baba

---

[105] Sever, 1992: 668.

[106] Darga, 2013: 91.

arasında paylaşılmıştır. Babaya erkek, anneye kız çocuk verildiğine dair mahkeme kararları mevcuttur. Ayrıca çocukların Aşurlu babaya bırakıldığı, anneye gümüş üzerinden ödeme yapıldığı ile ilgili ayrı bir karar vardır.[107] Bu duruma en iyi açıklık getiren belge EL 6'dır. Talhama adlı kadın ile Atata'nın kız ve erkek çocukları vardır. Vesikada kadına boşanma parası verilmediği görülmekte. Annesinin gönlünün istediğine verebileceği kayıtlı olan kız çocuğun, annede kalmasına karşılık kadına verilecek olan boşanma parasından vazgeçilmiş olmalıdır. Ayrıca baba, erkek çocuğunu anneye 11 ½ *šeqel* gümüş ödediği takdirde alabilecektir.[108]

Diğer taraftan Anadolu'da kadına nafaka bağlandığını gösteren vesikalar mevcuttur. Kadına nafaka verilmesiyle ilgili elimizde oldukça ayrıntılı bilgi edinmiş olduğumuz, S. Çeçen tarafından işlenmiş olan mahkeme kararı mevcuttur. Pilah-İštar ailesine ait arşiv belgelerinden olan Kt. 88/k 269 envanter numaralı vesika, Pilah-İštar'ın hanımının aldırtmış olduğu mahkeme kararıdır. Metinden anlaşıldığına göre, eşler evliyken Wahšušana'da ikamet etmişlerdir. Pilah-İštar şehri terk etmiş, fakat Tatana orada kalmıştır ve nafaka davası açmıştır. Pilah-İštar'ın nafaka olarak günlük ihtiyaçlar için 8 *mina*, kıyafet ihtiyaçları için ise senelik olarak yün ödemesine karar verilmiştir. Belgenin 2-18. satırlarından, Tatana'ya bağlanan nafakayla ilgili şu bilgileri edinmekteyiz:

---

[107] Özgüç, 2005: 41.

[108] Eisser-Lewy, 1930: 6.

"...kārum Wahšušana karar verdi. Tatana Agiya'nın kızıdır, Pilah-İštar'ın da eşidir. Burada beklemektedir (Wahšušana). Ülkeden çıkmamıştır. Pilah-İštar Kaniš'e gittikten sonra onun babasının firması, onun mobilyaları ve onun belgeleri (senetleri) korunmuştur. Sekizer mina kırık bakırı onun yiyeceği için, yağı için ve yakacak odun için Pilah-İštar karısı Tatana'ya verecek. Ayrıca yıllık olarak yün verecek...".[109]

Nafaka (geçimlik), bir insanın yaşamak için gerekli olan ihtiyaçlarının tümüdür. Dar manada, sadece yiyecek ihtiyacını ifade eder. Medeni Kanun'da nafaka, "*zaruret içinde bulunan aile fertlerine yapılan aynî ve nakdî yardımı, yani yemek, giyim, konut, sağlık ve eğitim ihtiyaçlarını*" ihtiva eder. Kadının, çocukların ve diğer aile fertlerinin belirli durumlarda nafaka hakları vardır. Erkek, aile geçimini temin etmekle sorumludur. Koca bu sorumluluğu yerine getirmediği takdirde veya kadın ve erkeğin boşanması durumunda, kadın nafaka istemeye hak kazanır ve mahkeme yolu ile bunu sağlar.[110]

Yukarıdaki metnimiz de yaklaşık M.Ö. 2000'lerde, Anadolu'da benzer bir anlayışla, kadının haklarının korunduğunu ve boşanma durumunda geçimini devam ettirmek üzere mahkeme kanalı ile nafaka almaya hak kazandığını göstermesi açısından önem arz etmektedir. Dönemin ihtiyaçlarının aylık ve yıllık olarak nelerden oluştuğu ve ne kadar para ödeneceği açıkça ifade edilmiştir. Buradan dönemin temel ihtiyaç maddelerinin yiyecek, giyecek ve yakacak odun olduğu anlaşılmakta ve

---

[109] Çeçen, 1995: 57.

[110] Yeni Türk Ansiklopedisi, 1985: 2563.

nafaka olarak verilecek paranın, o zamanki yaşam şartlarına ve özellikle kocanın imkânlarına göre belirlendiği ortaya çıkmaktadır.

1.1.2.2. Miras Hukukunda Eşler ve Kız Çocuklarının Hakları

Kültepe tabletleri arasında miras paylaşımı konusunda yazılmış çok sayıda mektup ve mahkeme tutanağına mevcuttur. Ancak tam bir vasiyetname niteliğinde birkaç belge bulunmaktadır. Bu vasiyetnamelerin tamamı Anadolu'daki Asurlu tüccarlardan kalmıştır. Şu ana kadar ele geçmiş tabletler arasında Anadolu'nun yerlisi bir şahsa ait vasiyet niteliği taşıyan belge bulunmamıştır. Uzmanlar, binlerce Kültepe tableti arasında çok az sayıda vasiyetname bulunmasını, gelenek hukukunun miras intikalini yeterince düzenlediği için sadece özel durumlarda vasiyetname düzenlendiği şeklinde yorumlamaktadırlar. Asurlu tüccarlardan kalan çok az sayıda vasiyetnamelerin hemen hepsi kalıplaşmış bir cümleyle başlar. Belgenin ilk satırları olarak, " *Ş.A., Asur'daki/Kaniš'teki evinin kaderini (vasiyetini) belirledi (yaptı)*" şeklinde tipik bir giriş cümlesi formüle edilmiştir. Bunların bazılarında doğrudan mal paylaşımı yapılırken, bazılarında miras olarak bırakılan malların paraya çevrileceği ve paylaşımın para üzerinden yapılacağı kaydedilmiştir. Asurluların düzenlemiş olduğu vasiyetnamelerde en dikkat çekici nokta ise mirasçılardan eş ve rahibe (*gubabtum*) kızların, diğer mirasçılar ve erkek kardeşlere oranla daha fazla pay almasıdır.[111]

Asurlu tüccar İlī-bāni'nin de vasiyetinde hanımı ve rahibe kızının haklarını korumakta özel bir ihtimam gösterdiği görülmektedir. Tabletin 15-19.

---

[111] Albayrak, 2000b: 1; Albayrak, 2011: 142-143.

satırlarındaki bilgiye göre, İlī-bāni Kaniš'teki evini hanımına bırakmıştır. Tüccarın, *"Kaniš'teki ev karım Lamassī'nindir. Oğullarımdan kimse Lamassī'ye karşı hukuken itiraz etmeyecek."*[112] sözlerinden karısının yaşadığı sürece ona bıraktığı ev üzerinde çocuklarının hak talep etmesini önlemeye çalıştığı anlaşılmaktadır. Eski Asur hukukuna dair bir kanun steli henüz bulunamamıştır. Sami hukukunu aksettiren Hammurabi Kanunları'ndaki mirasla ilgili maddelere bakılarak Eski Asur Dönemi'ndeki benzer uygulamaları görmemiz mümkündür. Hammurabi Kanunları'nın 171. maddesinde: *"Eş, çeyizini ve kocasının ona verip, tablette (belgede) yazdığı düğün hediyesini alacak ve kocasının meskeninde oturacak, yaşadığı sürece (o evin) intifa hakkını alacak (o evden faydalanacak) para karşılığı satamayacaktır. Terekesi çocuklarınındır."*[113] ifadesiyle kocanın sağlığındaki mevcut evinin kadına kaldığı ve ancak onun ölümünden sonra çocuklarının paylaşacağı hukuken garanti altına alınmıştır.

Tekrar vasiyete dönecek olursak, İlī-bāni'nin Kaniš'teki 1,5 *mina* gümüş alacağıyla ilgili bir belge de yine Lamassī'ye miras olarak bırakılmıştır. Mirasın geriye kalanı onun rahibe kızı ile iki oğlu arasında taksim edilmiştir. Tablette dikkati çeken husus, tüccarın alacaklarının çoğunun rahibe kızı Ahātum'a bırakıldığı, ancak ondan geriye kalanların erkek çocuklar arasında paylaşılacağıdır. Ahātum'un hissesine düşenler 1-10. satırlarda şöyle dile getirilmiştir:

---

[112] von Soden, 1975: 212-213; Albayrak, 2012: 140.

[113] Tosun-Yalvaç, 2002: 202.

"1 talent 12 mina kalayla ilgili Menānum'un oğlu Šu-İštar'daki tablet, 1 ½ talent bakırla ilgili Salimānum'un oğlu İlī-rē'i'deki tablet, 1 ½ mina gümüşle ilgili İbni-ilī ve oğlu Ennum-Aššur'daki tablet (olmak üzere) bütün bu (alacağa dair) tabletler rahibe kızım Ahātum'undur."[114]

Rahibe kıza mirastan bu kadar büyük pay verilmesi onun babasının sağlığında evlenmemiş ve çeyiz almamış olduğunu göstermesi açısından da önem arz etmektedir. Hammurabi Kanunları'nın 180. maddesine göre, eğer bir baba, ister bir manastır *nadītum*'u, ister *SAL.ZİKRUM*[115] olan kızına evlenirken çeyiz vermezse, öldüğü zaman baba evinin malından bir varis gibi hisse almaktadır. Fakat bu hisseden yaşadığı sürece faydalanmaktadır, ölümünden sonra terekesi kardeşlerine kalmaktadır.[116]

---

[114] von Soden, 1975: 212-213; Albayrak, 2012: 140.

[115] *"nadītum"* tabiri Akad, Eski ve Orta Babil dönemlerinde tanrının hizmetindeki kadın anlamında kullanılmıştır. Bu sınıf din kadınlarının özellikle Babil'in kuzeyinde önemli bir kült şehri olan Sippar'da üstün bir mevkiye sahip oldukları anlaşılmaktadır. Eski Babil panteonunda Tanrı Marduk'un yanında yüksek bir konumda olan Tanrı Šamaš'a ait tapınağın bulunduğu bu şehirde nadītumlar, *"gāgum"* denilen manastırda oturmaktaydılar. Nadītum adı verilen din kadınları bu erkek tanrılara adanmışlardı. *"SAL.ZİKRUM"* sınıfından olan kadınlar ise rahibeden ziyade, mabetlerde tanrıya adanan diğer kadınların hizmetlerini gören hizmetkarlardır. Bkz. Kılıç-Duymuş, 2009: 166-168.

[116] Tosun-Yalvaç, 2002: 204.

Bir vasiyet olmayıp, ancak baba mirasıyla ilgili mahkeme tutanağı olan Kt. m/k 2 nolu metin, baba evinden çeyiz almış rahibe kızlara bırakılan miras hususunda bu kadar ihtimam gösterilmediği hususunda önemli bir belgedir. Tablette, İkunum babalarının ölümünden sonra kardeşi Amur-UTU'ya dava açarak, babalarının borcu olmadığını ve babalarından kalan altın ve gümüşün babalarının mührüyle mühürlenip Kaniş kārum mahkemesinde kontrol altına alındığını belirtmektedir. Ayrıca babasının ölümünden itibaren mührü üç yıldır alıkoyduğunu söylemektedir. Vesika, "*Gel ve kārum mahkemesinin kararına göre, mührü birlikte mühürleyip Asur şehrinin mār ummeanumuna verelim, Asur'a gubabtu rahibesi olan kız kardeşimize ve erkek kardeşimize taşınsın.*"[117] şeklinde devam etmektedir. Burada görüldüğü üzere erkek kardeşler mirası pay ederken kız kardeşlerinden de söz etmekteler, ancak kız kardeşlerine kalan mallardan bahsedilmemektedir. Kız kardeşlerinin evli olduğunu başka belgelerden öğrenmekteyiz. Muhtemelen babası ona çeyiz vermiş olmalıdır.

Kt 2001/k 325a(b) mahkeme tutanağından da Šallim-Aššur'un rahibe kızı Ziki'ye sağlığında çeyiz vermediğini açık olarak görmekteyiz. Belgeden, Šallim-Aššur'un dört erkek çocuğu ile rahibe Ziki ve Haršumelka adlarında iki kızı olduğu anlaşılmaktadır. Bunlara ilaveten, Haršumelka'nın eşi olduğu kaydedilen Madalı Hamala da davaya iştirak edenler arasındadır. Metinde özellikle rahibe Ziki'nin, dört erkek kardeşi ve kız kardeşi Haršumelka ile enişteşi Hamala karşısında, babaları Šallim-Aššur'dan geriye kalan ev ve

---

[117] Şahin, 2008: 40.

değerli eşyalar üzerindeki hakları dile getirilmektedir. Šallim-Aššur'un büyük evi, Kaniš kralının kendi lütfu ile Madalı Hamala'ya verilmiştir. Burada rahibe olmayan kıza evin verildiği görülmekte, bu durum Hamala'nın Kaniš kralına yakınlığı ile açıklanabilir. Ev, rahibe Ziki'nin kız kardeşi ile eniştesine verilmesinden dolayı olsa gerek, rahibe kızın onlarla oturacağı kararı verilmiştir. Eğer Hamala ve karısı Ziki'ye kötü davranırlarsa, babasının ona bırakmış olduğu bütün hissesini alıp kardeşlerine gidebilecektir. Burada Ziki'nin alıp götürebilecekleri 23-30. satırlarda şöyle sıralanmıştır:

"Babası Šallim-Aššur'un altından tanrı (figürünü), mücevherlerini, üç taşıyabilen hizmetçiden 1 erkek hizmetçiyi, 1 bayan hizmetçiyi, 1 eşeği ve babasının evinde onun hissesi olan bütün eşyayı Hamala ona (Ziki'ye) verecek ve (Ziki) kardeşlerine gidecek."[118]

Görüldüğü üzere, rahibe bir bayanın haklarının, kardeşleri nezdinde özellikle koruma altına alındığına tanık olmaktayız. Šallim-Aššur rahibe kızına özel bir ihtimam göstermiştir ve ölene kadar dört erkek kardeşin kız kardeşlerine bakacağı hukuken garanti altına alınmıştır. Böylece erkek kardeşler kız kardeşlerin ölümünden sonra onun mirasını alacaklardır diyebiliriz. Zira metnin devamında 35-43. satırlarda, "*Erkek kardeşler dış bölgedeki küçük evi alacaklar ve 3 yıl boyunca 1 ṣubatum-kumaşını, 1 šitrum-kumaşını kız kardeşleri Ziki'ye verecekler. 3 yıl dolduktan sonra*

[118] Albayrak, 2004b: 11.

şubatum (ve) šitrum kumaşını bırakıp, (bunun yerine) yıllık 1/3 mina gümüş kız kardeşleri Ziki'ye verecekler."[119] hükmü yer almaktadır.

Eşi olmayan Asurlu kadınların da özellikle rahibe kızlarını dikkate alarak vasiyetlerini yazdığı bilinmektedir. Lamassātum ölümünden sonra, rahibe kızı ve iki oğlu arasında paylaşılacak olan mallarının listesini yapmıştır. Bunlar; değerli kaplar, mücevherler, adaklar, kredi sözleşmeleri ile köleleri içermektedir. İštar-Lamassī adlı kadın ise çocuklarına bıraktığı mirasını şöyle paylaştırmıştır: "*57 šeqel gümüşten, İlia 37 šeqel, İlabrat-bani 20 šeqel alacak (ve) gubabtum (rahibe) olan kızıma 2 ½ šeqel altın ve 7 ½ šeqel gümüş ve bir mühür göndereceklerdir.*" Fakat durum sonradan değişmiştir. Mirasın bir kısmı ölen kocanın borçları ile annenin ve ondan bir süre sonra ölen oğullarının cenaze masraflarını ödemek için kullanılmıştır. Rahibe olan kızı Šimat-İštar tek varis olarak kalmıştır.[120]

Asurlu tüccarlardan Agūa'nın vasiyeti ise *aššatum* yani asıl eş, zevce ile Anadolu'da *amtum* olarak alınan hanıma bırakılan miras arasındaki farkı göstermesi bakımından önemli bir belgedir. Kt o/k 196 c nolu belgeden vasiyetin sahibi Agūa'nın Anadolu ve Asur'daki eşleri ile çocuklarına bıraktığı mirası öğrenmekteyiz. Vasiyetin 1-9. satırlarında asıl eşe bırakılan miras şöyle düzenlenmiştir:

"Agūa vasiyetini şöyle etti: Asur'daki ev karımındır. Karım, gümüşü oğullarımla birlikte paylaşacak. Gümüşten onun hissesi (hem) baba (hem de)

---

[119] Albayrak, 2004b: 11.

[120] Michel, 2011: 127-128.

anne (olarak)tır. Ev, gümüş ve sahip olduğu her şey O (karım) öldükten sonra Šu-Bēlum'undur."[121]

Metnin devamından tüccarın Kaniš'te de bir evi olduğu anlaşılmaktadır. Anadolu'daki evini oğullarından Šū-Bēlum'a, Asur'daki evini ise burada bulunan eşine bırakmıştır. Parasını oğullarıyla birlikte eşi paylaşacaklardır. Ev, gümüş ve sahip bulunduğu her şey eşinin ölümünden sonra oğlu Šū-Bēlum'un olacaktır. Metnin 11-16. satırlarında Abšalim adlı kadının hissesine düşenler şöyle sıralanmıştır:

"Alacaklılarımı oğullarım karşılayacaklar (ödeyecekler) ve bana artakalan gümüşten 1/3 mina altın, 1 mina gümüş ve bir bayan köleyi Abšalim ayıracak ve alacak."

Vasiyette, Abšalim'in Agūa'ya yakınlığı açık değildir. Ancak, metnin hemen başında Agūa'nın, Asur'daki evini bıraktığı ve hanımı olduğunu belirttiği bayan Asur'da oturan asıl eşidir (*aššatum*) ve onun Anadolu'da da *amtum* olarak aldığı bir hanımı daha vardır. Asur'da oturan birinci hanımı mirastan gerçek anlamda pay alırken Anadolu'da oturan ikinci eş çok az bir parayla yetinmektedir ve onun aleyhine bir durum söz konusu olmaktadır. Ayrıca vasiyetten, Šū-Bēlum dışındaki oğullarının Anadolulu kadından doğdukları ve onların da öz kardeşlerine oranla daha az hisse aldıkları görülmektedir. Sami hukukunda ikinci eşin genellikle ilk eşin çocuk sahibi olamaması durumunda alındığı ve sonradan ilk eşin çocuğu olması

---

[121] Albayrak, 2000b: 7-8.

durumunda ikinci eşten olanların evi terk ettikleri de bilinmektedir ve burada benzer bir durumun olduğu anlaşılmaktadır.[122]

AKT I, 11 nolu belge ise rahibe olmayan kızların diğer kardeşler ile eşit hisse aldığını göstermektedir. Pūšu-kēn isimli tüccarın Suea, Aššur-muttabbil, Buzāzu adlı oğulları ile İkūppāša ve rahibe Ahaha olmak üzere beş çocuğu vardır. Burada İkūppāša adlı kızının mirasdan diğer kardeşleri ile eşit miktarda hisse aldığı görülmektedir. İlgili bölümle ilgili 4-18. satırların tercümesi şöyledir:

"Babamın uzun vadeyle Enna-Su'en'in oğlu Ennum-Aššur'a verdiği 4 mina altından Suea'nın hissesi (olan) 2/3 mina 8 šeqel altın (ve) Ikūppāša'nın hissesi (olan) 2/3 mina 8 šeqel altın, ikisinin hisseleri benim emrimde olacaklar. Onların mühürlü vesikalarını (elimde) tutuyorum. Hisseniz için satın aldığım malları (elimde) tutuyorum."[123]

Pūšu-kēn'in terekesinden olup, beş kardeş tarafından paylaşılan iki meblağdan birincisini teşkil eden 4 *mina* altın daha önce Enna-Su'en'in oğlu Ennum-Aššur'a verilmiştir. Varislerden Aššur-muttabbil, kardeşi Suea ile kız kardeşi Ikūppāša'nın hisselerinin de kendilerine geçtiğini; diğer taraftan, ikinci meblağı teşkil eden 2 *mina* gümüşten kardeşi Suea'nın hissesinin yine kendisine intikal ettiğini bildirmektedir.

Kt. 88/k 651 nolu mahkeme tutanağı da babalarının ölümünden sonra kardeşler arasında anlaşmazlık çıktığını gösteren belgelerdendir. Mahkeme,

---

[122] Şahin, 2008: 45.

[123] Bilgiç vd., 1990: 29.

Aššur-rē'i'nin oğulları Pilah-Ištar, Mannum-balum-Aššur ve Šu-zuzu arasında geçmektedir. Erkek kardeşler, kız kardeşlerine verilecek olan ortak maldan hissenin (*idinnum*) ne olacağı ve miktarı konusunda ihtilafa düşmüşlerdir ve mahkemelik olmuşlardır. Belgede kız kardeşin hissesine düşen kısım olan 11-18. satırların tercümesi şöyledir:

"Ben (Pilah-Ištar), şöyle dedim: Kız kardeşimiz ile ilgili olarak siz neyi tavsiye ediyorsunuz? Onun vekili olarak neyi ona vereceğiz? Mannum-balum-Aššur ve Šu-zuzu Pilah-Ištar'a şu şekilde cevap verdiler: Bizim sözümüzle aldığın para nerede? (Onun ortak maldan hissesi) 1 mina gümüş(lük) bileziği ve ayrıca 10 šeqellik yüzüklerdir. Onun hissesini ona söyle!"[124]

Muhtemelen bu kıza çeyiz verildiği için ağabeylerinden, Mannum-balum-Aššur ve Šu-zuzu baba mirasında ona hisse vermek istememektedir. Zira üç kardeş daha önce de bu kıza çeyiz verip, evlendirilmesi hususunda ihtilafa düşmüşler ve mahkemelik olmuşlardır. Kt. 88/k 97/b nolu hukuki belgede Pilah-Ištar'ın erkek kardeşlerine, miras payından birikim yapıp kız kardeşlerini evlendirmek çağrısına Mannum-balum-Aššur ve Šu-zuzu katkıda bulunmak istememiştir. Metnin 13-28. satırları şöyledir:

"Mannum-balum-Aššur ve Šu-zuzu, Pilah-Ištar'a şöyle cevap verdiler: Bizde para yok! Git bizim sözümüzle ne kadar para harcanacaksa tüccar evinden faizli para al, harcayacaksan harca ve bizim kız kardeşimizi kocaya ver (evlendir). Tüccar evinden aldığın parayı ve onun faizini sarf et. Parayı ve

---

[124] Çeçen, 1996: 20-21.

faizi babamızın evinden aldığın parayla ilk ödeme döneminden önce öde ve tüccar evine iade et."[125]

Metnin devamında Pilah-Ištar tüccar evinden alacağı parayı harcayacağını ve onların miras hakkı olarak kendisinden herhangi bir talepte bulunmayacaklarını belirtmiştir. Belgenin ilerleyen satırlarından harcanacak paranın belirlendiği ve 1 ⅓ *mina* gümüş olduğunu öğreniyoruz. Nitekim bu miktar ile kız kardeşin ortak maldan hissesi olarak belirtilen, 1 *mina* gümüş değerinde bileziği ile 10 *šeqel*'lik yüzükler, Pilah-Ištar'ın tüccar evinden aldığı parayla aynı miktardır.

AKT III, 94 nolu mektuptan da yine kardeşlerin baba mirası yüzünden mahkemelik oldukları anlaşılmaktadır. Mektubu yazan Azia, Anadolu'da bulunan Dān-Aššur, Ennam-Aššur ve Puzur-Aššur isimli kardeşlerine Asur'da bulunan kız kardeşlerinin babasının vasiyetini öğrenmek için kendisini rahatsız ettiğini bildirmektedir. Asur'da bulunan kardeş, kız kardeşlerinin ısrarlı davranışlarını 6-15. satırlarda şöyle dile getirmiştir:

"Burada, 5 defa kız kardeşimiz şehre geldi. O şöyle söyledi: Babamızın vasiyetini işiteyim. Ben onu oyaladım. Ben dedim ki, büyük kardeşlerimiz gelsinler ve gümüşün Anadolu'da olan 1 šeqeli (dahi) toplansın. Babamızın vasiyetini biz hepimiz işitmek istiyoruz."[126]

Metnin devamından öğrendiğimize göre, bu sözlere ikna olmayan kız kardeş, vasiyeti öğrenmek için mahkemeye başvurmuştur. Anlaşılan kız,

---

[125] Çeçen, 1995: 56; Gökçek, 2004: 70.

[126] Bilgiç-Günbattı, 1995: 161-162.

ağabeylerinin gelmedikleri bahanesiyle oyalanmakta ve babalarından kalan bazı mallar kendisinden gizlenmek istenmektedir. Ayrıca babasının ölümü üzerine miras hakkını almak istemesi babasının yaşadığı sürede ona çeyiz vermediği ve ancak ölümünden sonra ne bıraktıysa onu alacağını göstermektedir.

Ayrıca kız çocuklarının, ölen kız kardeşin terekesi üzerinde hak iddia ettikleri de belgelerden anlaşılmaktadır. Kt. o/k 30 numaralı mektupta Lamassātum'un ölen kız kardeşinin vasiyetini açtırma çabaları açıkça görülmektedir. İddin-Aššur, kız kardeşleri Akadīa'nın öldüğünü kardeşi Uşur-ša-İštar'a bildirmek üzere yazdığı mektupta, kız kardeşleri Akadīa'nın öldüğünü ve ona (Uşur-ša-İštar'a) 1 *mina* gümüşü borç bıraktığını belirtmektedir. Metnin ilerleyen satırlarında İddin-Aššur, diğer kız kardeşleri Lamassātum'un, kendisinin de varis olduğu gerekçesiyle Akadīa'nın vasiyetnamesini açmaya yönelik ısrarını 20-25. satırlarda şöyle dile getirmektedir: *"Lamassātum şimdi senin evine oturdu. O şöyle söylüyor: "Vasiyette (göre) kız kardeş (de bir) kız kardeştir" diyerek davrandı. Ve vasiyetnameleri açmak için duruyor (hazır bekliyor)."*[127]

Anadolu halkının miras paylaşımına bakıldığında daha sade ve eşitlikçi olduğu görülmektedir. Bu konudaki en güzel örneklerden birisi 1989 yılı kazılarında Kültepe'nin I-b katında ele geçen Kt. 89/k 369 envanter numaralı belgedir. Söz konusu metinde Kaliti ve Puza çifti dört çocukları ile

[127] Albayrak, 2000b: 2-3.

bir eve sahiptir ve beraber oturmaktadırlar. Miras paylaşımının konumuzu ilgilendiren 20-26. satırları şöyledir:

"Eğer Kaliti ölecek olursa (mirası) onun oğulları, kızları paylaşacaklar. Bir bayan köleyi, bir ineği, 10 [koyunu], [x] litre šaršarannum-yağını, 4 mina (değerinde) yünü, 10 adet fırçayı, 10 adet umsum-aletini, 3 katır (?) koşum takımını anneleri Puza'ya verecekler ve o (anne mirastan) çıkacak."[128]

AKT I, 21 nolu belgede yine yerli halkın miras paylaşımındaki eşitliği göstermesi bakımından önemli bir belgedir. Vesika, Anadolu halkından olan Saparašna ve karısı Kulsia'nın evlilik sözleşmesidir. Metnin 16 ve 17. satırlarda adları geçen Hištahšušar adlı kız ile Peruwa, Saparašna ve Kulsia'nın ölümü halinde evi alacak varislerdir. Belgeden, bunların Saparašna ve Kulsia ile olan yakınlıkları anlaşılmamaktadır. Sözleşmenin sonunda sadece *"Öldükleri zaman evi Hištahšušar ve Peruwa alacaklar."*[129] ifadesi geçmektedir.

Evliliğin başlangıcında düzenlenmiş olan bir vesikada gelecekte doğacak çocuklardan bahsedilmesi akla uygun düşmemektedir. Bir evlilik sözleşmesinde varislerden bahsedilmesi hem erkeğin hem de kadının dul olduklarını, birbirleriyle ikinci defa evlenen bu kimselerin birisinin kız, diğerinin erkek çocuğu bulunduğunu akla getirmektedir. Ayrıca her ikisi de çok yaşlı iken evlenmiş olup, çocukları bulunmadığı ve artık olması beklenmediği için

---

[128] Donbaz, 1993: 143-144.

[129] Bilgiç vd., 1990: 40.

her ikisinin de kardeşleri veya bunların çocukları ismen kaydedilmek suretiyle varis gösterilmiş olabilirler.

1.1.3. Aile İçinde Kadının Statüsü ve Rolü

Asurlu tüccarların hanımları, kocalarının yokluğunda ailenin reisi görevini üstlenmişlerdir. Anadolu'da bulunan kocaları ile mektuplaşmak suretiyle Asur'daki aile sorumluluklarını yerine getirmişlerdir. Onlar, bir taraftan aile fertlerinin bakımını üstlenirken diğer taraftan eşlerinin Asur'daki temsilcileri olmuşlar ve onlara bilgi vermişlerdir. Ünlü tüccarların pek çoğunun hanımı, evini atölyeye çevirerek ailenin diğer kadınları ve çalıştırdıkları kölelerle beraber tekstil ürünü dokumuştur. Tekstil üretimi ile ticaretin içine giren kadın, ürettiklerini Anadolu'ya nakletmiş, alacakları toplamış ve vergileri ödemiştir. Bu kadınların bazılarının tamamen yetkili iş kadını olduğu görülmektedir. Bu durum kadınlara, itibarlı bir sosyal statü ve hareketlerinde büyük özgürlük sağlamıştır. İncelemiş olduğumuz evlenme ve boşanma vesikalarında kocaları ile eşit haklara sahip olmaları bunun en açık göstergesidir.[130]

Aktif bir şekilde ticaretin içinde bulunan kadının öncelikli görevi muhakkak ki annelik olmuştur. Kişisel arşivler annelikle ilgili çok az bilgi vermektedir. Her çiftin sahip olduğu çocuk sayısını belirten belge yok denecek kadar azdır. Bununla beraber, bazı aile ağaçları bir kadının üç ile altı arasında çocuğu olduğunu tahmin etmemizi sağlamaktadır. Oğullar ticaret öğrenmek için babaları ile beraber Anadolu'ya gitmişlerdir. Aile

[130] Veenhof, 1977: 113.

mektuplaşmalarından anladığımıza göre, Asur'daki kadınlar küçük çocuklarını yetiştirmek ve onlar için yiyecek ile giyecek temin etmek zorundadır. Bazı varlıklı ailelerin küçük çocuklarına bakan dadılarının var olduğu da bilinmektedir.[131]

Bazı mektuplar da Asur'da çocukların büyükanne ve büyükbaba tarafından büyütüldüğü hususunda bilgi vermektedir. Aššur-idī'nin Anadolu'da bulunan oğlunun çocuklarını büyüttüğü bilinmektedir.[132] Aile büyükleri tarafından büyütülen çocukların, annelerinin ölmüş ya da anne-babanın ayrılmış ve çocukların babaya verilmiş olabilir. Ayrıca kocası Anadolu'da bulunan kadının, ailenin büyükleriyle beraber oturuyor olma olasılığını da akla getirmektedir.

Kadının idaresini üstlendiği evin fertlerinin kimlerden oluştuğunu kadınların eşlerine yazmış olduğu mektuplardan az çok tahmin edebiliyoruz. Söz konusu mektuplardan bir tanesi, Asurlu tüccar Kuliya'nın hanımı Ababaya'nın kocasına yazmış olduğu mektuptur. Veenhof'un KT V'te işlemiş olduğu 9 nolu mektubun 3-4. satırlarında, Ababaya "*Bizler, senin küçükler ve ev halkı iyiyiz.*" şeklinde bilgi vermektedir.[133] Mektupta sözü geçen ev halkını, evde çalışıp yaşayan hizmetkârlar ya da köleler oluştururken; küçükler ise henüz erişkin yaşa gelmemiş çocuklar olmalıdır. Ababaya'nın "*bizler*" dediği aile fertlerinin kimler olduğu açık olmamakla beraber, bir arada yaşanılan

---

[131] Michel, 2011: 128.

[132] Veenhof-Eidem, 2008: 106.

[133] Veenhof, 2010: 96.

ailenin diğer büyükleri olduğunu düşünüyoruz. Zira Ababaya 11 nolu mektubunun 26-29. satırlarında "*kız kardeşin babanla çokça konuşuyor ve ona seni unutturmaya çalışıyor*" şeklinde şikâyet etmektedir.[134]

Ailenin diğer kadın fertlerini şikâyet, Anadolu'daki eşlere yazılan mektuplarda sıklıkla karşılaştığımız durumlardan birisidir. Ennum-Aššur'un hanımı Nuhšatum'a yazdığı v/k 95 mektubun 3-10. satırlarında hanımını şöyle azarlamaktadır:

"*Niçin sen sürekli olarak iftira edip duruyorsun ve sen şöyle söylüyorsun: Erkeği ve kızı kötüleyecekler. Ve şöyle söyleyecekler: Onlardan başka onun kimi var! İftirayı bırak! Onları dinleyip durma. Onu dinleme ve (kızın) gönlü incinmesin.*"

Nuhšatum'un eşiyle olan mektuplaşmalarında, onun ailenin fertleriyle pek geçinemediği ve sürekli olarak Anadolu'daki eşine serzenişte bulunduğu görülmektedir. Zira Ennum-Aššur'un bir başka mektubu olan v/k 38'in 3-9. satırlarında hanımına, "*Niçin saçma sapan şeyler yazıp duruyorsun? Senin kız kardeşin benim halamla arkadaştır. Onların, senin işittiğin bütün sözleri yalan ve iftiradır*"[135] sözleri bunu açıkça göstermektedir.

Yine şikâyetlerle dolu ve aile fertleri hakkında oldukça ayrıntılı bilgi edindiğimiz mektuplardan bir tanesi, adına prosopografik belgelerde sık rastladığımız Šimat-Su'en'in, kocası Manum-ki-Aššur'a yazmış olduğu Kt. n/k 720 numaralı belgedir. Šimat-Su'en'in içinde bulunduğu ekonomik sıkıntıları,

---

[134] Veenhof, 2010: 99.

[135] Günbattı, 1990: 132.

duygu ve düşüncelerini katarak yazdığı, sitem ve şikâyetlerle dolu bir mektuptur ve kocasının Asur'a gelmesini belirtmektedir.[136]

Mektubun başlangıcında sevk edilen maldan bahsedildikten sonra, kadın sıkıntılarını ve üzüntülerini dile getirmektedir. Šimat-Su'en'in 16-18. satırlardaki "*Senin kızını besledim ve onu korudum. O (ise) bana karşı geldi*"[137] sözlerinden Mannum-ki-Aššur'un ilk hanımı olmadığı, daha önce başka bir kadınla evli olduğu ve bu kızın ondan olduğunu düşündürmektedir. 23-24. satırlarda ise, "*Šumi-abiya'nın karısı senin evinde oturmaktadır ve onun oğulları mirasçılar(ınmış gibi para) harcıyorlar*" şeklinde bir serzenişte bulunmaktadır. Bu cümlede adı geçen kadının kimliği açık olmamakla beraber ilerleyen satırlar söz konusu kızın kayınvalidesi olabileceğini göstermektedir. Mannum-ki-Aššur'un parasından oğullarının göndermiş olduğu gümüşlerle, "*senin kızın Šumi-abiya'nın oğlu Aššur-ennam için (bir) oğul büyütüyor*" cümlesinden Aššur-ennam'ın, Mannum-ki-Aššur'un damadı olduğu anlaşılmaktadır. Bu cümlelerden anlaşılan tüccarın daha önceki hanımından olan oğulları Šimat-Su'en ile ilgilenmemekte, ayrıca kızının damadın ailesiyle beraber yaşadığı görülmektedir. Bu durum damadın iç güvesi olduğunu da akla getirmektedir. Zira Šimat-Su'en kocasının paralarını yedikleri ve kendisinin ise "*boş bir kilerde*" oturduğunu şikâyet etmektedir.

Kadınların, Anadolu'daki eşlerine yazdığı mektuplarda sıklıkla karşılaştığımız sözlerden birisi de yukarıdaki metinde geçen "*boş bir kilerde*

---

[136] Erol, 2010: 274.

[137] Erol, 2010: 276.

oturmaktayım" ifadesidir. Kadınların en büyük endişelerinden birisi aile fertlerinin yiyeceğini temin etmektir. Kocalarının, kumaşların karşılığı olarak gönderdiği gümüş ile ilk iş olarak tahıl aldıkları görülmektedir. Taram-Kubi kocası İnnaya'ya yazdığı mektuplardan birisinde, "*Sen gittikten sonra şehirde (Asur'da) büyük bir kıtlık oldu (ve) sen bana tek litre bile arpa bırakmadın*" sözleri kadınların yiyecek endişelerini açık bir şekilde göstermektedir.[138] AKT II'de 31 nolu belgede de Šimat-Su'en'in kıtlık korkusu 22-27. satırlarda şöyle dile getirilmiştir: "*Lütfen, İa-šar'ın sana verdirdiği miktardaki parayı bana gönder de hububatı, yiyeceğimiz (olarak ambara) dökeyim. Bu sene (elverişli) senedir.*"[139] Görüldüğü üzere, Asur'da kurak geçen seneler olmaktadır ve hasatın iyi olduğu senelerde, kadınlar gelecek yıl için tahıl depo etmektedir.

Kocaları Anadolu'da bulunan kadınların Asur'da onların bir iş ortağı gibi her türlü ticari işlerini yürüttüklerine daha önce değinmiştik. Aile mektuplaşmaları bu konuda bazı kadınların ön plana çıkarak, eşleri ya da erkek kardeşlerinin her türlü gelir ve giderini yakından takip ettiklerini göstermektedir. Kültepe'nin ünlü tüccarlarından Ennum-Aššur'un hanımı Nuhšatum ile Lalia'ya yazmış olduğu bir mektubunda eşine, "*çok para harcadığım (hakkında) niçin aptalca şeyler yazıyorsun*"[140] ifadesini kullanmıştır. Kültepe metinlerinin çoğunluğunda, kadınların ekonomik kaygılardan dolayı serzenişte bulunduğunu görüyoruz.

---

[138] Michel, 2011: 129.

[139] Bilgiç-Bayram, 1995: 61.

[140] Bilgiç-Günbattı, 1995: 131; Günbattı, 2012: 52.

İmdīlum arşivi de onun oğlu Amur-ilī ile ilgili konularda, ilginç bilgiler vermektedir. İmdīlum, kızı İštar-bašti'ye yazmış olduğu CCT IV, 28a nolu mektupta, "*Ona nasıl söz dinletmesini bilmelisin! O yalnızca ekmek ve birayla ilgileniyor olmamalı*" sözleriyle ondan Amur-ilī'ye göz kulak olmasını istemektedir. İmdīlum'un Amur-ilī ile olan yazışmalarından, baba oğul arasında bazı problemler olduğu ve ailenin diğer fertlerine nazaran Amur-ilī'ye karşı güveninin daha az olduğu anlaşılmaktadır. Görünen Amur-ilī, babasının parasını yiyen, firmanın parasında yolsuzluk yapan ve içkiye de düşkün bir karakterdir. Durum böyle olunca İmdīlum, kızı İštar-bašti'den ona çeki-düzen çevirmesini istemektedir.[141]

Uşur-ša-İštar ve ailesine ait arşiv de Asur'da yaşayan kadınların sosyal hayatı hakkında bilgi vermesi nedeniyle oldukça önem arz etmektedir. Bu yazışmaların birçoğu aile haberleşmelerine güzel örnekler teşkil etmekte ve daha çok serzeniş dolu mektuplardan oluşmaktadır. Söz konusu mektuplardan, Uşur-ša-İštar'ın kötü karakterli, kız kardeşlerine karşı acımasız ve ilgisiz bir kişiliğe sahip olduğu anlaşılmaktadır. Kız kardeşler arasında Šimat-Sū'en'in diğerlerinden daha büyük olma ihtimali fazladır. Nitekim babalarının firmasının kötü gidişatıyla ilgili olarak hayli sert bir tarzda kaleme alınmış mektuplarda Šimat-Sū'en ön plandadır ve aile içinde baskın bir rol oynamaktadır. Kt n/k 650 nolu mektupta Šimat-Sū'en, erkek kardeşi Uşur-ša-İštar'a baba ocağı ile firmanın kötü durumda olduğu vurgulanarak, Asur'a gelip duruma el koymasını istemektedir. 3-21. satırların tercümesi şöyledir:

---

[141] Gökçek, 2002: 37-38.

"Senin bana yazmış olduğun, babanın firması hakkındaki habere gelince: Niçin babanın firmasını düzene sokmak için buraya gelmiyorsun? Mektubu okur okumaz buraya gel! Eğer gelmezsen ve babanın firmasını düzene sokmazsan, babanın firması mahvolur. (Bu arada) kız kardeşin (de) mahvoluyor."[142]

Mektuptan da anlaşıldığı üzere firmanın Asur'daki durumu iyi değildir ve aile halkı bu durumdan muzdariptir. Šimat-Sū'en, erkek kardeşinden gelerek firmaya ve aileye sahip çıkmasını istemektedir. Nitekin Šimat-Sū'en yine kardeşine yazmış olduğu Kt. n/k 713 nolu mektubun 6-15. satırlarında, *"Niçin buraya gelmiyorsun ve babanın firmasını düzene sokmuyorsun? Hangi güne kadar babanın firmasını tecrit edeceksin? Ayrıca kız çocuklarını köpeklere yemek olarak mı bıraktın?"*[143] diyerek ailenin içinde bulunduğu kötü durumu vurgulamaktadır.

Kt. n/k 792 nolu mektubun 3-30. satırları da yine bu ailenin problemlerini açıkça ortaya koymakta ve ailenin erkeklerinin sorumsuzluğunu göstermektedir. Yalnız arşivin sahibi Uşur-ša-İštar ve Hunia'ya yazan Lamasat'ın kim olduğu problemlidir. S. Çeçen'e göre, Lamasat ailenin erkeklerinden birisinin hanımıdır. Lamasat, mektubunda ailenin Anadolu'daki erkeklerine baba evini terk ettikleri için eve leke geldiğini belirttikten sonra sözlerine şöyle devam etmektedir: *"Bu şehirde düzen oluyor da, niçin babanızın evini düzene sokmuyorsunuz ve beni de düzene sokmuyorsunuz?*

---

[142] Çeçen, 1999: 62.

[143] Çeçen, 1999: 63.

Niçin evin hizmetçileri perişan oluyor? Sizin kardeşiniz suçludur. Babanızın evini dağıtmak için çabalıyor ve devamlı olarak kötü davranıyor."[144] Burada sözü geçen ve sürekli kötü davrandığı belirtilen kardeşin kimliği açık değildir. Biz, söz konusu kişinin ailenin erkeklerinden Asur'da kalan birisi olduğunu düşünüyoruz. Zira mektubun devamında Lamasat, onun Asur'da sürekli olarak suçlu davrandığını dile getirerek ailenin içinde bulunduğu durumdan onu sorumlu tutmaktadır. Kadın, ailenin Anadolu'daki erkeklerinden bu meseleye dikkat etmelerini özellikle istemektedir ve baba evi adına iyiliğin, herkes için iyi olacağını dile getirerek duruma el atmalarını belirtmektedir.

1.2. Kültepe Metinlerinde Köle Alım-Satımı ile İlgili Belgelerde Kadın

Kültepe tabletlerinden köle alım-satımı ile ilgili oldukça teferruatlı bilgi edinmekteyiz. Köle alımında ödenen ücretler, kölenin yaşı, cinsiyeti ve iş gücüne göre farklılık göstermektedir. Belgelerden, erkek kölelerin fiyatlarının iş gücünün kadın kölelere nispeten fazla olması sebebiyle daha yüksek olduğu anlaşılmaktadır. Bir kadın kölenin fiyatı ortalama 20-30 *šeqel* arasında olmakla beraber, 5 ile 60 *šeqel* gümüş arasında değişmektedir.[145] EL 105'te Gatida adlı kadın kölenin 5 *šeqel* gibi çok düşük bir ücrete satıldığı görülmektedir.[146] Kt. o/k 146 nolu metinde ise İdnāya'nın kadın kölesinin fiyatı

---

[144] Çeçen, 1999: 63.

[145] Genel olarak köle fiyatları için bkz. Bayram-Çeçen, 1996: 580; Gökçek, 1998: 163.

[146] Eisser-Lewy, 1930: 88.

5/6 *mina* yani 50 *šeqel* gümüştür.[147] Kt. 88/k 990'da da Asurlu Enah-ilī'nin hanımı Anana, Zapizapi'yi almak için 60 *šeqel* gümüş ödemiştir.[148]

Kt. 87/k 179 numaralı 18 satırlık metin köle ticaretinin nasıl gerçekleştiği ve kölenin nakledilişi hususunda ayrıntılı bilgiler vermektedir. Belgenin öneminden dolayı tercümesini tam olarak vermekteyiz: "*1/3 mina 5 šeqel (25 šeqel) gümüşü kadın köle Ašdu'nun bedeli olarak Uršu*[149] *şehrinde Kanuli'ye ödedim ve o kadın köleyi Zalpa'da*[150] *Ibni-Adad'ın oğlu Ammārum'a*

---

[147] Öz-Albayrak, 2005: 31.

[148] Bayram-Çeçen, 1996: 588.

[149] Uršu kentinin Anadolu'nun güneydoğusunda yer aldığı bilinmektedir, fakat lokalizasyonu kesin olarak yapılamayan kentler arasındadır. Kentin, Fırat Nehri'nden Amanos Dağları'na kadar olan bölgede olabileceği kabul edilmektedir (Yiğit, 2006: 46). Barjamovic'e göre de bu bölgede aranması gerekmektedir. Bir metinde Uršu kralının Karkamış'a giden botu alıkoyduğu yazmaktadır. Demek ki, Uršu, Karkamış ve Zalpa arasındaki Fırat Nehri bölümünü kontrol altında bulunduruyordu. Bir Mari belgesinde de Lagaş Kralı Gudea'nın ağaç tomruklarını Uršu'dan Güney Mezopotamya'ya Fırat üzerinden yüzdürdüğü belirtilmektedir. Muhtemelen Uršu, nehrin bu bölümünü kontrolü altında bulundurmuştur (Harita-2). Bkz. Barjamovic, 2011: 197-198.

[150] Zalpa'nın lokalizasyonu üzerine de birçok çalışma yapılmış olmasına rağmen yeri kesinleşmiş değildir. Gavaz'a göre, Anadolu'nun kuzeyinde Orta Karadeniz Bölgesi'nde Kızılırmak'ın denize döküldüğü civarda bir tane,

verdim. Kaniš şehrine, Alahum'un oğlu Aššur-taklāku'ya bu kadın köleyi sevk ettim. Aššur-taklāku bu kadın kölenin bedelini henüz vermedi."[151] Metinde görüldüğü üzere kadın köle, Uršu şehrinden alınarak Zalpa'ya sevk edilmiştir. Ammārum, Aššur-taklāku'nun adamı olmalı ki, Zalpa'da ona veriliyor ve oradan Kaniš'e götürülüyor.

Köle satışları genel olarak Asurlular ile yerliler arasında yapılmıştır. Fakat Anadolu halkının da kendi aralarında satış sözleşmesi yaptıkları bilinmektedir. Kt. h/t 330 nolu metinde alan ve satan şahıslar ile şahitlerin hepsi yerlidir. Kapsi adlı kişi, köleleri olan Tamuria ile muhtemelen onun hanımı olan Nahpašwa'yı 6 *šeqel* gümüş kadar düşük bir fiyata Lakan'a satmıştır.[152] Bu duruma örnek teşkil eden belgelerden birisi de Anadolulu ünlü tüccar Bayan Madawada'nın yerli bir kadını köle olarak satın almasıyla ilgili Kt. o/k 39 nolu açılmamış zarftır. Burada Madawada, Hu(w)ialka adlı köleyi Dilina ve karısından satın almıştır. Kadın tüccar sözleşmenin 7-14. satırlarına, "*Madawada cariyeyi dilediği yere satacak. Eğer herhangi bir kimse ona göz dikerse, onun (cariyenin) bedeli karşılığında tartılmış olan gümüşün tamamını Madawada alacaktır.*"[153] ifadesini yazdırtarak kendisini hukuki olarak garanti altına almıştır. Bu satırlardan ileride köle ile ilgili bir

---

Anadolu'nun güneyinde Fırat ve Orta Anadolu Platosu arasında Gaziantep şehri ve civarında bir tane olmak üzere iki Zalpa'nın varlığını kabul etmek gerekir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Gavaz, 2006: 1-18.

[151] Hecker, 1997:165.

[152] Balkan, 1957: 5.

[153] Albayrak 1998: 2-3.

problem olursa, Madawada'nın köleyi satın alırken ödediği ücreti alarak onu geri iade edeceği anlaşılmaktadır. Zira metnin 15-17. satırlarında, "*½ mina gümüşü ödeyecekler ve cariyeyi geri alacaklar*" şartı görülmektedir.

Kt. 87/k 287'de de Amur-ilī bir kadını köle olarak almıştır ve işine gelmezse başka yere satabileceğini sözleşmeye yazdırtarak kendisini hukuki olarak garantiye almıştır. Belgenin 6-13. satırlarının tercümesi şöyledir: "*Kurmala'nın bedeli olan 1/3 minalık (20 šeqel) saflaştırılmış gümüşü Ennum-Ištar (satan kişi) aldı. Amur-ilī kadın kölenin sahibidir (ve) onu gönlünün istediği yere verecektir.*"[154] Belgelere bu tür şartların konulması sonradan çıkacak sorunların önlenmesine yönelik olmalıdır. Hammurabi Kanunları'nın 118. maddesinde, "*Eğer bir erkek veya bir kadın köle hizmet için verilirse ve tüccar onu bir başkasına devreder ve gümüş karşılığında (kadın veya erkek köleyi başkasına) verirse, (o kadın veya erkek köle üzerinde) hak iddia edilmeyecektir*"[155] denilmektedir.

Kt. 87/k 99'da Walawala adlı kadın 22,5 *šeqel* gümüşe satılmıştır. Hukuki itiraz durumunda 2 *mina* yani 120 *šeqel* gümüş ödenecektir.[156] Görüldüğü üzere bir itiraz durumunda kölenin fiyatının oldukça üstünde bir ücret ödenmektedir. Bu kadar yüksek ücretler genelde kölenin özgürlüğüne kavuşması için verilmektedir. Kt 88/k 990 nolu köle satış sözleşmesinde ise itiraz durumunda satış fiyatının 4 katı ödeme yapılacaktır. Belgede, Zapizapi

---

[154] Hecker, 1997: 160-161.

[155] Tosun-Yalvaç, 2002: 196.

[156] Hecker, 1997:163.

isimli kadın köle Peruwa tarafından Asurlu bir tüccarın hanımı olan Anana'ya 1 *mina* yani 60 *šeqel* gümüşe satılmıştır. Metinde, herhangi bir kimse, ister Peruwa, isterse bir başkasının itiraz etmesi durumunda Anana'ya 4 *mina* ödeyeceği kaydedilmiştir.[157] Kt. v/k 125 nolu metinde ise Labarša adlı Anadolulu bayan, Šupianika ve kızı Šarika'yı bilinmeyen bir fiyata satın almıştır. Metnin 8-15. satırlarındaki, "*Šupianika ve onun kızı Šarika Labarša'ya dönecek (itirazda bulunacak) olurlarsa, Labarša'ya 1 mina gümüş tartacaklar*"[158] ifadesinden bu anne kızın özgürlüklerine kavuşmak için ödeyecekleri ücret olduğu anlaşılmaktadır. EL 214'te ise bir aile kızlarını satış fiyatının sekiz katını verirse özgürlüğüne kavuşturabileceklerdir. Asurlu Bayan Ahatum, Šamnanika'nın bedeli olarak Kunania ve Nakišduar'a ⅓ *mina* 2 *šeqel* (22,5 *šeqel*) gümüş ödemiştir. Belgenin devamında, bu çiftin köle kız için dönecek olurlarsa 3 *mina* 5 *šeqel* ödemeleri gerektiği belirtilmektedir.[159]

Ayrıca kölelerin alacağa karşılık rehin tutulduğuna dair birçok örnek mevcuttur. Örneğin TC III, 252'de Huzura adlı bayan 45 *šeqel* gümüş için Enišrū'ya rehin verilmiştir. Borcun ödenmemesi durumunda kadının satılacağı kaydedilmiştir.[160] Bu durum bize Sami hukuk geleneğinin Anadolu'da da uygulanmasını göstermesi bakımından önem arz etmektedir. Zira Hammurabi Kanunları'nın 119. maddesinde, "*Eğer bir adamı, ödemediği borç yüzünden (bir başka adam) yakaladıysa, (borçlu) kendisine evlat*

---

[157] Bayram-Çeçen, 1996: 588.

[158] Sever, 1998: 494.

[159] Eisser-Lewy, 1930: 204.

[160] Lewy, 1937: 100.

doğuran kölesini gümüş karşılığı ona verdiyse (sattıysa) tüccarın ödediği (gümüş ile) kölenin sahibi (borcunu) ödeyip, kölesini kurtaracaktır"[161] ifadesini görmekteyiz.

AKT I, 44 numaralı belgede de alacak karşılığında, borçlunun yerli bir kadın kölesi olduğu anlaşılan Hatti ve kızı rehin tutulmuşlardır. Vesikada borç ödenmeden bunlara kimsenin yanaşamayacağı kayıtlıdır. Belgenin 1-11. satırlarından şunları okumaktayız: "*Aššur-idī'nin Šu-Bēlum'da 1/3 mina gümüşü vardır. Agua'nın hamuštum'undan itibaren ayda ½'şer šeqel ilave edecek. (Bayan) Hatti ve kızı benim rehinelerimdir. Bana parayı ödeyinceye kadar hiç kimse o kadınlara yaklaşmayacak*".[162] Belgeden anlaşıldığı gibi ebeveyn ve çocuğu beraber teminat olarak gösterilmiştir.

Kadın ve erkek kölelerin beraber teminat olarak gösterildiği belgeler de mevcuttur. İki Asurlu arasında düzenlenmiş bir borç mukavelesi olan Kt. b/k 38b numaralı vesikada, 2 *mina* 10 *šeqel* gümüşe karşılık ev, kadın ve erkek köle teminat olarak gösterilmiştir.[163] I 475 numaralı belge ise borçlunun kölesi ile beraber hanımını teminat göstermesi bakımından önemli bir vesikadır. Borç verilen 2 *mina* gümüşün 13 haftaya kadar ödeneceği belirtilen belgede, borca karşılık, borçlunun hanımı, kadın kölesi ve evi teminat edilmiştir. Tabletin 1-11. satırları şöyledir: " *Puzur-Ištar, Puzur-Anna'dan 2 mina gümüş*

---

[161] Tosun-Yalvaç, 2002: 196.

[162] Bilgiç vd., 1990: 63.

[163] Kuzuoğlu, 2005: 81.

alacaklıdır. Alahum('un) hamutšum (olduğu haftadan itibaren) 13 haftaya (kadar) parayı ödeyecek. Onun karısı, kadın kölesi (ve) evi teminattır".[164]

Farber tarafından işlenen bir belgede Gadagada adlı yerli bir kadının kendisini köle olarak sattığını görmekteyiz. Vesikanın 9-23. satırlarının tercümesi şöyledir: "*Gadagada bizzat kendisi, kendisini fiyatı karşılığında sattı. Hanum onu satın aldı. Eğer, ister tuzinnum*[165]*, ister borç sahibi isterse onun kocası Gadagada hakkında Hanum'a hukuki itirazda bulunacak olursa 30 šeqel gümüşü Hanum'a ödeyecek ve Gadagada geri dönecek.*"[166] Belgeden de anlaşıldığı üzere kadın evlidir ve muhtemelen ailenin borcu yüzünden kendisini köle olarak satmıştır. Kt. a/k 805 b, a nolu tablet ise Šubiahšu, karısı Kabzia ve çocukları olmak üzere bütün aile fertlerinin köle

---

[164] Kuzuoğlu, 2005: 82.

[165] Köle alım-satım belgelerinde geçen bir görevli olan *tuz/sinnum*, CAD (T): 493'te "ilk satın alma hakkına sahip olan satıcı kişi, kurtarıcı" olarak geçmektedir. CDA: 63'te ise *d/tusinnum*, "ev ve köle satışlarında potansiyel hak iddia edici" anlamı verilmiştir. E. Bilgiç'e göre, Hititçe *tuzzi* "ordu" kelimesi ile karşılaştırılabileceğini ve hukukî muamelelere herhangi bir sebeple karışan bir memur olabileceğini ifade etmektedir (Bilgiç, 1953: 42). İ. Albayrak ise hem yüksek dereceli memurların görevlendirdiği bir kimseyi hem de onların özellikle köle ve gayrimenkul alım-satımında taraflara verdikleri onay veya izin belgesine karşılık gelebileceğini belirtmektedir(Albayrak, 2005: 30).

[166] Farber, 1990: 198.

olarak satıldığını göstermektedir.[167] Kt. a/k 554 b, a belgesi bir kızın Sasā adlı kadına satılmasıyla ilgilidir. Vesikada kızın borç yüzünden satıldığı yazmasa da 5-10. satırlarda "*Eğer o, ona müracaat edecek olursa, 15 šeqel gümüşü ödeyecek ve kızını geri götürecek*"[168] şartı kaydedilmiştir. Yukarıdaki belgelerde de gördüğümüz üzere geri itiraz durumlarında ödenecek ücret çok yüksektir, burada ise sadece 15 *šeqel* gümüştür. Ayrıca kızını geri götürebileceği ifadesi onun borç yüzünden köle olarak satıldığını göstermektedir.

Kültepe tabletleri, kadın kölelerin hangi işlerde çalıştırıldığı hususunda da bilgi vermektedir. Örneğin, Kt. n/k 1772 nolu vesika Asurlu bir aileye ait olan bir kadın kölenin satışıyla ilgilidir. Tabletin 3-4. satırlarında, "*Naplis'in evine ait kadın kölenin bedeli*"[169] ifadesi geçmektedir. Bu belgede söz konusu olan kadın köle, muhtemelen Naplis'in her türlü işinde çalıştırılmaktadır. EL 86'da da Balhazia ile kocası ⅓ *mina* 7 *šeqel* gümüş için rehindir ve borçlarını ödemedikleri takdirde Enišrū'nun evine girecekleri kaydedilmiştir.[170] TC II, 66 numaralı metinde Bayan Hana borcuna karşılık sabanda çalışacağını beyan etmiştir.[171] EL 81'de ise Šubbi-kuni adlı kadın tüccar Pūšu-kēn'e 8 ½ *šeqel* gümüş borçludur ve vadesi gelene kadar ödemediği takdirde ot biçerek

---

[167] Bayram-Çeçen, 1996: 599.

[168] Kienast, 1984: 109.

[169] Bayram-Çeçen, 1996: 589.

[170] Eisser-Lewy, 1930: 66.

[171] Kınal, 1956: 357.

borcunu kapatacaktır.[172] Ayrıca, *be'ulātum*[173] olarak verilen mallar arasında bir kadın kölenin de bulunduğunu gösteren belge mevcuttur. Kt 76/k 2'de aralarında kadın kölenin de var olduğu mallar 1-9. satırlarda, "*25 šeqel gümüşü, 6 kutānu-kumaşını, 2 talent 5 mina yünü, 1 kadın köleyi, 4 pirikannu-kumaşını, 1 talent 5 mina temiz bakırı, 3 siyah eşeği...*" şeklinde sıralanmıştır.[174] Metnin devamında bunların Adad-rabi'nin tasarrufuna verildiği belirtilmektedir. Belki de söz konusu kişi, kadın köleyi ticarî işlerde kullanacaktır.

1.3. Rahibeler

Kültepe tabletlerinin büyük çoğunluğu ticari vesikalar olduğu için direkt olarak rahibelerle ilgili bilgi mevcut değildir. Rahibelerden sadece dolaylı olarak bahsedilmektedir. Kültepe metinlerinde, *gubabtum/ugbabtum*[175] ve *waqqurtum*[176] kelimeleri ile *NIN.DINGIR* (tanrının hanımı) ideogramı rahibe anlamında kullanılmıştır. Belgelerde geçen, *gubabtum* ile *waqqurtum*'un aynı anlama gelmektedir. Kültepe'nin ünlü tüccarlarından Pušu-kēn'in rahibe olan

---

[172] Eisser-Lewy, 1930: 62.

[173] "*be'ulātum*" kelimesi para, sermaye anlamlarına gelmektedir. Bkz. CAD (B1): 215. Ayrıca bu kelimenin anlamı üzerine B. Kienast özgün bir çalışma yapmıştır. Bkz. Kienast, 1989: 87-95.

[174] Bayram-Çeçen, 1996: 591.

[175] CDA: 418'de *ugbabtum/gubabtum* "rahibe" olarak geçmektedir.

[176] CDA: 433'de *waqqurtum/uqqurtum*'a "rahibe" anlamı verilmiştir.

kızı Ahaha'nın vesikalarda bazen *gubabtum* bazen ise *waqqurtum* olarak geçmesi bu eşitliği doğrulamaktadır.[177]

Asurlu ünlü tüccarların birçoğunun kızlarının, muhtemelen Tanrı Asur'un rahibesi olduğu bilinmektedir. Fakat onların kült görevleri hakkında metinler hiçbir bilgi vermemektedir.[178] H. A. Şahin'e göre, Tanrı Asur'a "*ikribum*" yani adak[179] gönderen tüccarların çoğunun kızları rahibe sıfatına sahiplerdir. Asur'da dokuma tezgâhlarından *ikribum* olarak toplanan kumaşlar Anadolu'ya bu tüccarlar vasıtasıyla getirilmiştir. Aile şirketi içerisinde faal bir şekilde yer alan rahibelerin tapınaklardan kumaş ve kalayı kredi olarak almak suretiyle Anadolu'da bulunan aile fertlerine göndermiş oldukları görülmektedir. Belki de tapınakla aile şirketi arasındaki ilişkileri daha sıcak tutmak gerektiğinden, Asur'un büyük tüccarları kızlarına bir de rahibe sıfatı alarak güçlerine güç katmak istemişlerdir. Böylece, Asur tapınağından ticari malları bu rahibe kızları vasıtasıyla alarak, Anadolu'da satıp elde ettikleri kârdan tapınağa göndermiş olmaları mümkündür.[180] Zira Eski Mezopotamya'da tapınaklar sadece ibadet edilen yerler olmayıp, ekonomik hayatta aktif bir şekilde faaliyet gösteren büyük birer işletmelerdi. Asur Ticaret Kolonileri Çağı'nda da tapınakların saraydan sonra ikinci büyük ekonomik güç oldukları ve ticaretin içinde bulundukları muhakkaktır. Adak anlamındaki "*ikribum*" aynı zamanda tüccarlar adına tapınakta korunan altın,

---

[177] Şahin, 1999: 147.

[178] Veenhof-Eidem, 2008: 104.

[179] CAD (I-J): 62; CDA: 126.

[180] Şahin, 2000: 240.

gümüş ve kumaşlar için de kullanılan bir terimdir. Şirket gibi faaliyet gösteren tapınaklarda bu isim altında bir finans kaynağı oluşturulmuştur.[181]

Yukarıda Asurlu tüccarların vasiyetnamelerini düzenlerken rahibe kızlarının haklarını korumak için özel bir ihtimam gösterdiklerini görmüştük. İlī-bāni'nin vasiyetinde dikkati çeken bir başka husus ise rahibe kızı Ahātum'a her yıl verilecek olan kurban etinin de kaydedilmiş olmasıdır. Tabletteki hükümlere göre, Ahātum'a bırakılan miras haricinde erkek kardeşleri İya ve İkuppīya rahibe kız kardeşlerine yıllık 6'şar mina bakır vereceklerdir. 31-33. satırlarda ise "*(Oğullarım) kurbanlarının göğüs etinden Ahātum'a verecekler.*"[182] ifadesi yer almaktadır. Biz bu kurban eti ile yıllık 6'şar *mina* bakırın tapınaklara verilmesi için olduğunu düşünüyoruz. Zira vasiyetnamede Ahātum'a bırakılan miras en başında sayılmıştır, devamında bu hükümlerin yer alması sayılanların *ikribum* olabileceğini akla getirmektedir. Benzer bir durumu Asurlu tüccar Šallim-Aššur'un mirasıyla ilgili bir mahkeme tutanağı olan Kt. 2001/k 325 metninde de görmekteyiz. Burada da Šallim-Aššur'un terekesinde, iki kızından rahibe olan Ziki'ye ayrı bir özen gösterilmiş ve oldukça yüklü bir miras bırakılmıştır. Kalan mirasın haricinde erkek kardeşlere yüklenen sorumluluk 36-43. satırlarda şöyle dile getirilmiştir: "*3 yıl boyunca 1 ṣubatum-kumaşını, 1 šitrum-kumaşını kız kardeşleri Ziki'ye verecekler. 3 yıl dolduktan sonra ṣubatum (ve) šitrum kumaşını bırakıp,*

---

[181] Günbattı, 2012: 178-179.

[182] von Soden, 1975: 212-213; Albayrak, 2012: 140.

(bunun yerine) yıllık 1/3 mina gümüş kız kardeşleri Ziki'ye verecekler."[183] Bu metinde sayılanların da *ikribum* olabileceği anlaşılmaktadır.

Kültepe metinlerindeki bilgilerden anlaşıldığına göre, rahibelerin bazıları ticaretle uğraşmaktadır ve aile şirketlerinde ortaklık payları vardır. Pūšu-kēn ile Amur-İštar aileleri arasındaki ortaklığa son verilmesiyle ilgili ATHE 24 nolu vesikadan, her iki tüccarın da kızlarının rahibe olduğu anlaşılmaktadır. Bu belgede iki tüccarın varislerinin adları sayılmakta ve firmanın ortaklığı bitirilmektedir. Metinde, Pūšu-kēn'in kızı Ahaha ile Amur-İštar'ın kızı Ab-Šallim'in adları iki tüccarın oğullarıyla birlikte sürekli zikredilmek suretiyle babalarının miraslarından pay aldıkları görülmektedir. Mahkeme zabtı olan bu belgeye göre, Anadolu'da ve Asur'da Pūšu-kēn'in oğulları ve *gubabtum* kızı ile Amur-İštar'ın oğulları ve *gubabtum* kızı biri diğerine karşı dava açmayacaktır.[184] Burada Ahaha ile Ab-Šallim'in babalarının şirketine ortak oldukları açıkça görülmektedir.

Kt. n/k 94 nolu belge ise rahibelerin aile şirketinde ne kadar etkin olduklarını göstermesi açısından önem arz etmektedir. Belgede adı geçmeyen *waqqurtumun* serzenişi 1-16. satırlarda şöyle dile getirilmiştir: "*Waqqurtum, Usur-ša-İštar'a şöyle diyor*[185]*: Bana verdiğin yüce sözlere ne oldu? Bir de bunun üstüne hala, 'ben sana ne yaptım ki, niçin bunları bana*

---

[183] Albayrak, 2004b: 11.

[184] Kienast, 1960: 30-31.

[185] Donbaz, "*a-na Ú-ṣur-ša-lštar qí-bi-ma um-ma wa-qúr-tum*" ifadesini "*Waqqurtum'dan Uṣur-ša-lštar'a*" şeklinde tercüme etmiştir, fakat tam karşılığı bizim tercüme ettiğimiz şekildedir.

yapıyorsun' diyebiliyorsun. Sanki şirket babanın şirketi değilmiş gibi, (onlar) sebepsiz yere babamızın şirketini yiyip bitiriyorlar ve sen (hala) susuyorsun."[186] Muhtemelen burada ailenin diğer erkeklerinden ya da şirket ortaklarından şikâyet edilmektedir. Donbaz'a göre, bu *waqqurtum* Pūšu-kēn'in kızı Ahaha'dır. Eğer Ahaha ise onun erkek kardeşleri arasında Usur-ša-İštar yoktur. Buradan da ortaklarla ilgili bir şirket sorunu olduğu ve rahibenin şirket içindeki aldığı sorumluluğu göstermektedir. Birçok metinde Ahaha'ya gönderilen paradan söz edilmektedir. AKT I, 7'de Lamassi ile Ahaha'ya teslim edilecek olan 4 *šeqel* altından bahsedirmektedir.[187] CCT V, 21a'da ise Ahaha'nın erkek kardeşleri Puzur-Ašur ve Buzazu ile beraber 10 *mina* gümüş aldıkları ve bir daha Kuluma'ya dönmeyecekleri belirtilmektedir.[188]

AKT I, 25 nolu metinden de Ānah-ilī ve Al-tābum'un kız kardeşlerinin rahibe sınıfından olduğunu ve ticaretle ilgilendiğini anlıyoruz. Bu metin, Sabazia'nın Puzur-Aššur'a bir mektubu tarzındadır ve konumuzu ilgilendiren 1-9. satırların tercümesi şöyledir: "*Puzur-Aššur'a Sabazia şöyle söylüyor de: Bana gönderdiğin Washuba ailesiyle ilgili mektuba gelince: İlabrat-bāni'yi kendinle birlikte tut, tableti (senedi) aç ve Ānah-ilī'nin, onun rahibe olan kız kardeşinin ve erkek kardeşi Al-tābum'un 52 mina gümüş (alacağı) ile ilgili iki*

---

[186] Donbaz, 1996: 189.

[187] Bilgiç vd., 1990: 24.

[188] Şahin, 1999: 148.

evimizin rehinine dair senedi kaldırt!"[189] Belgeden anlaşıldığı üzere bu rahibe de aile şirketinin ortağıdır.

M. Darga, Asur Ticaret Kolonileri Çağı'nda, bütün belgelerde *gubabtum* ve *waqqurtum* sıfatını taşıyan kadınların Sami adlarla geçtiğini, Anadolulu adlar arasında görülmediğini belirtmektedir.[190] AKT III, 103 numaralı belgeden Anadolu'da rahibelerin var olduğu anlaşılmaktadır. Burada Zalpa'da *gubabtum*'a teslim edilmesi gereken paradan bahsedilmektedir.[191] Söz konusu olan rahibe, belki de Asurlu bir tüccarın kızı ya da eşidir. Zira rahibelerin evlenip, çocuk sahibi olabildiklerini gösteren belgeler mevcuttur. Bunlardan bir tanesi Aššur- nādā'nın kızı rahibe İštar-lamassī'dir. BIN VI, 3 nolu metinden onun Puzur-İštar ile Anadolu'da evlenmiş olduğunu anlıyoruz. Çiftin evlilik sözleşmesinde bu kadının üç yıl içinde çocuğu olmadığı takdirde Puzur-İštar'ın çocuk elde etmesi için cariye satın alabileceği kaydedilmiştir.[192] Mirasla ilgili bir mahkeme tutanağı olan Kt. m/k 2 nolu metinden İkunum ve Amur-UTU kardeşlerin adı zikredilmeyen kız kardeşlerinin rahibe olduğunu öğreniyoruz. Bu kıza bırakılan mirasın belirtilmemesinden dolayı onun babasının sağlığında evlendiği ve çeyiz aldığı anlaşılmaktadır. İkunum babalarının ölümünden sonra kardeşi Amur-UTU'ya dava açarak, babalarının borcu olmadığını ve babalarından kalan altın ve gümüşün babalarının mührüyle mühürlenip *Kaniš kārum* mahkemesinde

---

[189] Bilgiç vd., 1990: 45.

[190] Darga, 2013: 116.

[191] Bilgiç-Günbattı, 1995: 175.

[192] Lewy, 1956: 6-7.

kontrol altına alındığını belirtmektedir. Ayrıca babasının ölümünden itibaren mührü üç yıldır alıkoyduğunu söylemektedir. Vesika, "*Gel ve kārum mahkemesinin kararına göre, mührü birlikte mühürleyip Asur şehrinin mār ummeanumuna verelim, Asur'a gubabtu rahibesi olan kız kardeşimize ve erkek kardeşimize taşınsın.*"[193] şeklinde devam etmektedir.

Kültepe metinlerindeki bilgilerden anlaşıldığına göre, rahibelerin bazıları ticaretle uğraşmaktadır ve aile şirketlerinde ortaklık payları vardır. Kt. m/k 125 nolu belgede 7 *mina* kalayın *gubabtum* evinde bırakıldığı belirtilmektedir.[194] Ayrıca bazı belgelerden rahibelere para ödendiği hususunda da bilgi edinmekteyiz. ATHE 8'de ⅔ *šeqel* 15 *uṭṭet* gümüş bir rahibeye, 2 *šeqel* gümüş de Tanrı Bēlum tapınağı için tartılmıştır.[195] TC III, 210 nolu belgede, "1 *riksum (demet), Dudu'nun kızı Nana için, 1riksum Pušu-kēn'in kızı waqqurtum için,* 1 *riksum Šallim-ahum'un kızı Šat-Aššur için Suea'nın mührüyle mühürlü, toplam* 22 *1/2* ŠE altın *Ahaha'ya teslim edilmiştir*" denilmektedir. Bu paraların rahibeler vasıtasıyla tapınaklara teslim edilen *ikribum*'lar olduğunu düşünüyoruz. Zira Ahaha ve İli-SATU'ya gönderilen CCT II, 32 nolu mektupta rahibenin erkek kardeşi Buzazu, *ikribu* olarak 5 *šeqel* altın göndermektedir.[196]

---

[193] Şahin, 2008: 40.

[194] Şahin, 1999: 151.

[195] Kienast, 1960: 10.

[196] Şahin, 2000: 234-235.

II. BÖLÜM

EKONOMİK HAYATTA KADIN

2.1. Ekonomik Hayatta Asur Kadını

Kültepe tabletlerinden edindiğimiz bilgiye göre, dönemin Asurlu kadınları faal olarak ticaretin içinde yer almışlar, özellikle tekstil ve bira imalatında aktif rol oynamışlar ve ürettikleri malların Anadolu'ya sevkiyatında görev üstlenmişlerdir. Ayrıca günümüzün aile şirketlerinde olduğu gibi bu bayanlar aile şirketlerinin Asur'daki kolunda şirketin temsilcisi, yöneticisi ya da çalışanı olarak önemli görevler üstlenmişlerdir.[197]

Ünlü tüccarların pek çoğunun hanımı, evini atölyeye çevirerek ailenin diğer kadınları ve çalıştırdıkları kölelerle beraber tekstil ürünü dokumuşlardır.[198] Asurlu kadınların tekstil üretimiyle ilgili bilgilerimize, Anadolu'da yaşayan Asurlu tüccarlar ile onların bayan akrabaları arasındaki mektuplaşmalar kaynaklık etmektedir. Bu mektuplar, tüccarların almak istediği dokumaların türü hakkında bilgi verdiği gibi bazen de ebatları, yünün miktarı ve işlenmesi tarzında detaylar içermektedir. Bazı kadınların mektupları, açıklama yaptıkları cevap tarzındadır. Ayrıca vesikalar onların Anadolu'dan almak istedikleri ürünler ile endüstri için gerekli hammadde istekleri konusunda da bilgi vermektedir. Belgelerde, kadınların tüccarların isteklerine uymak hususunda endişelerini gösteren bilgiler mevcuttur.

---

[197] Kuzuoğlu, 2007: 795.

[198] Veenhof, 1977: 113.

Metinler, Anadolu'dan Asur'a gümüş ve altın sipariş yollamayla ilgili kanıtlar içermektedir. Bir vesikanın içinde sık sık az ya da çok gümüş ile altının miktarı geçmektedir. Özellikle kadınlara gönderilen belgelerde geçen bu gümüşle altının, onların çalışmalarının karşılığı olduğunu göstermektedir.[199]

Bir kumaşın dokunmasıyla ilgili bilgi veren tek belge TC 3/I, 17 numaralı mektuptur. Vesika, Asurlu tüccar Puzur-Aššur'un Waqartum adlı kadına yazdığı mektuptur. Tüccar, kadının daha önce gönderdiği kumaşlardan memnuniyetini dile getirdikten sonra aynılarından dokuyarak göndermesini belirtmektedir. Puzur-Aššur, sipariş verdiği kumaşların nasıl dokunmasını istediğini 11-37. satırlarda şöyle dile getirmektedir:

"Kumaşın bir yüzünü tarasınlar, onu kırkmasınlar ve dokuması sıkı olsun. Bana gönderdiğin önceki kumaşa oranla her (parça için) fazladan 1 mina yün daha işle, fakat onları ince tut. Diğer tarafı hafifçe taranabilsin. Eğer hala tüylüyse, bir kutānum[200] kumaşı gibi kırpılabilsin. Bana gönderdiğin

---

[199] Veenhof, 1972: 103.

[200] Belgelerde adı en çok geçen kumaş cinsidir. E. Bilgiç'e göre, "*kutānum*" Anadolu'da yapılıp satılan bir kumaş cinsidir ve kelime *kutānum* değil *kutannum* şeklinde telaffuz edilmeli, hiç olmazsa a'nın kısa olması gerekmektedir (Bilgiç, 1953: 47). Veenhof ise Mezopotamya kökenli tabletlerde geçmesini delil göstererek, Asurlu kadınlar tarafından dokunup, Anadolu'ya ihraç edilen kumaş cinsi olduğunu belirtmektedir (Veenhof, 1972: 145). Ayrıca Cebesoy'a göre, kelimenin Arapça'dan dilimize geçmiş olan "keten" kelimesiyle de ilgili olup olmadığı tartışmalıdır (Cebesoy, 1995: 167).

Abarna[201] *kumaşının benzerinden bir daha gönderme. Eğer bir tane yapmak istersen orada giydiğin gibi olanından yap. Eğer ince kumaşlar dokuyamayacaksan, duyduğuma göre orada bolca satılıyormuş, benim için satın al ve buraya gönder. Dokuduğun tam bir kumaş, dokuz karış uzunluğunda ve sekiz karış genişliğinde olmalı."*[202]

Bu bayanın kumaş üretimiyle ilgilendiğini gösteren bir diğer vesika da BIN IV, 96 envanter numaralı metindir. Waqartum, Buzāzu'ya yazmış olduğu

---

Çorum-Resuloğlu'nda M.28 numaralı mezara ait bir hançerin üzerinde bulunan kumaş kalıntısı Anadolu'da ketenin var olduğunu ve dokunduğunu göstermesi bakımından önem arz etmektedir. Kumaş yüzeyi, metal korozyonlaşmasından dolayı metalik yeşil renkte görülmesine rağmen atkı-çözgü iplerinin kesiştiği köşelerde bej rengi olduğu anlaşılmaktadır. Kumaş parçasından alınan ipliğin elektron mikroskop altında incelenmesi sonucunda bitkisel lif dokusu tespit edilmiştir. İpliğin dokusunun keten lifinin karakteristik görüntüsü olan poligon şekli ile eşleştiği belirlenmiştir. Bu sonuç, kumaşın keten iplikle dokunduğunu göstermektedir. Ayrıca Resuloğlu mezarlarınba bulunan ağırşaklar, iplerin ağırşaklı iğlerle eğrildiklerini göstermesi açısından önemlidir (Tütüncüler, 2006: 140).

[201] Yer adı Abarna'dan türetilmiş bir kelimedir. Belgelerde, Asur'dan Anadolu'ya nakledilen kumaşlar arasında sık rastlanmaktadır. Kaliteli ve çok pahalı olan bu kumaş aynı zamanda Asur'da da satılmıştır. Ayrıtılı bilgi için bkz. Cebesoy, 1995: 172-173.

[202] Veenhof, 1972: 104; Günbattı, 2012: 58.

mektupta kumaşlarının paraya çevrilip, mühürlenip, kendisine gönderilmesini istemektedir.[203]

Anadolu'ya dokuma çeşitleri gönderen kadınların en tanınmışı, Kaniš'in büyük tüccarlarından Pūšu-kēn'in hanımı Lamassī'dir. K. Balkan'a göre, Lamassī Pūšu-kēn'in eşi değil Asur'da oturan ve onunla haberleşen bir akrabasıdır.[204] Šū-Kūbum'un Pūšu-kēn'e yazmış olduğu ATHE 31 nolu mektup bu konuyu aydınlatmaktadır. Burada Šū-Kūbum, değişik iki cinsten toplam 10 parça kumaş ile bir paket *husārum*'u, hanımının Pūšu-kēn'e götürülmek üzere kendisine emanet ettiğini belirtmektedir. Pūšu-kēn'e Asur'dan kumaşlar gönderen kadının Lamassī olduğu bilindiğine göre, mektuptaki söz konusu bayan da ondan başkası olamaz.[205] Böylece Lamassī'nin, Pūšu-kēn'in hem hanımı hem de Asur şehrindeki iş ortağı olduğu anlaşılmaktadır. Lamassī, Asur'da oturmuş ve oradan Kaniš ile Anadolu'nun diğer *kārum*'larına gönderilen malların ticaretini yönetmiştir. Ayrıca, bu kadının Asur şehrindeki *līmu*'lara ihraç edilen malların vergilerini ödemekle de yükümlü olduğu anlaşılıyor.[206]

Lamassī ile Pūšu-kēn arasında gerçekleşen mektuplaşmaların büyük çoğunluğu Lamassī'nin Anadolu'ya ihraç ettiği kumaşlarla ilgilidir. Pūšu-kēn'in

---

[203] Günbattı, 2012: 58.

[204] Balkan, 1987: 417.

[205] Günbattı, 1994: 193.

[206] Darga, 2013: 97.

Lamassī'ye yazmış olduğu BIN IV,9[207] envanter numaralı belge kumaş ihracı ile ilgili olan vesikalardan bir tanesidir. Bu bayanın Anadolu'ya bir seferinde gönderdiği kumaş miktarı hususunda bilgi edinmemizi sağlayan metnin 7-12. satırları şöyledir: "*İa-šar bana şöyle dedi: bir top senin için hazırdır. Sekiz topu da sana getiriyorlar, yarımşar minayı ilave edecekler. Bunlar İa-šar'dadır ve sana getirecekler. Ki onu getirecek olan da Urani adlı şahıstır*".

BIN IV, 10[208] numaralı belgede de en iyi bilinen "*kutānu*" kumaşı ile "*kabtum*" cinsi kumaşların Anadolu'ya gönderilmesinden bahsedilmektedir. Söz konusu belgede, Lamassī yapılan sevkiyatı 1-19. satırlarda şu sözlerle anlatmaktadır:

"*Sen burada beklediğin zaman Aššur-malik'e 1 top kabtum kumaşını verdim. Ayrıca onun dönüşünde 1 top kabtum kumaşını ve 3 top kutānu cinsi kumaşı ona verdim. Niçin sürekli olarak kumaşları getirmedi ve sana vermedi. Senin buraya haberin gelsin ben bilgileneyim. Senin gönderdiğin kumaşlara gelince, sen şöyle dedin: temsilciler iyi adamlar değil. Senin yazdığın gün sen şöyle dedin: yarımşar mina senin kervan sevkiyatında görevli adamlarına ben sevk edeceğim*". Belgeden anlaşıldığına göre,

---

[207]Clay, 1927. Bu metnin tercümesinde yardımcı olan S. Çeçen'e teşekkür ederim.

[208]Clay, 1927. Bu metnin tercümesinde yardımcı olan S. Çeçen'e teşekkür ederim.

malların sarılması ile Asur'dan sevkiyatı ve şirket çalışanları ile kadınlar ilgilenmektedir.

Lamassī'nin Pūšu-kēn'e yazdığı CCT III, 20[209] nolu metinde yine benzer konuları içermektedir ve kadının emrinde çalıştırdığı şahısların adları da zikredilmektedir. Belgenin 2-5. satırlarında şu ifadeler geçmektedir: "*9 top kumaşı Kulumā sana getirmektedir. 3 top kumaşı İddi-Su'en sana getirmektedir. Bronzdan yapılmış taşıyıcı malzemeyi Dan-Aššur sana getirmektedir*". Tabletin devamında da farklı isimde şahısların taşıdığı benzer mallar sayılmaktadır.

Lamassī'nin eşine yazmış olduğu birçok belgede, Asur'da yün fiyatlarının pahalı olduğundan şikâyet ettiği ve Anadolu'dan yün istediği görülmektedir. Lamassī'nin Pūšu-kēn'e göndermiş olduğu BIN VI, 7 nolu belgenin 16-21. satırlarında Lamassī, "*Para çantasını (keseyi) gönderdiğinde (içine) yün koy. Yün, şehirde pahalıdır*" şeklinde zikretmektedir. BIN IV,9'da da Lamassī'nin eşi Pūšu-kēn'den yün istediği, fakat yünlerin kendisine ulaşmadığı kayıtlıdır.[210]

Veenhof'a göre, Asur'da yünün pahalı olması durumunda Anadolu'dan yün sevkiyatı yapılmakta ve miktarı da çok az olmaktadır.[211] Günbattı ise bazı Mari ve Babil vesikalarına dayanarak, yünün pahalı olmasının Asur'da yün

---

[209]Smith, 1925. Bu metnin tercümesinde yardımcı olan S. Çeçen'e teşekkür ederim.

[210] Öz, 2008: 50.

[211] Veenhof, 1972: 130.

kıtlığından ziyade arz-talep meselesiyle ilgili olduğunu savunmaktadır. Kültepe tabletlerinde ise sadece Kt. f/k 49'da koyunların kırkılması söz konusudur. Mari kralı Yasmah-Addu'ya gönderilmiş olan ARM 5, 67 numaralı mektupta, mevcut koyunların yaklaşık 500 işçi tarafından üç gün boyunca kırkılacağından bahsedilmektedir. Koyunların kırkılması için 150 işçi gönderilmiştir. Belgede bu kadar çok koyunun 150 işçi ile kırkılamayacağı, 300-400 işçinin daha gönderilmesi istenmektedir. LIH 25'te ise üç kişinin, koyunların kırkılması için kendilerine 1000 işçi tahsis eden Sîn-iddinam'ı, bu sayının yetersiz gelmesi hususunda Hammurabi'ye şikâyet ettikleri görülmektedir. Bunun üzerine Hammurabi, kırkılmanın çabuk bitirilmesi için bütün işçilerin görevlendirilmesi uyarısında bulunmaktadır.[212]

Hammurabi Kanunları'nın 104. maddesinde de Mezopotamya'da yün ticaretinin yapıldığını görmekteyiz. Maddenin ilgili kısmından şunları okumaktayız: "*Eğer bir tüccar, ayak satıcısına arpa, yün, bitkisel yağ veya herhangi bir malı satmak için verirse, satıcı (elde ettiği) gümüşü kaydedip, tüccara iade edecektir. Satıcı tüccara verdiği mühürlü gümüşü alacaktır.*"[213] Maddeden de açıkça anlaşıldığı gibi Mezopotamya'da yünün hem toptan hem de perakende satışı söz konusudur. 263-264. maddeler ise koyun yetiştiriciliğine verilen önemi göstermektedir. 263'te bir çobanın kendisine verilen koyunu yok etmesi durumunda sahiplerine koyuna karşılık koyun vereceği belirtilmektedir. 264'de ise verimin artırılmasının hukuken garanti

[212] Günbattı, 2012: 59.

[213] Tosun-Yalvaç, 2002: 195.

altına alındığını görmekteyiz. İlgili madde şöyledir: "*Eğer bir çoban, kendisine verilen sığır veya koyun sürüsünü gütmek karşılığı olan emeğinin karşılığını tamamen alıp memnun olduğu halde, sığırın sayısını eksiltir, koyunun sayısını eksiltir, yavru (verimini) azaltırsa (her şeye rağmen) sözleşmesi gereğince, yavruyu ve verimi verecektir.*"[214] Bu maddeden de anlaşıldığı üzere, Mezopotamya'da yün ihtiyacına devlet müdahale etmektedir ki bu da dokumaya verilen önemi ve yün sıkıntısının önlenmeye çalışıldığını göstermektedir.

Elimizdeki mevcut belgelerden anlaşıldığını göre, Lamassī, Anadolu'ya sadece kumaş dokuyup, malların sevkiyatıyla ilgilenmemektedir. Zira, BIN VI, 7[215] numaralı belgede gönderdiği mallar arasında lapis-lazuliden[216] yapılmış mühür de söz konusudur. Lamassī'nin yazmış olduğu CCT III, 20[217] numaralı mektupta ise bira mayasının henüz hazırlandığı dile getirilmiştir. Arpanın

---

[214] Tosun-Yalvaç, 2002:209.

[215]Stephen, 1944. Bu metnin tercümesinde yardımcı olan S. Çeçen'e teşekkür ederim.

[216] Renginden dolayı "lacivert taşı" da denilen bu taş Eski Mezopotamya'da takılarda, mühür yapımında ve çeşitli eşyaların süslenmesinde kakma malzemesi olarak kullanılmıştır. Daha M.Ö. 3. bin başlarından itibaren Afganistan'ın kuzeydoğusundaki Bedehşan'dan ithal edildiği düşünülmektedir. Bkz. Günbattı, 2012: 79-80.

[217]Smith, 1925. Bu metnin tercümesinde yardımcı olan S. Çeçen'e teşekkür ederim.

Mezopotamya'da bira yapımında kullanıldığı bilinmektedir. Hammurabi Kanunları'nın 108-111. maddeleri biracı kadınlarla ilgilidir.[218] Bu dört madde ve Kültepe vesikalarından edindiğimiz bilgilere göre, bira Mezopotamya'da daha çok kadınlar tarafından üretilmiştir. A. Ünal'a göre, biranın hammaddesi buğday ile arpanın anavatanı Anadolu olarak kabul edilmektedir ve diyalektik olarak biranın da anavatanı Anadolu'dur denilebilir. Lakin ilgili terminoloji incelendiğinde, eski Anadolu biracılığının Mezopotamya teknik çeşitlerinden oldukça etkilendiği görülmektedir. Biracılıkta kullanılan teknik terimler çoğunlukla Sumerce ya da Akadca kökenlidir.[219]Burada şunu da belirtmek gerekir ki, şu ana kadar ele geçen tabletlerde, bira yapımı ile ilgili olarak yerli bayan isimlerine rastlanmamıştır. Bu durum yerli halkın bira yapımını bilmediği anlamına gelmez. Belgelerde, bira yapımıyla ilgili olarak Asurlu isimlerin geçmesinin nedeni, birayı yerlilerin aksine, Asurlu tüccarların ticarî mal olarak görmesi ile açıklanabilir.

Ünlü tüccar Pūšu-kēn'in kız kardeşiyle de mektuplaşmaları bilinmektedir. Örnek olarak vereceğimiz MAH 19.601 numaralı vesika, bu tüccarın kız kardeşi Šallim-ahum'um erkek kardeşi Pūšu-kēn ile ortaklarından Aššur-ištibal'e gönderdiği mektuptur. Bu belgede, kalay ile kumaş balyalarının gönderildiğinden bahsedilmektedir. Böylece, Pūšu-kēn adlı

---

[218] Tosun-Yalvaç, 2002: 195.

[219] Ünal, 2007: 156.

tüccarın ailesine mensup kadınların çok faal birer iş kadını olarak Asur ile Kaniš arasında mal alıp verdikleri anlaşılmaktadır.[220]

Pūšu-kēn'in bir diğer kız kardeşi de yine ünlü bir tüccar olan Aššur-malik'in hanımı Tarīš-mātum'dur. Bu bayanın ticarî faaliyetleriyle ilgili örnek vereceğimiz AKT II, 26 nolu vesika, İlabrat-bāni'nin Hanana ve Uṣur-ša-İštar'a, kendisine ait olan 10 *mina* iyi Tarittar bakırını Bayan Tarīš-mātum'a gönderdiğini bildiren ve bakırın demirciye verilmemesini bildirdiği mektuptur. Muhtemelen bakırla değiştirilecek olan gümüşten, kadına 1 veya 2 *šeqel* dahi eksiltmemeleri ve bakırın paraya çevrilmesi durumunda onun Tarīš-mātum'a verilmesi emredilmektedir. Belgenin 1-16. satırları şöyledir:

"*İlabrat-bāni, Hanana ve Uṣur-ša-İštar'a şöyle söylüyor: 10 mina iyi tarittar bakırını benim mührümle Uṣur-ša-İštar'ın uşağı Huzala (bayan) Tarīš-mātum'a taşımıştır. O kadın bakırı bilmeksizin demirciye vermesin ve (onlar) gümüşü o kadına 1 šeqel veya 2 šeqel eksiltmesinler. Benim mührümle (gelen) bakırı eğer paraya çevirirseniz onu (bayan) Tarīš-mātum'a veriniz.*"[221]

Metinden de açıkça anlaşılacağı üzere, Tarīš-mātum bakır ticareti de yapan bir iş kadınıdır. Tabletin devamından ise onun bira üretiminde de yetkin bir kişi olduğu görülmektedir. İlabrat-bāni 16-18. satırlarda, "*emrim gereğince tahılı satın alınız ki o kadın o çimlendirilmiş arpayı ve bira mayasını yapacak*" sözlerini söylemektedir. Tüccarın bu sözleri biranın nasıl yapıldığını ve bu işi kadının gerçekleştirdiğini ifade etmektedir.

---

[220] Darga, 2013: 98-99.

[221] Bilgiç-Bayram, 1995: 50-51.

Kültepe belgelerinin verdiği bilgilerden anlaşıldığına göre, birçok tüccarın hanımı Asur'da yalnız yaşarken, bazıları Anadolu'ya gelerek kendi iş yerlerine sahip olmuşlardır. Buna en güzel örneklerden bir tanesi tüccar Elamma'nın hanımı Lamassatum'dur. Lamassatum'un terekesi olan yaklaşık 10 *mina* gümüş, kısmen kocasının alacaklarından ona düşen hakkı, tekstil ürünleri ve 10 köle bu kadının hiç de küçümsenmeyecek işler yaptığını göstermektedir. Vesikalardan anlaşılan Lamassatum, kredi olarak gümüş, bakır ve yün vermiş, karşılığında da alacaklılarından taş almıştır. Ödünç para sağlayan bayan, özellikle kadın köle almış ve satmıştır.[222]

Anadolu'ya gelerek ticaret yapan Asurlu bayanlardan birisi de ünlü tüccar İmdīlum'un kızı İštar-bašti'dir. İštar-bašti ağabeyi Puzur-İštar'a yazmış olduğu KTS 1[b] nolu mektupta, Asur'dan ayrılarak Kaniš'e gitmeyi tavsiye etmiş ve orada ağabeyi ile babasının evinde hizmet etmek istediğini tasarladığını belirtmiştir. CCT IV, 28a ve TC III, 56 nolu metinler, İštar-bašti'nin bu isteğinin gerçekleşmiş olduğunu kanıtlamaktadır. Söz konusu belgelerden Kaniš'e giden işçilerin ve malların denetiminin ona verildiği anlaşılmaktadır.[223]

İmdīlum'un kızı İštar-bašti'nin ticarî faaliyetleri, genellikle kumaş üzerinedir. Kendisi gerek Asur'da bulunduğu sıralarda, gerekse Anadolu'nun çeşitli pazarlarında kumaş ticareti yaptığını gösteren yeteri kadar belge vardır. Aššur-rē'ī ve Amur-ilī'ye yazmış olduğu ICK I: 28 nolu mektupta,

---

[222] Veenhof-Eidem, 2008: 107.

[223] Lewy, 1950: 373.

ödünç olarak verdiği kumaşın bedelini Amur-ilī ile kendisine gönderilmesini istemektedir.[224]

Kt. n/k 1385 nolu metin onun Anadolu'da yapmış olduğu ticarete güzel bir örnektir. Burada İštar-bašti'ye ait 10 adet yumuşak *pirikannum* kumaşının Purhattum şehrinde satışı söz konusudur. Metnin 12-21. satırları şöyledir: "*Kumaşlarımı bakırımla (birlikte) Purhattum'a girdirsinler. Senin bırakmadıklarını ve İštar-bašti'nin 10 (adet) yumuşak pirikannum kumaşını, onların değeri (olan) iyi Taritar bakırını Uzua'ya ver ki benim bakırım ile Purhattum'a girdirsinler*".[225] E. Bilgiç'e göre, burada söz konusu olan *pirikannum* kumaşı Anadolu içinde alınıp satılmaktadır.[226] Anadolu'ya yerleşen Asurlular, Asur'dan ithal ettikleri malların yanı sıra bakır, yün ve dokuma gibi malların da ticaretini yapmışlardır. Anadolu dokuma ürünlerinden olan ve Asurluların Anadolu içinde ticaretini yaptıkları en önemli dokuma ürünü *pirikannum*'dur.[227] F. Kulakoğlu'na göre, Kültepe'de yapılan kazılar sonucunda evlerde bulunan bol miktardaki tezgâh ağırlığı ve ağırşaklardan hareketle, Kaniš kadınları Asur'da yaptıkları gibi Anadolu'da da

---

[224] Gökçek, 2002: 42.

[225] Bayram,1994: 221.

[226] Bilgiç, 1953: 49.

[227] Cebesoy, 1995: 164. Ayrıca Kültepe metinlerinde geçen kumaş isimleri için bkz. Şahin, 1997: 313-323. Kumaş fiyatları için ise bkz. Gökçek, 1998: 155-169.

kumaş dokumuşlardır.[228] Yukarıdaki belgemizden de açıkça anlaşılacağı üzere, biz de F. Kulakoğlu'nun görüşüne katılmaktayız.

Kt. a/k 335 nolu Atali adlı yerli bir şahıstan alacağı konusundaki metin ise, İštar-bašti'nin ticarî anlayışını göstermektedir. Metnin 1-11. satırında, "*İštar-bašti'nin Atali üzerinde 7 ½ šeqel gümüş alacağı vardır. Tanrı Bēlum (adına düzenlenecek bayram)da tartacak. Eğer tartmazsa a[y]da 3 ¾ šeqel gümüş faizi ila[ve edecek]*" ifadeleri yer almaktadır. Burada dikkate değer husus borcun zamanında ödenmemesi durumunda ayda 3 ¾ *šeqel* gümüş faiz uygulanacak olmasıdır. Yani bu belge, İštar-bašti'nin Atali'ye aylık % 50, senelik % 600 faiz uygulandığını göstermektedir. Ayrıca bugüne kadar işlenen belgeler içinde bu kadar yüksek bir faiz oranına rastlanmamıştır.[229]

İmdīlum'un hanımı Šimat-Aššur ise, belgelerde daha çok İnnāia'nın hanımı Tarām-Kūbi ile birlikte görülmektedir. İlgili metinlerden Tarām-Kūbi'nin daha baskın bir statüde olduğu anlaşılmaktadır. Belgelerden anlaşıldığına göre, bu iki kadın Anadolu'daki yakınlarına ve diğer tüccarlara kumaş dokuyup, göndermek suretiyle ekonomik faaliyetlerini sürdürmüşlerdir.

İmdīlum'un kızı İštar-bašti'nin de Asur'da kaldığı sıralarda Šimat-Aššur ve Tarām-Kūbi ile beraber ticarî faaliyette bulunduğu görülmektedir. Zira bazı ödemelerin kaydedilmiş olduğu CCT V, 41b ve ICK II, 94 numaralı belgelerde, Šimat-Aššur ve İštar-bašti'nin isimleri beraber geçmektedir. KTS I, 38 nolu metinden ise, Šimat-Aššur'un bu ticarette hiç de

---

[228] Kulakoğlu, 2010: 47.

[229] Bayram, 1990: 458-459.

küçümsenmeyecek bir role sahip olduğu anlaşılmaktadır. Burada kendisine ait 106 top *kutānu* kumaşının, 4 siyah eşekle Anadolu'ya sevk edildiği belirtilmektedir.[230]

Šimat-Aššur ile Tarām-Kūbi'nin, İmdīlum'a beraber yazmış oldukları TC, 5 nolu mektupta oldukça ilginç ifadeler geçmektedir. Metinden anlaşıldığına göre, İmdīlum parayı çok sevmektedir ve iki bayan gönderdikleri kumaşların parasını alamadıkları için serzenişte bulunmaktadırlar. Bayanlar kumaşların parasını isterken; Asur'da kâhin kadına ve ölü ruhlara sorduklarını, Tanrı Asur'un ona uyarı gönderdiğini, şehre gelerek tanrının gözlerine bakmasını ve hayatını kurtarmasını dile getirmişlerdir.[231]

I, 495 nolu belgeden anlaşıldığına göre, bu tehdit mektubu İmdīlum'a istenilen tutarı göndermesini sağlamıştır. Söz konusu mektupta 1 *mina* gümüş bilezikten bahsedilmektedir. İki kadından birisine gönderilmiş olan bir nakliye sözleşmesinde de 43 *šeqel* gümüş tutarında mallar yazılı bulunmaktadır.[232]

Tarām-Kūbi'nin eşi İnāya ile olan yazışmalara gelince, ilgili metinlerden bu bayanın Anadolu'ya kumaş göndermek suretiyle ticaretini sürdürdüğü anlaşılmaktadır. Tarām-Kūbi'nin İnāya'ya yazmış olduğu CCT 3, 23b'nin 1-6. satırlarında: "*Sen, gerçekten her zaman bana mallar gönderdin, (fakat) burada(n) kalın kumaşları sana gönderemedim*" ifadesi geçmektedir.

---

[230] Gökçek, 2002: 42.

[231] İçhisar, 1981: 342.

[232] Matouš, 1982: 269.

CCT 3, 24 nolu vesikanın 34-37. satırlarında da "*Benim kumaşlarımın karşılığı olarak elindeki mevcut gümüşü bana gönder*" sözleri okunmaktadır.[233] Tarām-Kūbi BIN 6, 90 nolu mektubunda ise eşinden kendisi için 10 *šeqel kupuršinnu-altın* talep etmektedir. Nakliye sözleşmesi olan EL, 138'de de 20 *šeqel* altının Tarām-Kūbi'ye gönderileceğinden söz edilmektedir.[234]

Kültepe'nin ünlü tüccarlarında Uṣur-ša-İštar'ın kız kardeşleri Akadia ile Šimāt-Su'en de ailenin ticarî işleriyle ilgilenen önemli iki bayandır. Uṣur-ša-İštar büyük çapta kumaş ticareti ile uğraşmıştır. Ailenin kadınları da elbette ki öncelikle bu işle ilgilenmişlerdir. Bir miktar para ve 50 parça kumaşla ilgili Kt. n/k 717 nolu metinde, Akadia'nın temizlenmek üzere 30 *mina*'dan yarım *mina* eksik bronz bıraktığı kaydedilmiştir. Ayrıca burada arpa söz konusu olup, onun bıraktığı arpa içerisinden 90 *baneš*, yani yaklaşık 2700 kg. arpanın İdī-Aššur'a verildiği belirtilmiştir.[235] Arpanın Mezopotamya'da bira yapımında kullanıldığına daha önce değinmiştik. Akadia'nın ailenin erkekleri ile yazışmalarından onun bira üretiminde de bulunduğunu görmekteyiz. Akadia'nın kardeşi Hunia'ya yazmış olduğu Kt. n/k 1372 nolu mektup, Asurlu kadının bira yapımı işinde sorumluluk sahibi olduğuna iyi bir örnek teşkil etmektedir. Metinde, Akadia kardeşi Hunia'nın hububat alımı için gönderdiği paranın yeterli olmadığını belirtmektedir. Ayrıca bira mayası olarak kullanmak için kendisine gönderilen arpanın çok kalitesiz olduğunu ifade ederek, bu

---

[233] Öz, 2008: 52.

[234] Matouš, 1982: 268-269.

[235] Günbattı, 1990: 196.

sene arpa kullanmayacağını yani bira üretmeyeceğini yazmaktadır. Mektubun 12-25. satırları şöyledir:

"Ben arpayı yığın yapayım ki babanızın ocağı itibar kazansın, ben de itibar kazanmış olayım. Senin bana göndermiş olduğun para hububat için yeterli değildir. Ayrıca, bana gönderdiğin hazırdaki arpa da iyi değil. Bira mayası için gönderdiğin arpa da iyi değil. Ben (onları) kullanmayacağım. Seneye iyi kalitelisini kullanacağım."[236]

Akadia'nın bira üretiminde bulunduğunu gösteren bir başka belge ise Uşur-ša-İštar'a yazmış olduğu Kt. n/k 1108 nolu mektuptur. Ailevi konuların söz konusu olduğu ve Akadia'nın üzüntü içinde beklediğini belirttiği mektubun 12-17. satırlarından şunları okuyoruz: *"Benim hissem olan bira mayasını hazırla ve babamın hesabını hallet!"*[237]

Akadia, bira üretiminden başka kumaş imalatı ve bunların Anadolu'ya sevkiyatına dair ticarî faaliyetlerde de bulunmuştur. Šū-Bēlum'un, İdāzu ve Aššur-imittī ile beraber yazmış olduğu Kt. n/k 1638 nolu belgede, Hunia'nın 40 *mina* gümüş ile Asur'a geldiği ve 152 top "liwitum" cinsi kumaşın ve 260 *mina* ağırlıkta kalayın alınarak 8 adet eşekten oluşan kervanla yola çıkarıldığı belirtilmiştir. Šū-Bēlum ilerleyen satırlarda Akadia'dan bahsetmektedir. Söz konusu bölümde onun kumaş ve elbise imalatı yaptığı görülmektedir. Kumaşlardan 2 topunu 1/2 *mina*'ya sattığını ve yine kendisine ait cinsi

---

[236] Çeçen, 1999: 62.

[237] Gökçek, 2002: 95.

belirtilmeyen 2 *ŠE*'lik bir malı Anadolu'ya götürmesi için Hunia'ya verdiğini ifade etmektedir.[238]

Akadia'nın kalay ticaretinde de bulunduğu bilinmektedir. Nitekim Uşur-ša-İštar'a yazdığı Kt. n/k 1282'de Anadolu'da Hurāsānum'a gönderdiği kumaşların bedeli olan 1 *mina* gümüşü talep ettikten sonra Kurā ile Anadolu'ya gönderdiği 1 *mina* kalayın satılıp, parasının kendisine gönderilmesini belirtmektedir.[239]

Uşur-ša-İštar'ın diğer kız kardeşi Šimāt-Su'en de aktif bir şekilde ticarete katılmıştır. AKT II, 52 nolu metinden onun tekstil üretiminde bulunduğunu açıkça görmekteyiz. Bu vesika, Šimāt-Su'en'in Mannu-kī-Aššur'a yazmış olduğu, Šū-Enlil'e "*tadmiqtum*"[240] olarak verdiği kumaşla ilgili mektubudur. Šū-Enlil'e vermiş olduğu kumaşların bedeli olan ½ *mina* gümüşün eline geçmemesi üzerine, Mannu-kī-Aššur'dan Šū-Enlil'i tutup, kumaşların bedeli olan parayı ondan alarak, kendisine göndermesini rica etmektedir. Belgenin 1-16. satırlarının tercümesi şöyledir:

"*Mannu-kī-Aššur'a Šimāt-Su'en şöyle söylüyor: 1 adet iyi (cins) kutānum kumaşını Šū-Enlil'e tadmiqtum olarak verdim. O bana ½ mina gümüş tembih etti, iyi (cins) raqqatum kumaşını Amur-Aššur'un oğlu Aššur-İdī ona götürdü. Çocuğun kumaşını Puzur-enna ona taşıdı. Lütfen, Šū-Enlil'i*

---

[238] Gökçek, 2002: 76.

[239] Gökçek, 2002: 98.

[240] *tadmiqtum* ödünç verilen mal anlamında kullanılmaktadır. Bkz. CAD(T): 35.

tutup, kumaşlarımın bedeli (olan) parayı ona verdir ve bana gönder. Altıda bir (hesabıyla) borçlu olduğum borcumu telafi edeyim."[241]

Šimat-Sū'en, Kt. n/k 1345 numaralı mektupta ise, İlī-nādā, Puzur-Aššur ve Aššur-Ennam adlı tüccarlarla birlikte yine Mannum-ki-Aššur'a hitap etmektedir. Bu vesikada çeşitli borçların ödendiğine dair bir liste olup, bazı ticarî konular hakkında kayıtlar bulunmaktadır. Burada Šimat-Sū'en'in, miktarı belirtilmeyen tunç ve deri çantanın bedeli olarak 2 *mina* 14 ½ *šeqel* gümüşü ödediği belirtilmiştir. Kendisinin Uşur-ša-İštar'a yazdığı Kt. n/k 268 nolu mektupta ise, adı belgede geçmeyen bir beye iyi kalitedeki kumaşı, erkek kardeşlerinden Hunia'nın getirmekte olduğunu belirtmekte ve bu kumaşın da elbise olarak, o beye giydirilmesini istemektedir. Ayrıca kumaştan yapılmış olan bel kemerinin niçin söz konusu beye teslim edilmediğini sorarak serzenişte bulunmaktadır. Diğer taraftan, Aduda'nın "*šakkukum*" cinsi kumaşı Usur-ša-İštar'a getirmekte olduğunu, Usānum'un da, hem *šakkukum* kumaşlarını, hem de *musārum*'u,[242] Uşur-ša-İštar'a göndermek üzere Anadolu'ya doğru yola çıktıkları belirtilmektedir.[243]

Uşur-ša-İštar'ın arşiv belgeleri içinde ismi en az zikredilen diğer bir kız kardeşi ise Lamassatum'dur. Eldeki vesikalar Lamassatum'un Asur'daki ekonomik faaliyetleriyle ilgili olarak çok az bilgi vermektedir. Fakat onun da diğer Asur'lu kadınlar gibi kumaş imalatı ve ticaret yapmak suretiyle dönemin

---

[241] Bilgiç-Bayram, 1995: 93.

[242] Akat cinsi kumaştan yapılmış kemer veya kuşak. Bkz. CAD (M_2): 110b.

[243] Gökçek, 2002: 94.

ticaretinde yer aldığını gösteren bazı kanıtlar bulunmaktadır. Nitekim erkek kardeşi İkūppīa'nın kendisine gönderdiği Kt. j/k 359 nolu mektupta, 2 top *kutānu* kumaşı ve 2/3 *mina* gümüş değerindeki madeni aynanın kendisine gönderildiği kayıtlıdır. Belgenin devamında ise 2 *šeqel* gümüşün İlī-bāni, 3 *šeqel* gümüşün Lusi, 5 *šeqel* gümüşün Mannum-ki-Aššur, 5 *šeqel* gümüşün İdī-Kūbum ve yine 5 *šeqel* gümüşün Puzur-Ana ve 10 *šeqel* gümüşün de Kulūmā ile toplam 33 *šeqel* gümüşün ona gönderildiği belirtilmektedir.[244]

Ennum-Aššur ile Asur'da bulunan hanımı Nuhšatum arasındaki yazışmalar ise kadınların Asur'dan Anadolu'ya kumaşın yanı sıra çeşitli ev araç-gereçleri ve aksesuar gibi ürünler de gönderdiklerini göstermektedir. Kt. v/k 38 numaralı belgede Ennum-Aššur, Nuhšatum'dan Kültepe tabletlerinde seyrek rastlanan çeşitli eşyaları kendisine göndermesini belirtmektedir. Mektubun 18-28. satırlarından şunları okuyoruz:

"*Mektubumu işittiğin günde baltaları, çekiçleri, kemerleri, ayakkabıları, süpürgeleri, yüzükleri, çeşitli erkek ayakkabılarını yoluma çıkışıma (kadar) buraya gönder. nabrītum torbalarını ve büyük keten (torbayı da) buraya gönder.*"[245]

Diğer taraftan kadınların gerekli durumlarda senet düzenledikleri ya da senetleri korudukları anlaşılmaktadır. Mühürledikleri senetleri koruyan bu kadınların, kendilerine ait mühürleri olması hem ticarette ne kadar yetkin olduklarını hem de kukukî yetkilerini göstermesi bakımından önem arz

---

[244] Gökçek, 2002: 99.

[245] Günbattı, 1994: 195-196.; Bilgiç-Günbattı, 1995: 129.

etmektedir. Kt. v/k 17 nolu mektupta Nuhšatum'a oğlu Šalim-ahum 5-19. satırlarda şunları söylemektedir:

"*Şehre geleceğim zaman, yolculuğumun başında, sana Amur-ilī'nin önünde bıraktığım, yol için (gerekli) büyük tablet kabını, benim mührüme ilaveten, siz de mühürleyiniz ve adamım Abūqar'a teslim ediniz ki, o bana Šamuha'ya getirsin*".

Alacak-verecek konusuyla ilgili olan Kt. v/k 118 nolu mektupta da Nuhšatum'un evinde bulunan ve mektubun yazarının mührüyle mühürlenmiş iki mahfaza söz konusudur. Vesikanın devamında İlī-bāni'nin borçlu olduğu 2 mina gümüşe ait senedin Su'en-rē'ûm'a verilmesi belirtilmektedir. Ennum-Aššur, Allāku ve hanımı Nuhšatum'a yazmış olduğu Kt. v/k 29 envanter numaralı mektupta ise Aššur-tāb'ın ve Enna-Su'en'in mührüyle mühürlü tanletin çıkarılması ve hukuken sağlamlaştırılması ve mühürlenerek kendisine getirilmek üzere Hasta-ilī'ye veya Šamaš-rē'ûm'a teslim edilmesi kayıtlıdır.[246]

2.2. Ekonomik Hayatta Anadolu Kadını

Tezimizin bu bölümünde Asur ve Anadolu kadının ekonomik hayattaki yerini ayrı ayrı ele almaktaki amacımız, iki farklı coğrafya kadının ekonomik faaliyetleri arasındaki farkı ortaya koyabilmekti. Nitekim yerlilerle ilgili olarak yayınlanmış Kültepe metinleri, yerli halkın tarıma dayalı bir ekonomiye sahip

[246] Günbattı, 1994: 198-199.

olduğunu göstermektedir. Ne zaman bir metinde tahıl, hayvancılık ve köle alım-satımı söz konusu olsa belgelerde Anadolulu şahıslar yer almaktadır.

Anadolu halkının buğday alım-satımı gibi ticari ilişkiler içinde bulunduğunu gösteren bir grup metinde, kadınların bu işte etkin rolü olduğu görülmektedir. Bunlardan bir tanesi Ilališka'nın hanımı olan Tupezialga adlı kadındır. Kt. 88/k 1087 nolu metnin 10-20. satırlarından kadının ticari faaliyetiyle ilgili şu bilgilere ulaşmaktayız:

"*3 mina gümüşü ve 2 çuval buğdayı, Higiša rahibi Šiwašmei, Ilališka, karısı Tupezialga, Nakištu'ar, Hanu, Galubu, Bulina'nın oğlu Tumana üzerinde alacaklıdır. Gümüşü harman mevsiminde ödeyecekler. Eğer ödemezlerse ayda 15 šeqel faiz ilave edecekler.*" Kt. 89/k 358 nolu tablette ise yine Tupezialga, aynı şahıslarla beraber 160 çuval buğday ödünç alınmasında sorumlu kişilerdendir. Bira ekmeğinin de söz konusu olduğu tablette, borcun harman zamanı ödeneceği kaydedilmiştir.[247]

Yine tahılla ilgili olarak karşımıza çıkan bayanlardan birisi de Kunnaniya'dır. Kunnaniya, Pūšu-kēn'in oğlu Aššur-muttabil ile Kaniš şehrinde evlenen Anadolulu bir bayandır. Kocasının ona yolladığı mektuplardan bu kadının ticari aktivitelere katıldığı anlaşılmaktadır. Belgeler, Aššur-muttabil'in Kaniš'te oturmasına rağmen Anadolu içinde çok seyahat ettiğini ve Asur'a gidip geldiğini göstermektedir.

---

[247] Donbaz, 1996: 193-194.

Asurlu tüccar, hanımına gönderdiği mektuplarda bilgi ve talimat vererek ona yapması gerekenleri belirtmektedir, bunlar da bize Kunnaniya'nın ticari faaliyetleri hakkında bilgi edinmemezi sağlamaktadır. Aššur-muttabil'in bir mektubunda, "*On çuval hububat satın al, yarısı buğday olsun, ben geldiğimde elime geçsin.*" sözlerinden bu hanımın tahıl ticareti yaptığı anlaşılmaktadır. Ayrıca kocası Asur'dan ona kalay, gümüş, kumaş, şal, yün, ayna ve çeşitli objeler yollamıştır. Çiftin hizmetkârları tarafından Kaniš'e getirilen bu malları Kunnaniya teslim almış ve karşılığında Aššur-muttabil'in isteği üzerine hububat ve en kaliteli zeytinyağlarını göndermiştir.[248]

Kunnaniya'nın ekonomik faaliyetleri arasında domuz yetiştiriciliği gibi değişik bir uğraş daha vardır. Aššur-muttabil yazmış olduğu BIN VI, 84 nolu mektubun 35-37. satırlarında, " *Eğer domuzlar şişmanlamazlarsa onları sat, şişmanlarlarsa onları elde tut.*" talimatı vermektedir.[249]

Kültepe metinlerinde "*huzīrum*" olarak geçen domuzların, Anadolu'da besiciliği ve ticareti yapılan hayvanlardan olduğu başka belgelerden de anlaşılmaktadır. CCT 5, 26a nolu satış sözleşmesinde, yine Anadolulu şahıslar olan Peruwa, Mula ve Mula'nın hanımına ait domuzların, Enišru'ya verilmesi söz konusudur. Belgede ayrıca, satışı yapan şahısların satıştan vazgeçmeleri durumunda, 1 *mina* gümüşü Enišru'ya vermeleri karara bağlanmıştır.[250]

---

[248] Darga, 2013: 103.

[249] Michel, 1997: 247.

[250] Gökçek, 2004: 75.

Anadolulu iş kadınlarına en güzel örnek Madawada adlı bayandır. Bu bayana ait 8 belge İ. Albayrak tarafından işlenmiştir. Belgelerden anlaşıldığına göre, Madawada Anadolu'nun çeşitli yerlerinde özellikle yerli halkla ticaret yapan ekonomik olarak zengin bir tüccardır. Vesikalar incelendiğinde bilhassa tahıl ve gümüş ile az sayıda hayvan ticareti yapan bir bayan karşımıza çıkmaktadır. Madawada'nın Kt. o/k 39 nolu belgede[251] yerli bir kadın olan Hu(w)ialka'yı köle olarak satın alması, onun köle çalıştıracak kadar işleri yoğun bir iş kadını olduğunu göstermektedir. Kt. o/k 64 nolu tablet onun ticaretini yaptığı mallar ve miktarını göstermesi bakımından önem arz etmektedir. 1-24. satırların tercümesi şöyledir:

"Madawada Kubidahšu ve karısı Azulša'dan 3 mina gümüş alacaklıdır. 2 mina gümüş için 1 mina gümüş faiz ilave edecek. (Kalan) 1 mina gümüş için (ise), 10 çuval arpa, 10 çuval buğday, 1 besili sığır ve 60 ekmek (verecek). Toplam 4 mina gümüşü ve yarısı arpa, yarısı buğday 20 çuval tahılı hasat mevsiminde ona (Madawada'ya) verecek. Şahit Tāmara, şahit Kurša, şahit Enna-Su'en, şahit Šupunuman. Madawada'nın ölçü kabı ile ölçecek(ler)."[252]

Belgede görüldüğü üzere Madawada 3 *mina* gümüş alacağının 2 *mina*'lık kısmına % 50 faiz uygulamaktadır ki bu miktar hiç azımsanacak bir oran değildir. 1 *mina*'lık bölümü için ise 20 çuval tahıl, 1 besili sığır ve 60 ekmeği faiz olarak alacağı belirtilmektedir. Bu metinde dikkati çeken husus

---

[251] Albayrak, 1998: 2.

[252] Albayrak, 1998: 9.

ölçü kabıdır. Madawada'nın tahıl verirken kendine ait ölçü kabını kullanması, ödemenin de yine ona ait ölçü kabı ile yapılması onun ne kadar büyük bir tüccar olduğunu göstermektedir. Kt. o/k 81 nolu metinde de yine Madawada kendi ölçü kabı ile 6 çuval ve 3 kap tahıl alacaklıdır. Bu metinde üzerinde durulması gereken nokta ise Madawada'nın burada İddi(n)-Aššur ile beraber Kanualı Perua'dan ortak alacaklı olmasıdır. Metinlerde bu bayanın babası, kocası ya da erkek kardeşi gibi akrabaları hakkında bilgi bulunmamaktadır. Onun adının İddi(n)-Aššur ile beraber geçmesi Asurlu bir tüccarla evli olabileceğini akla getirmektedir.

Belgelerden anlaşıldığına göre, Madawada alacakları için vade uygulayarak da senet düzenlemektedir. EL 82 nolu belge ise onun İmlikā'dan 1 ⅔ *mina* 6 *šeqel* tasfiye edilmiş gümüş alacağı ile ilgilidir. Belgede, İmlika'nın borcunun ½ *mina*'lık kısmını Šu-Kûbum ve Gazia'nın haftasından itibaren, Purušhattum'a girişinde ödeyeceği belirtilmektedir. 1 *mina* 16 *šeqel* gümüşün ise 7 aya kadar tartılacağı kaydedilmiştir.[253] Madawada'nın alacağının vadelere bölünmesiyle ilgili bir başka belge ise Kt. o/k 40 numaralı açılmamış zarftır. Onun yerli üç kişiden alacağı gümüş, tahıl ve ekmek hususundaki belge, 6 şahsın mührü ile başlamaktadır. Vesikanın 4-19. satırları şöyledir:

"*Madawada Tamuria, Talia ve karısı İatalka'dan 1 mina gümüş, yarısı arpa yarısı buğday (olmak üzere) 30 çuval tahıl ve 60 ekmek alacaklıdır. İkuppia'dan sonra gelen Kaššum'un haftasından başlayarak; Sarrātum ayı;*

[253] Eisser-Lewy, 1930: 62-63.

Enna-Su'en'i takip eden Iimum'un senesi; tahılı orak tutma zamanına kadar verecekler, gümüşü (ise) hasat zamanına kadar tartacaklar."[254]

Görüldüğü üzere hafta ve seneye göre tarihlenmiş belgede, söz konusu borçtan tahılın orak zamanına, gümüşün ise biçilen tahılın hasat edilme zamanına kadar ödeneceği kaydedilmiştir. Metnin devamında borcun ödenmemesi durumunda yine % 50 faiz uygulanacağı hükmü yer almaktadır.

Ticarî hayatın içinde aktif bir şekilde yer alan kadınlardan bir başkası da Šišahšušar'dır. Bu bayan, Asurlu tüccar Aššur-nādā'nın hanımıdır. Šišahšušar'ın ekonomik faaliyetlerini en güzel gösteren belge, kocası Aššur-nādā'ya yazdığı AKT I, 15 numaralı mektuptur. Metin, Anadolulu kadının kocasının işlerini yürütmeye yetkili olduğunu göstermesi sebebiyle önem arz etmektedir. Belgenin öneminden dolayı tercümesini tam olarak vermekteyiz:

"Aššur-nādā'ya Šišahšušar şöyle söylüyor de: (Evden) çıktığın zaman (vekillerin) ⅔ mina 5 šeqel gümüşü aldılar ve Aššur-mālik'in oğlu Uşur-ša-Aššur'a verdiler. Uşur-ša-Aššur 3 kutanu kumaşı alıp kārum dairesine depo etti. 12 šeqel gümüşü Šarabunuwa'dan aldılar ve onu bana verdiler. Kudubiš ailesi(nden) 4 çuval arpayı getirdiler; burada kabul ettim ve Kaubâ ailesinden 3 çuval elium'u, 3 çuval buğdayı getirdiler ve bana hiçbir şey vermediler. (Evden) çıktığın zaman Aššur-bēl-awātim geldi ve derileri taksim ediyor. Senin hissen de var ve şimdi onları kurutuyorlar. Tarhunu'nun bakiyesini borçlu olduğu paranın 15 šeqel'inin içinden bana 8 ¼ šeqel verdiler ve başka bir şey vermediler. Ve Tarhunu'da 5 šeqel gümüş geriye kalmıştır. Ve onlar

---

[254] Albayrak, 1998: 5.

paranın bakiyesini aldıkları için senin ticarî malından hiçbir şey almadılar. Senin talimatına Uşur-ša-Aššur dikkat etmektedir. Geçen günlerin dışında 3 ay (kalmıştır). Mama odunu satın almıyorsa ben satın alacağım. Habī'den 1 ⅔ mina 5 šeqel gümüşü kabul ett[ik] ve Uşur-ša-Aššur aldı. Hakulie'den ⅔ mina aldık ve 5 šeqel gümüşü Uşur-ša-Aššur (aldı)."[255]

Oldukça ayrıntılı bilgi veren bu metin ve Larsen'in işlemiş olduğu Aššur-nādā arşivine ait belgelerden anlaşıldığına göre, Šišahšušar'ın kocası Anadolu'nun çeşitli merkezlerini dolaşarak ticaret yapan büyük bir iş adamıdır. Bu durumda Šišahšušar'ın eşinin iş ortağı olduğu, Aššur-nādā Asur'a ticarî ürünler almaya gittiği zaman ya da Anadolu'nun diğer şehirlerine mal satmak amacıyla dolaştığında, onun merkezdeki işlerini idare ettiği ortaya çıkmaktadır. Zira Aššur-nādā'nın hanımına yazmış olduğu CCT 3, 7a envanter numaralı belgede, Aššur-nādā Šišahšušar'a soğuk havaların ikisini ayrı bıraktığını, ona kızmamasını ve niçin merkezi idare edemediğinden şikayet ettiğini dile getirmektedir. Ayrıca mektupta tüccarın Kunanamit'e[256] ulaşmayı planladığı ve oradan ayrılınca tekrar yazacağı kayıtlıdır. Hatta böylece Šišahšušar'ın ona katılabileceği belirtilmektedir.[257] Örnek olarak

---

[255] Bilgiç vd., 1990: 33.

[256] Bu şehir Eski Asur metinlerinde çoğunlukla Durhumit ile bağlantılı olarak geçmektedir. Şehirle ilgili belgelerin hemen hemen hepsi ticaret ve büyük miktarda bakır nakliyesi ile ilgilidir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Barjamovic, 2011: 284.

[257] Larsen, 2002: 73.

vereceğimiz RC 1789 C numaralı vesikada yine Šišahšušar'ın eşinin iş ortağı olduğunu desteklemektedir. Mektupta Aššur-nādā eşine, tahıl ve bazı mallar alacaklı olduğu Ilī-išar ve Huluba'nın borçlarını ödeyip ödemediklerini sormaktadır.[258] KTS 1, 13a numaralı belgeden ise merkezden eşinin istediği malları yükleyerek, onun bulunduğu yere gönderdiği anlaşılmakta. Söz konusu mektubu, Aššur-nādā Aguza, Uṣur-ša-Aššur ve Šišahšušar'a yazmıştır. Burada tüccarın, onlardan eşeğe yağ yükleyerek kendisine göndermeleri isteği kayıtlıdır.[259]

Šišahšušar gibi Asurlu bir tüccarın hanımı olan bir diğer bayan da Šaptamanika'dır. 1963 yılı tabletleri arasında tespit edilen bu çiftle ilgili altı adet tableti İ. Albayrak işlemiştir. Altı metnin hepsi Asurlu tüccar Ennum-Aššur ile onun Anadolulu hanımı Šaptamanika'nın ticarî ilişkilerini konu almaktadır. Belgelerde temel olarak iki konu üzerinde durulmaktadır. Birincisi, Ilī-bāni'nin Ennum-Aššur ve Šaptamanika'dan alacaklı olduğu gümüşü tahsil edebilmek için bulunduğu girişimlerdir. Diğeri ise çifte kefil olan Šamaš-abī'nin, kefilliği dolayısıyla yapmak zorunda kaldığı ödemelere karşılık, onların Kaniš'teki evlerine (işyerlerine) el koyması konusudur. Vesikaların hepsinde Ennum-Aššur ve Šaptamanika borçlu olduğu görülmektedir, bu da ailenin işlerinin iyi gitmediğini göstermektedir.[260]

---

[258] Larsen, 2002: 74.

[259] Larsen, 2002: 80.

[260] Albayrak, 2004a: 2-3.

Kt. o/k 195a nolu belgede Šamaš-abī'nin Šaptamanika'ya kefil olduğu görülmektedir. Vesikanın 4-11. satırları şöyledir: "*1 ½ mina gümüşü Šamaš-abī ve Šaptamanika üzerinden Harīmi ve Kumrala alacaklıdırlar. Tuhutuhannu (bayramı)na kadar tartacaklar. Bu gümüş için Šamaš-abī kefildir.*". İ. Albayrak, burada kefilin adının da asıl borçluymuş gibi kaydedilmesini günümüzdeki ortak borçlu (müteselsil kefil) olarak yorumlamıştır.[261] Vesikadaki bu durum Šamaš-abī'nin, Ennum-Aššur ve Šaptamanika çiftinin ortağı olabileceğini de düşündürmektedir.

Belgelerden Asurlu tüccar Šu-İštar'ın Anadolulu hanımı Walaliašu'nun da ticaretle uğraştığı anlaşılmakta. 1988 kazı sezonunda bulunan ve Donbaz tarafından işlenen Kt. 88/k 970,971 ve 972 envanter numaralı üç belgede Walaliašu'nun ticarî ilişkileri hususunda net bilgiler olmamakla beraber, muhtemelen bu bayan da Anadolu'da ticaretle ilgilenen bayanlardan bir tanesidir. Kaniš'te ticaret hayatındaki anlaşmazlıklar için kurulan mahkemenin tutanakları olan bu üç belgede Walaliašu'nun borçlu olduğu görülmektedir.[262]

Ticaretle uğraşan Anadolulu kadınlardan birisi de Kulšan'dır. Kt. n/k 860 nolu metin Kulšan adlı yerli hanımın Asurlulardan alacaklı olduğuna dair bir borç vesikasıdır. Tabletin 1-21. satırlarının çevirisi şöyledir:

"*Kulšan'ın Kuzia, Lamassatum ve Abâ'da ⅓ mina 5 ½ šeqel tasfiye edilmiş gümüşü vardır. Šū-İštar ve Aššur-idī'nin hamuštum'undan itibaren 2*

---

[261] Albayrak, 2004a: 8.

[262] Donbaz, 2008: 209-222.

yol tutacaklar (iki taksitle parayı ödeyecekler) ve gümüşü tartacaklar. Ab-šarrāni ayı Kubia'nın līmum'u. Eğer tartmazlarsa ayda 2'şer šeqel faiz ilave edecekler. İçinden 10 šeqel gümüşü 6 mina yumuşak yün için bana verecekler. Para (gümüş) onların sağ olanlarının (ve) onların hakiki (varis) olanlarının başına bağlanmıştır. Dalaš'ın huzurunda."[263]

Vesikada görüldüğü üzere Kulšan, gümüş ve yün ticareti yapan bir kadındır. Kadının alacaklarına karşılık senet düzenlediği ve faiz uyguladığı açıkça görülmektedir. Bu da onun aktif bir şekilde ticaretin içinde yer aldığını göstermektedir.

Kulšan gibi gümüş ticareti yapan yerli kadınlardan bir başkası da Sisisi'dir. AKT I, 60 nolu belge bu bayanın, yerli iki şahıstan alacaklı olduğuna dair senettir. Burada ayrıca faiz kaydının bulunmaması borcun faizsiz verildiğini göstermektedir. Metnin 1-9. satırları şöyledir: *"(Bayan) Sisisi'nin Nakkilit ve Mana-mana'da ½ mina 4 ½ šeqel gümüşü vardır. (Tanrı) Anna'nın (bayram)ına kadar ödeyecekler."*.[264] AKT I, 72 ise Sisisi'nin, Šurama adlı yerli erkekten alacaklı olduğu hakkında bir borç mukavelesidir. Belgenin 4-13. satırlarından şunları okumaktayız: "*Sisisi'nin Šurama'da 1 ½ mina 3 ½ šeqel gümüş alacağı vardır. 2 elbise onun rehinesidir. Hasat zamanında tartacak. Eğer tartmazsa, ayda üçer šeqel (faiz) ilave edecek.*".[265] bu iki belgeden,

---

[263] Uzunalimoğlu, 1993: 54.

[264] Bilgiç vd., 1990: 79.

[265] Bilgiç vd., 1990: 90.

Sisisi'nin gümüş ticareti ile ilgilendiği anlaşılmaktadır. Tabletlerde onun hep alacaklı durumda olması zengin bir tüccar olduğunu göstermektedir.

Eldeki vesikalardan, Anadolu'da ticaret yapan kadınlardan bir diğerinin de Talhama olduğu anlaşılmaktadır. Çevirisini vereceğimiz Kt. o/k 149 envanter numaralı tablet, metnin yazarı ile Talhama adlı kadın arasındaki *kusītum* kumaşıyla ilgili bir hesap belgesidir. İki şahit önünde düzenlenmiş belgenin yazarı muhtemelen Asurlu bir tüccardır. Zira vesikada Talhama kumaşları alan taraftır. Belgenin 1-13. satırlarında şunlar kayıtlıdır:

"Talhama ile hesaplaştım ve şöyle dedim: "4 (parça) kusītum (kumaşını) sana vermiştim". O kadın bana şöyle söyledi: "Evet! Ben 2 kusītum (kumaşı) almıştım, (ama) 2 kusītum'u (da) Aššur-dān almıştı". Aššur-dān'ın aldığı] 2 kusītum için o (kadın) şöyle söyledi: "Sana ispat edeceğim".[266]

[266] Erol-Albayrak, 2005: 6.

III. BÖLÜM

SİYASİ HAYATTA KADIN

3.1. Kraliçelerin İdarî ve Hukukî Yetkileri

Kültepe metinleri, M.Ö. 2. binyıl başlarında Orta Anadolu'nun siyasi yapısı hususunda da bilgiler vermektedir. Asur Ticaret Kolonileri Çağı'nda Orta Anadolu'da memleket geniş toprağa ve insan topluluklarına sahip, küçük krallık veya beyliklere bölünmüş bir siyasi yapı mevcuttur. Bu krallıklar, şehir devletleri niteliğinde olup, başındaki yöneticilere "*rubāum*" yani kral ya da bey unvanı verilmiştir. Belgelerde, bu kralların yanında "*rubātum*"[267] kraliçe veya beyce unvanının varlığı görülmektedir. Metinlerden anlaşıldığına göre, *rubātum* unvanı sadece kralın hanımına verilmektedir. Başka bir değişle vesikalarda kraliçe unvanının kralın kız kardeşi veya annesi için kullanıldığına rastlanmamıştır.[268]

Çivi yazılı belgeler, dönemin Anadolu şehirlerindeki kraliçeler hususunda az fakat önemli bilgiler içermektedir. İsimlerinin de tespit edilemediği bu kraliçelerin, bazen kralla beraber, bazen de tek başlarına ülkenin çıkarları için çalıştıkları, idari yetkilerini en etkin şekilde kullandıkları, hukuki kararlar aldıkları ve ülke yönetiminde söz sahibi oldukları anlaşılmaktadır. Diğer taraftan kraliçeler, kral ile beraber dini törenlere

---

[267] *rubātum* kelimesi Akadca'da "prenses" anlamında kullanılmıştır. CDA, s. 306.

[268] Darga, 2013: 85.

katılmışlardır. Yerel halk için çok önemli olan günlerde, kralın yanında yer almaları, hatta bazı ritüelleri yerine getirmiş olmaları onların konumlarının ne kadar önemli olduğunu göstermesi bakımından önem arz etmektedir.[269]

Belgeleri incelediğimizde; Alişar Höyük'te ortaya çıkarılan OIP 27, 5 nolu belgeden anlaşıldığına göre, Alişar ile bir tutulan Amkuwa[270] şehri bir kraliçe tarafından idare edilmektedir. Asurlu Nabi-Enlil arşivine ait olan mektupta; kraliçe ve "merdiven büyüğü" olarak tercüme edilen *rabi simmiltim*'den[271], tutuklanmış olan Šalahšua sarayının Hapiru adamlarının

---

[269] Kuzuoğlu, 2007: 807.

[270] Amkuwa'nın Alişar Höyük'e lokolizasyonu konusunda ayrıntılı bilgi için bkz. Monte-Tischler: 1978, 19-23. Ayrıca A. Ünal'a göre, Eski Asur belgelerindeki Amkuwa ile Hitit vesikalarındaki Ankuwa aynı yerdir. Ankuwa, Yerköy yöresinde veya onun doğusunda Delicelrmak-Boğazlayan Suyu vadisinde ve hatta Alişar bölgesindeki Kanak Su vadisinde aranabilir. Ayrıtılı bilgi için bkz. Ünal, 1981: 432-455.

[271] *simmiltum* sözlüklerde "merdiven" anlamında geçmektedir (CAD (S): 273; CDA: 323). *rabi simmiltim* CAD (S): 273'de "yüksek bir memur" olarak geçerken, CDA: 323'te de "yüksek bir Anadolulu memur" anlamı verilmiştir. E. Bilgiç'e göre, *simmiltum* kelimesi "bir semt, mahâl" anlamına gelmekte olup, *rabi simmiltim* de "semt, mahalle büyüğü, âmire" olabilir (Bilgiç, 1948: 506). Tam çevirisi "merdiven büyüğü" olan *rabi simmiltim* kral ve kraliçeden sonra devlet yönetiminde en etkili memur olup, bazı araştırmacılar tarafından "veliaht" olarak tanımlanmıştır (Garelli, 1963:214-215; Larsen, 1976: 155;

serbest bırakılmaları istenmektedir. Belgede kraldan söz edilmemesi sebebiyle bu dönemde Amkuwa'nın bir kraliçe ve *rabi simmiltim* tarafından yönetildiği kabul edilmektedir.[272]

Kültepe tabletlerinin bu konuda vermiş olduğu kısıtlı bilgilerden, kraliçelerin emrinde olan bazı memurlar hakkında bilgi edinebiliyoruz. TC 3, 211 nolu metin, Timelkia[273] şehrinin kraliçesiyle ilgilidir. Belge kral ile kraliçenin idari yetkilerini paylaştığını göstermesi açısından önem arz etmektedir. Belgenin 45-48. satırlarında: "*1 ⅓ mina kalayı kraliçenin klavuzuna ödedim. ½ mina 5 šeqel kalay ve ticarî malı kralın danışmanına verdim*" ifadeleri geçmektedir.[274] Asurlu tüccarlardan Aššur-malik'in meslektaşlarına yazmış olduğu ICK I, 13'te de kraliçenin çobanı[275] olan Hapuala'nın gümüş ve buğday borcu söz konusudur. Hapuala şahıs adı, Kt. m/k 24 ve bu metnin duplikatı olan Kt. m/k 35 nolu metinlerde de muhtemelen

---

Veenhof, 1989: 524). Donbaz'a göre, bunlardan sadece bir tanesi tahta geçmiştir (Donbaz, 2011: 105). Kralla birlikte para ve ölüm cezalarının verildiği önemli davaları onaylayan kişi *rabi simmiltim* olarak görülmektedir (Erol, 2012: 1307).

[272] Balkan, 1957: 54-56; Kuzuoğlu, 2007: 802; Darga, 2013: 86.

[273] Nashef'e göre, Kaniš'in güney ya da güneydoğusunda aranmalıdır. Bkz. Nashef, 1991:120.

[274] Kuzuoğlu, 2007: 800.

[275] *rabi re'im* "*çobanlar başı*" unvanlı memurlar sarayların büyük ve küçükbaş hayvanlarını güden çobanların amirleri olmalıdırlar. Bkz. Erol, 2012: 1308.

Kaniš kraliçesinin "*alahinnum görevlisi*"[276] olarak geçmektedir. Belgede, kraliçenin *alahinnum*'u Hapuala'nın at olarak çevrilen "*perdum*"um bedeli olan 4 *mina* gümüşü elinde tuttuğu kayıtlıdır. Belgenin dublikatında ise, kraliçenin sofracı amiri[277] Karia'nın adı geçmektedir.[278]

Kraliçelerin hukukî yetkilerini göstermesi bakımından Kt. n/k 504 nolu vesika güzel bir örnektir. Belge ismi belirtilmemiş bir Anadolu krallığının kral ve kraliçesi ile o yerin kārum'unun temsilcileri arasında düzenlenmiş bir tutanaktır. Tüccar Aššur-taklāku saray tarafından tutuklanmıştır. Tutuklamadan iki ay sonra, kārum'dan bir heyet kral ve kraliçenin huzuruna çıkarak, Aššur-taklāku'nun suçsuz olduğunu belirtmişler ve serbest bırakılmasını rica etmişlerdir.

---

[276] *alahhinum* CAD (A1): 294'de "idarî bir memur" olarak geçmektedir. *rabi alahhinim*, devlet adına Asurlu tüccarlarla ticarî ilişkilerde bulunan, saraya ve yerel memurlara tahıl, kalay, kumaş, gümüş gibi malları sağlayan, dış ticaretten sorumlu, üst düzey bir yönetici olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca *rabi alahhinim*'ler bünyesinde birçok alahhinum memuru bulunan "*alahhinum kurumu*"nun da başkanlığını yapıyorlardı (Garelli, 1963: 218; Veenhof, 1989: 525; Erol, 2012: 1308).

[277] *rabi paššurē* "*sofracı başı*" unvanlı memurların, sarayda yapılan yemeklerden ve kurulan sofralardan sorumlu oldukları; aşçıları ve garsonları denetledikleri söylenebilir. Bkz. Erol, 2012: 1312.

[278] Kuzuoğlu, 2007: 801.

Saraya gelen temsilciler kral ve kraliçeye, Aššur-taklāku'nun kendileri gibi her zaman kral ve kraliçenin emirlerine hazır bulunacağını belirttikten sonra, onun ya Tanrı Aššur'un hançeri üzerine yemin ederek ya da nehre giderek[279] suçsuzluğunu kanıtlama fırsatının verilmesini önermişlerdir.

Kral ve kraliçe Aššur-taklāku'nun, düşmanları Tawiniya[280] kralı ile ilişkili olan ve kendileri aleyhinde faaliyetlerde bulunan bir kişinin teslim

---

[279] Üç Kültepe tabletinde "*nehir*" kelimesi, aslında Nehir Tanrısı karşılığında yazılarak, isimleri verilen şahısların onun rahibi olduğu oldukları vurgulanmaktadır. Bu metinde kral ve kraliçeye söylenen "*sizin bir vatandaşınız gibi*" sözünden anlaşılan, "*nehre gitmek*" deyimi ile Anadolu'ya has bir yargılama tarzına atıfta bulunulmaktadır. Zanlının nehre gitmesi (atılması), yani suçlu olup olmadığının anlaşılması için Nehir Tanrısı'nın hakemliğine başvurulması (nehir ordali) ilk defa Ur-Nammu Kanunu'nda 10. ve 11. paragraflarda geçmektedir. Hammurabi Kanunu'nun 2. ve 132. maddelerinde de "*nehre dalmak*" ifadesi bulunmaktadır. Zanlının nehirden kurtulması masum olduğunun kanıtıdır. C. Günbattı'ya göre, bu belgede geçen bir kimsenin Nehir Tanrısı tarafından yargılanması anlayışında Mezopotamya etkisi olmayıp, bu prensibin hukuk kurallarının henüz yazılı hale getirilmeden önceki zamanda "*Teamül Hukuku*"nun unsurlarından birisi olarak, Anadolu'da öteden beri uygulandığı anlaşılmaktadır (Günbattı, 2000: 85-86).

[280] Tamniya olarak da yazılan Tawiniya, kārum'u bulunan ve bir rubā'um tarafından yönetilen, Koloni Devri'nin önemli şehirlerinden birisidir. Şehrin

edilmesi; bu yapılmazsa, kendilerine 1 *mina amutum* veya 10 *mina* altın verilmesi şartıyla salıverileceğini belirtmişlerdir. Bu şartların yerine getirilmemesi durumunda, Asurlu tüccarın öldürüleceği dile getirilmiştir.[281] Belgenin öneminden dolayı tercümesini tam olarak veriyoruz:

"*Saray Aššur-taklāku'yu yakaladıktan sonra 2 ay geçti ve bir kārum (heyeti) saraya çıktı ve kral ve kraliçe şöyle söyledi: (O) adam (Aššur-taklāku) suç işlemedi ve uygunsuz bir davranışta bulunmadı. Adamı serbest bırakın! Bizimle birlikte (bu) adam burada bir firmaya sahiptir ve bizimle beraber (her zaman) emrinize amade olacaktır. Kral ve kraliçe şöyle cevap verdiler: Tawiniya'dan gönderilmiş mektubu getiren ve düşmanım(ız)a istediği (bilgiyi) taşıyacak olan ve başımızı araştıracak olan (kimseyi) buraya getirin ve kardeşiniz (Aššur-taklāku) serbest kalsın. Kārum şöyle dedi: O (Aššur-taklāku) hazır olsun (ve) Tanrı Aššur'un hançeri üzerine yemin etsin veya sizin şehrinizin bir yerlisi gibi (aklanmak için) nehre gitsin! Hiçbir şekilde alış-veriş yapmadığına ve Tawiniya'ya (herhangi bir şey) götürmediğine; Tawiniyalı kralın istediğini yerine getirmediğine dair, onun yerine Aššur'un hançeri üzerine biz yemin edelim. Kardeşimiz (Aššur-taklāku), Tawiniyalı (kralın) istediğini yerine getirmeyecek! Kral ve kraliçe şöyle cevap verdiler: Elimizde tuttuğumuz bir tableti yemin için size göndereceğiz, adamı buraya*

---

lokalizasyonu hakkında ileri sürülen teklifler arasında, Hattuš (Boğazköy) yakınında bulunan Tavium (Büyük Nefesköy) ön plana çıkmaktadır (Monte-Tischler, 1978: 417; Nashef, 1991: 116-117; Günbattı, 2000: 83).

[281] Günbattı, 2000: 74.

getirin! Eğer adamı getirmezseniz, 1 mina amutum veya 10 mina altın verin ve kardeşiniz (Aššur-taklāku) serbest kalsın. Eğer (bu istediklerimizi) bize vermezseniz; fikrinizi değiştirmez ve onun adını vermezseniz, kardeşiniz ölmüştür (onu ölü bilin)! Asur şehrinin tableti gereğince, Kaniš kārum'u küçük (ve) büyük (meclisler) bizi (şahit olarak) belirledi ve Aššur'un hançeri önünde (şahitliğimiz hakkındaki) tableti verdik. Amur-Aššur'un huzurunda, Uṣur-ša-İštar'ın huzurunda, İlī-nādā'nın huzurunda, İdī-Aššur'un huzurunda, Buzazu'nun huzurunda".[282]

Metinden de açıkça anlaşıldığı üzere, Koloni Çağı'nın kraliçeleri ülke yönetiminde etkin bir yere sahiptir ve kral ile ortak söz söyleme hakkına sahip olan kraliçelerin siyasi güçlerini göstermektedir. Ülke güvenliğini ilgilendiren bir meselede bile kraliçelerin siyasi güçlerini göstermesi bakımından önemli olan belgelerden bir başkası da ATHE 62 nolu metindir. Vesika, Kaniš'in ünlü tüccarlarından Pūšu-kēn'in kaçakçılık sebebiyle yakalanması ve kraliçe tarafından hapse attırılmasıyla ilgilidir. İmdilum, Ennam-bēlum ve Aššur-Ṣululi adlı Asurlu tüccarlar tarafından yazılan mektupta, mevcut durum Pūšu-kēn'in ortağı Puzur-Aššur'a bildirilmektedir. Mektupta kraliçenin; Luhuzatia[283],

---

[282] Günbattı, 2000: 76-77.

[283] Hititler dönemindeki belgelerde Lawazantiya olarak geçen Luhuzatia'nın lokalizasyonuyla ilgili özgün çalışmayı yapmış olan T. Yiğit'e göre, Luhuzatia, Elbistan'ın 10 km. kuzeybatısında ve Izgın Köyü'nün kuzeyinde yer alan Karahöyük'tür. Ayrıntılı bilgi için bkz. Yiğit, 1997: 1-14. Nashef'e göre de Elbistan civarında aranmalıdır. Bkz. Nashef: 1991: 79.

Hurama ve Šalahšua[284] şehirleri ile ülkesindeki her yerde kaçakçılıkla ilgili önlem alınmasını bildirdiği ifade edilmektedir.[285] Belgede söz konusu olan kraliçenin, Pūšu-kēn'in evinin ve ofisinin Kaniš'te olması sebebiyle Kaniš'in kraliçesi olduğu kabul edilmektedir.[286] Hem hukukî hem de idarî bir kararın verildiği belgeden anlaşıldığına göre, olayın geçtiği sırada Kaniš tahtında bir kral yoktur ve krallığın yönetimi bir kraliçenin elindedir.

Bir kraliçesinin söz konusu olduğu önemli belgelerden birisi de Kültepe'de 1983 yılı kazılarında bulunan Kt. 83/k 129 nolu tablettir. Bugünkü Sivas-Gürün'e lokalize edilen *Tegarama kārumu*'ndan[287] *Kaniš kārumu*'na yazılmış mektupta Kaniš kralı ile kraliçesi beraber zikredilmektedir. Çivi yazılı belgelerden anlaşıldığına göre, Koloni Çağı'nda Anadolu'da zaman zaman isyanlar ve iç huzurluklar ortaya çıkmıştır.[288] *Kaniš kārumu*'na yazılmış olan

---

[284] Barjamociv, Hurama'yı Fırat üzerindeki Hahhum ve Kaniš arasındaki bir rotaya lokalize etmektedir. Šalahšu(w)a'nın da Hurama ile aynı bölgede, belki de Hurama ile Kaniš arasında bir noktada olabileceğini belirtmekte (Harita-2). Ayrıntılı bilgi için bkz. Barjamovic, 2011: 180-181.

[285] Kienast, 1960: 87.

[286] Kuzuoğlu, 2007: 804; Darga, 2013: 86.

[287] Nashef, 1991: 117.

[288] Anadolu'da yaşanan isyanlar ve iç huzursuzluklar ile ilgili en ayrıntılı belgelerden birisi S. Çeçen tarafından yayınlanan Kt. 92/k 526 nolu belgedir. Vesikada ismi geçmeyen bir şehirde isyan çıkmıştır. Kral şehrine döndüğünde, şehrin içinde ayaklanma meydana gelmiştir. Tablette,

mektuba göre, memleket isyan halindedir ve kral ile kraliçe zor durumdadır. Belgenin 1-17. satırları şöyledir:

"[Kaniš kārumuna] Tegarama kārumu şöyle der: İşitiyoruz ki kral ve kraliçe [zor durumdadır]. Sizler babamız beylerimizsiniz! Beylerimiz! Memleket isyan halindeyken sizin bulunduğunuz yere yazdık. Habercilerimiz Aššur-nādā ve Ku[ša]'yı benim adıma gözetiniz ve (zira) bizim habercilerimize onlar hiçbir şey vermedi".[289] Vesikada kral ile kraliçenin beraber zikredilmesi, kraliçenin kralla beraber yönetimde yer aldığını açıkça göstermektedir.

3.2. Kraliçelerin Ekonomik Yetkileri

Asur Ticaret Kolonileri Çağı'nda Anadolu krallıklarının, Asurlu tüccarların resmî kuruluşlarına bazı hususlarda sadık kalacaklarına dair yemin ettirdikleri, hatta bir defaya mahsus olmak üzere para aldıkları bilinmektedir. Asurlu tüccar ile Anadolu krallıkları arasında yapılan antlaşma[290] gereğince, tüccarlar her Anadolu krallık sarayına malın cins ve

---

Anadolu'dan Bira ve Zuza adlarında iki silahlı grubun birbirleri ile düşman olduklar ve bölgeye hiç kimsenin giremediği kaydedilmiştir. Çeçen, 2002: 68.

[289] Kuzuoğlu, 2007: 803-804.

[290] Asur Ticaret Koloniler Çağı'nın geç dönemine tarihlenen bir antlaşma metni, Anadolu'ya gelen kervenların ilk uğrak yeri olan Apum'da (bugünkü Tel Leilan) bulunmuştur. Önemli kısmı okunamayacak kadar hasarlı olan bu tablet Apum ile Asur krallıkları arasında yapılmış antlaşmayı içermektedir.

miktarına göre vergi vermekle mükelleftir. Tüccarların uyması gereken kurallardan birisi de sarayların bazı mallar üzerinde tekeli olduğunu kabul etmek ve bunların ticaretini yapmamaktır. Sonuncusu ise sarayların, getirilen kaliteli kumaşların bir kısmı üzerinde ya da tamamında ilk satın alma hakkının kabullenilmesidir.[291]

Kültepe'de 1962 yılında bulunmuş olan Kt. n/k 626 nolu belgeden anlaşıldığına göre, saraya getirilen kumaşları alma yetkisini kraliçeler kullanmaktadır. Çeşitli şahıslara ait kumaş miktarlarının sayıldığı metinde, sarayda bulunan 20 top kumaşın kraliçe tarafından fiyatı karşılığı ödenerek satın alındığı kaydedilmiştir. TC 3, 161 nolu belgede ise Asurlu tüccarlardan Asanum ve Puzur-Aššur'a ait elbiselerin kraliçe için taşındığı bilgisi mevcuttur. 1-3. satırlar şöyledir: "*Asanum'un 1 parça beyaz elbisesini (ve) Puzur-Aššur'un 2 parça elbisesini kraliçe için taşıdılar*".[292]

Yine benzer konuları içeren Kt. n/k 388 nolu mektup, kraliçelerin tekstil ihtiyaçlarını karşılayan Ah-šalim adlı tüccar tarafından dört meslektaşı olan

---

Ayrıntılı bilgi için bkz. Eidem, 1991: 185-207. Ayrıca Kültepe'de ilk defa 2000 yılı kazılarında iki antlaşma metni bulunmuştur. C. Günbattı tarafından yayınlanan Kt. 00/k 6 ve Kt. 00/k 10 numaralı tabletlerin her ikisi de Apum metni gibi Koloni Çağı'nın geç safhasına aittir. Metinlerden ilki Kaniš ile Asur diğeri ise, Hahhum ile Asur arasında yapılmış antlaşmaları içermektedir. Bu metinler için bkz. Günbattı, 2012: 155-161.

[291] Bayram, 1993: 3.

[292] Kuzuoğlu, 2007: 798.

Šu-İštar, Uşur-ša-İštar, İdī-Kūbi ve Enlil-bāni'ye yazılmıştır. Kralın da bahsedildiği belgede Tawiniya kraliçesinin elbise ve kumaş siparişi söz konusudur. Metnin 24-27. satırlarından anlaşıldığına göre, kraliçe bir beyaz elbise ile ince kumaş sipariş vermiştir. Ah-šalim'in bir başka mektubu olan Kt. n/k 211 nolu vesikada da yine bir kraliçenin ince kumaş sipariş verdiği görülmektedir.[293] Yukarıdaki belgelerden anlaşıldığına göre, beyaz elbise ve ince kumaşlar Koloni Çağı'nda sarayların, özellikle de kraliçelerin tercih ettiği tekstil ürünlerinin başında gelmektedir.

Tekstil ürünleriyle meşhur ve tüccarların Asur'a dönüşte yün aldıkları bir merkez olan Luhuzatia şehri de bir kraliçe tarafından yönetilmiştir. CCT 4, 19c nolu belgede, Luhuzatia kraliçesinin kalaya karşı kumaşları alıkoyduğu belirtilmektedir. Metnin 15-22. satırları şöyledir: " *Sizin bana gönderdiğiniz 25 parça kutānu-kumaşı Luhuzatia'da alıkondu. (Bu nedenle) saraya çıktık ve kraliçe şöyle söyledi: Kumaşlar kalay için tutulmaktadır. (Kalayı) buraya getirin*".[294]

Kraliçelerin ticarî faaliyetlerini gösteren belgelerden birisi de BIN IV, 93 nolu vesikadır. Mektupta, Kaniš'in ünlü tüccarlarından Puzur-Aššur iş ortaklarına kraliçenin gümüşünün ödenmesi talimatını vermiştir. Hesap makbuzu niteliğinde olan TCL XXI, 211'de ise Timelkia şehrinde yapılan ödemeler sayılırken saraya ve kraliçenin maiyetine verilen kalay miktarı belirtilmiştir. Yine hesap pusulası niteliğinde olan Yena 442 nolu belgede ise

---

[293] Günbattı, 1996: 32-33.

[294] Kuzuoğlu, 2007: 805.

kral ve annesi söz konusudur. Vesikada Timelkia şehri kralı ve annesine ödenen altın miktarı kaydedilmiştir.[295] Bu son belgeden anlaşıldığına göre, yönetimde sadece kralların eşleri değil aynı zamanda anneleri de yer alabilmektedir.

Asurlu ve yerli şahıslara ait bakır miktarını gösteren CCT VI, 34a nolu listede yaklaşık 48 kg. bakırın kraliçeye ait olduğu kaydedilmiştir. Kt. 88/k 290 nolu belgede ise Kuburnat şehri kraliçesi söz konusudur. Vesikada yaklaşık 240 gr. gümüşün kraliçeye, 2 kg. gümüşün ise memleketin beyine verildiği belirtilmiştir. Belgenin ilgili satırları şöyledir: "*8 ⅓ mina gümüşü Kuburnat'a getirdiler. ½ mina gümüşü kraliçeye verdin, 4 mina gümüşü memleketin beyine tarttın*".[296] Metinde geçen memleketin beyi olarak kraldan söz ediliyor olmalıdır. Bu da kraliçelerin ekonomik faaliyetlerde de kralla beraber yer alabildiğini göstermesi açısından önem arz etmektedir.

Kt. 90/k 332 nolu belge ise Asurlu tüccarların kraliçeler ile olan yakın ilişkisini göstermesi bakımından ilginçtir. Metinde, bir tableti saklaması için kraliçeye verilmesi talimatı verilmiştir. Tüccarların kraliçeye duydukları güvenin kaydedildiği bu vesika, kraliçelerin ticaretteki aktif rolünü kanıtlamaktadır.[297]

---

[295] Darga, 2013: 87.

[296] Kuzuoğlu, 2007: 799.

[297] Darga, 2013: 88.

IV. BÖLÜM

KIYAFETLER, SÜS EŞYALARI ve SANAT ESERLERİNDE KADIN BETİMLEMESİ

4.1. Kıyafetler

Anadolu halkının giyinme şeklini tam olarak veren vesika KBo 9, 9 nolu belgedir. Metinde giyim şekli olarak *kitām*, *nahlaptam*, *šenēn* yani "*keten elbise, manto ve bir çift sandalet*"den bahsedilmektedir. Belgeden anlaşıldığına göre, bu üçü ile giyim tamamlanmaktadır. Asur metinlerinde oldukça az geçen "*nahlaptum*" kelimesi daha çok Alişar ve Boğazköy metinlerinde geçmektedir. Bu kelime manto, pelerin türünde bir giysi çeşididir. OIP 27, 7 nolu vesikada *kutānum*'dan yapılmış *nahlaptum* söz konusudur.[298] Belgelerin vermiş olduğu bilgilerde, bu kumaş türünden şal yapıldığı da görülmektedir.[299] TC 1, 19 nolu metindeki bilgilerden de anlaşıldığına göre, Asurlu kadınların dokuduğu abarnīum kumaşı da giysi olarak kullanılmaktadır. İlgili metinde, "*abarnīum kumaşından iki peçe*" ifadesi geçmektedir.[300]

Eski Asur metinlerinde "*lubūšum*" kelimesi değişik anlamlarda geçmesine rağmen, daha çok "*giysi*" anlamında kullanılmıştır. BIN 6, 187 nolu metinde, "*26 mina bakır arttı ve onları karının ve oğullarının giysisi için*

---

[298] Cebesoy, 1995: 186-187.

[299] Cebesoy, 1995: 168.

[300] Cebesoy, 1995: 173.

ve onların yiyecekleri için harcadık" ifadesi geçmektedir.[301] ATHE 47'de de "*hizmetkârların giyinmesi için elbise*" sözleri okunmaktadır.[302] BIN 4, 78 nolu metinden anlaşıldığına göre, pirikannū kumaşından elbise yapılmaktadır. Belgenin ilgili bölümünde, "*hizmetçilerin elbisesi için pirikannū...*" ifadesi geçmektedir.[303] EL 284'de de "*Bana evde elbise yapmak için pirikannū satın alın*"[304] sözlerinden bu kumaştan yapılan elbiselerin özellikle ev kıyafeti olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır. BIN 4, 162 ve TC 1, 43 nolu metinlerde geçen ifadelere göre, *pirikannū* kumaşının kırmızısı makbuldür.[305]

Belgelerden anlaşıldığına göre, *šurum* kumaşı da elbise yapımında kullanılmaktadır. *Šurum* kumaşının düşük değerine rağmen, bir kraliçeye hediye olarak verildiği bilinmektedir. Buradan da bu kumaşın iyi kalitede olanının elbise yapımında kullanıldığı anlaşılmaktadır. BIN 6, 186 da ise, bu kumaş türünün Tanrıça İštar'a adak olarak verildiği görülmektedir.[306] Daha önce değinmiş olduğumuz TC 3, 161, Kt. n/k 388 ve Kt. n/k 211 nolu vesikalarda geçen bilgilerden, beyaz elbise ve ince kumaşlar Koloni Çağı'nda sarayların, özellikle de kraliçelerin tercih ettiği tekstil ürünlerinin başında gelmektedir. TC 3, 161 nolu belgede Asurlu tüccarlardan Asanum'a ait bir

---

[301] Cebesoy, 1995: 175.

[302] Kienast, 1960: 69.

[303] Cebesoy, 1995: 165.

[304] Eisser-Lewy, 1930: 325.

[305] Cebesoy, 1995: 165.

[306] Şahin, 1997: 320.

parça beyaz elbise ile Puzur-Aššur'un elbiselerinin kraliçe için taşındığı bilgisi mevcuttur.[307] Ah-šallim adlı tüccar tarafından dört meslektaşına yazılan Kt. n/k 388 nolu mektupta kraliçenin bir beyaz elbise ile ince kumaş sipariş verdiği bilgileri mevcuttur. Ah-šallim'in bir başka mektubu olan Kt. n/k 211 nolu vesikada da yine bir kraliçenin ince kumaş sipariş verdiği görülmektedir.[308]

Asurlu tüccar Ah- šallim'in bir mektubundan daha bayan elbiseleri hususunda bilgi edinmemiz mümkün olmaktadır. AKT II, 24 nolu belgede, Ah-šallim muhataplarından Šūmi-abia'nın kendine borçlu olduğu yüksek kaliteli "*anniannî*"[309] cinsi kumaştan dokunmuş elbiseyi almalarını ve Šū-ilia'ya giydirmelini istemektedir. Šūmi-abia'nın kendilerine adı geçen elbiseyi vermemesi durumunda Sus üretimi veya iyi *kutānum* kumaşından yapılmış elbiseyi satın alıp ona giydirmelerini belirtmektedir.[310]

Kültepe'nin ünlü tüccarlarından Pūšu-kēn'in hanımı Lamassī'nin eşine yazmış olduğu CCT 3, 20 nolu mektupta konumuzla ilgili bilgi bulunmaktadır. Lamassī belgede Pūšu-kēn'e, istediği kumaşların sevkiyatını yapamadığı için

---

[307] Kuzuoğlu, 2007: 798.

[308] Günbattı, 1996: 32-33.

[309] Bir yer adı olduğu düşünülmektedir. Bu yer adının Boğazköy metinlerinde geçen Ani yer adının tekrarıyla yapılan bir şehir olduğu tahmin edilmektedir. Bu kumaşın da bu söz konusu şehirde dokunan yerli bir ürün olduğu anlaşılmaktadır. Bkz. Şahin, 1997: 316.

[310] Bilgiç-Bayram, 1995: 47.

kalbinin kırılmamasını, kendisi ve ev halkı için elbiseler yapmak zorunda kaldığını bildirmektedir.[311]

4.2. Süs Eşyaları

4.2.1. Kozmetik Ürünleri

Kültepe'de yapılan kazılarda, kozmetik kutuları sadece kadın mezarlarında bulunmuştur. Kozmetik kutuları, serpantinden yatan boğa, steatitten yatan domuz ve boğa başlarıyla, aslanla süslü kemik kutulardan meydana getirilmiştir.

T. Özgüç'e göre, tek bir örneği temsil eden ve I-b katına ait olan yatan domuz biçimindeki steatit allık kutusu bir kadın mezarında bulunmuştur. Hayvan, doğal üslubunda betimlenmiş olup, sırtındaki tüyleri birbirine paralel uzun ve kısa çizgilerle belirtilmiştir. Yüzü kılsız olan domuzun oval göz çukurları değerli taşlarla doldurulmuştur. Hayvan yere oturmuş olarak tasvir edilmiştir (Resim-2). II. katın zengin kadın mezarlarının gömü hediyeleri arasında bu kutulardan da mevcuttur. Bu gelenek I-a ve b katında değişmeden devam etmiştir. Kozmetik kutularının benzerleri Anadolu veya Anadolu dışında başka yerde bulunamamıştır. Yatan boğa biçimli serpantin kutu ise I-b katına ait bir kadın mezarına gömü hediyesi olarak bırakılmıştır.[312]

---

[311] Günbattı, 2012: 57.

[312] Özgüç, 2005: 202-203.

Perdahlı kemik kutu, kemikten yapılan eserlerin en kıymetlisi olup Laqipum arşivinin altındaki sandukada ölü hediyesi olarak bulunmuştur. Allık kutusunun kapağı ele geçirilememiştir ve içinde bir şey bulunamamıştır. Uzunluğu 4 cm., yüksekliği 3 cm. olan kutunun iki dar ve bir uzun yüzeyi iyice perdahlanmış olup, merkezleri dairelerle süslenmiştir. Uzun yüzeylerinden birisine kuyruğu ve arka bacakları gösterilen bir aslan kabartması yapılmıştır. Kutunun ikinci dar kenarına ve köşelerine heykel şeklinde işlenmiş birer boğa başı işlenmiştir.[313] Ayrıca II. katta hayvan başları ve kabartmalarıyla süslü kemik parfüm kutusu da bulunan kozmetik ürünleri arasındadır (Resim-3).[314]

4.2.2. Saç Halkaları

Saç halkalarının hepsi masiftir ve uçları küttür. İki ucu üst üste gelecek şekilde birbirini sıkıca basmaktadır. Bu halkalardan II. kata ait taş sanduka bir mezarda on adet bulunmuştur. Bir tanesinin uçları birbirine yapışık olduğu için şevron şeklinde görülmektedir. İki düzensiz halka ise ince altın çubuklardan imal edilmiştir. Altın saç halkaları Anadolu'da Eski Tunç Çağı, Mezopotamya'da Er Hanedanlar Dönemi'nden beri görülmektedir.[315]

Halkalardan bir tanesi II. kattan Asurlu bir tüccarın arşivinden çıkarılmıştır. Çift ay şeklindeki saç halkasının, ay biçimli iki iki kanadı birbirine lehimlenmiştir. İğnesinin uçları gövdeye içten bağlıdır. Bu saç halkasının iki önemli özelliği vardır. Birincisi, ay biçimli halkaların kenarları sıralar halinde

---

[313] Özgüç, 1950: 92.

[314] Özgüç, 2005: 203.

[315] Özgüç, 1986: 27.

küçük granüllerle süslü olmasıdır. Diğeri ise, iki halkanın da içi çok parlaktır ve düzenle kesilmiş bir obsidien boncukla kakma tekniğinde doldurulmuştur. Kültepe'de bu türde ilk buluntudur. Bu çağda Anadolu'da nadir görülen granülasyon tekniğinin çok başarılı bir eseridir. T. Özgüç'e göre; Kültepe-Acem höyük obsidien işçiliğinde çok yüksek seviyede atölyelere sahip olmalarına rağmen, bu saç halkası Kaniš'e Asur bölgesinden arşivin sahibi tarafından getirilmiştir (Resim-4).[316]

4.2.3. Elbise İğneleri ve Göğüs Süsleri (Broşlar)

4.2.3.1. Elbise İğneleri

Kültepe'de yapılan kazılar sonucunda farklı tiplerde çok sayıda elbise iğnesi bulunmuştur (Resim-5). Altın ve gümüşten yapılanlara nazaran altın ya da gümüş kaplı tunç iğnelerin sayısı oldukça azdır. Örneğin yivli, yuvarlak başlı masif altın iğnenin başı gövdeye geçirilmiştir. Bu iğnenin üst kısmı ustalıkla yapılmış yivlerle bezelidir.[317] Daha özenle işlenmiş bir örnekte ise iğne başı altı adet minyatür boğa başı ile süslenmiştir.[318] Bunlar Kaniš'te bu tipe ait ilk maden örnekleridir. Ancak bir I-b katı evinde bulunan parlak perdahlı fildişi iğnenin de başında aynı tarzda yapılmış altı boğa başı mevcuttur.[319]

---

[316] Özgüç, 1986: 28.

[317] Özgüç, 2005: 229.

[318] Dercksen, 2011: 113.

[319] Özgüç, 2005: 229.

T. Özgüç'e göre, Kaniš'te en az bulunan iğne tipleri, ucu delik dikiş iğnesi biçimindeki altın iğnelerdir. Bunların inceltilmiş uçları gövdeye açılmış yuvaya sokulmuşlardır. II. katta lapis-lazuli başları yivli altın iğneler ise çok yaygın olarak bulunmuştur. Tunç gövdeleri altın kaplı iğnelerin de yine yaygın olduğu görülmekte. Çoğunda gövdelerin yukarı kısımları ve lapis-lazuli başları yivlerle süslenmiştir. Altın kaplı tunç iğne başlarının altın çerçeveleri içine, etrafının iki sıra çok küçük granüllerle çevrildiği bir kehribar boncuk yerleştirilmiştir.[320]

Gümüş iğnelerin ise yukarı kısmı altın kaplamadır. Bunların yuvarlak başları dilimli, tepeleri altın boncukludur. Bu gruba giren iğnelerin başları derin yivli, dilimli, gövdelerinin üst yarısı ise ince yivlerle bezelidir. Anadolu'da başları dilimli ve uzun gövdelerinin ortasındaki deliklere küçük halkaların geçirildiği iğnelere sadece Koloni Çağı'nda rastlanmıştır. Mühür ya da amuletler ortadaki deliklere geçirilen halkalarla iğneye bağlanmıştır. Karum atölyelerinde bunların kalıplarına hiç rastlanmamıştır. Dolayısıyla tüccarların bu iğneleri, Kuzey Suriye'nin bir kesiminden getirmiş olabilecekleri düşünülmektedir.[321]

4.2.3.2. Göğüs Süsleri (Broşlar)

Broşlar altın, gümüş ve farklı taşlar kullanılarak yapılmıştır. Bunların ana gövdesi altın ve gümüşten yapılırken, baş kısımları değerli taşlarla işlenmiştir. CCT 3, 31 nolu metnin 19-20. satırlarında, *"⅓ mina gümüşten*

---

[320] Özgüç, 2005: 229.

[321] Özgüç, 2005: 230.

bana broş yap" sözleri okunmaktadır. Kt. n/k 693'ün 3-6. satırlarında ise "*3 ¼ šeqel ağırlığında husārumdan yapılmış broş başı için 30 mina iyi kalitede bakırı verdin*" ifadesi geçmektedir.[322]

Broşların işlenmesinde kullanılan taşlara gelince, BIN 6, 179 nolu metnin 21-23. satırlarında: "*Broşun tepesi için 2 ½ šeqel lapis-lazuli ve 3 ⅓ šeqel pappardalium*" sözleri geçmektedir. ICK 1, 161'in 9-11. satırlarında ise "*14 šeqel gümüş göz biçimli pappardalium boncuklarının fiyatıdır*" ifadesi okunmaktadır. Metinlerde geçen "*pappardalium*" taşının bugünkü adı bilinmemektedir. Belgelerden anlaşıldığına göre, beyaz renkli bir taştır ve daha çok mühür ile boncuk yapımında kullanılmaktadır.[323] Koloni Çağı'nın en değerli madeni olan amūtum'un[324] da yine broşlarda kullanıldığı anlaşılmakta. Kt. n/k 695 nolu metinde, "*amūtum'dan yapılmış broş*" söz konusudur.[325]

---

[322] Yıldırım, 2013: 261-262.

[323] Günbattı, 2012: 82.

[324] Batılı filologların çoğu tarafından demir ya da meteorik demir olduğu iddia edilen amūtum'un, demir olamayacağını E. Bilgiç Goetze'nin teklifine dayanarak kesin olarak ortaya koymuştur (Bilgiç, 1941: 947-948). S. Çeçen de bu konu üzerine yazmış olduğu makalesinde KÙ.AN ile amūtum'un aynı maden olduğunu belirtmiştir (Çeçen, 1997: 219-232). İ. Albayrak'a göre, amūtum kıymetli bir maden veya taştır (Albayrak, 2006: 161). Söz konusu maden üzerine özgün çalışmayı yapan S. Erkut ise bu madenin, günümüzde orta derecede değerli taş olan, 6-6,5 sertliğinde ve 600 santigrat derecede eritilip şekillendirilebilen, kalıba dökülebilen ve ülkemizde bol miktarda

Broşların değeri hususunda bilgi edinebildiğimiz vesikalar da mevcuttur. Örneğin, AKT II, 31 nolu belgenin 30-35. satırlarında şu sözler geçmektedir: "*Senin ona gönderdiğin göğüs süsünü o kadın kullanmış bulunmaktadır ve benim önüme koymuştur. Ben de onu giyeceğim ve muhafaza edeceğim ve o devamlı surette benim nezdimde olacak, onu o kadın bozmasın, onu sen koru!*".[326] Metinde geçen ifadeler göğüs süslerinin ne kadar kıymetli olduğunu ortaya koymaktadır. Kt. o/k 94 nolu teslimat belgesinin 7-9. satırlarında ise, "*2 mina göğüs süsleri için tarttım*" ifadesi görülmektedir.[327] Belgede göğüs süslerinin miktarı kaydedilmediği için değeri hususunda bilgi edinemiyoruz.

4.2.4. Kolye ve Pandantifler

4.2.4.1. Kolyeler

Kolye yapımında altın, gümüş, kurşun, frit, fayans, kıymetli ve yarı kıymetli taş boncuklar kullanılmıştır (Resim-6). Bu boncukların çoğu ölü hediyesi olarak bırakılmıştır ve zengin olan kadın mezarlarında bulunmuştur. Altın boncukların sayısı azdır. Yuvarlak, derin yivli ve belirgin daire boyunlu boncuklardan iki tane bulunmuştur. Altın sahifenin bükülmesiyle yapılmış silindirik boncuklar, kolyede taş boncukların arasına yerleştirilmiştir. Kaniš

---

bulunan ameteis (kuvars, kaya kristali, dağ kristali) ile aynı maden olduğunu ortaya koymuştur (Erkut, 2007: 4).

[325] Yıldırım, 2013: 261.

[326] Bilgiç-Bayram, 1995: 61.

[327] Albayrak, 2006: 46.

kralı Waršama'nın sarayında, Önasya'da eşsiz ve büyük bir ustalık eseri olan bir adet altın boncuk bulunmuştur. Büyük altın boncuk, muhtemelen kolyenin ortasına takılmıştır. Çift koni boncuğun iki deliği etrafına, çizgilerle süslü birer altın halka lehimlenmiştir. Altın boncuğun iki tarafındaki zırhları keskindir.[328]

Gümüş boncukların sayısı da altın boncuklar gibi azdır. III. Yapı katına ait bir mezarda taş boncuklar arasında dördü silindir, biri birbirine kaynamış dört silindirden oluşan büyük bir gümüş boncuk bulunmuştur. Bu gerdanlıkta gümüş haricinde, 7 yuvarlak akik, 1 yivli kaya kristali, 1 adet de frit boncuk mevcuttur. I-b katı mezarlarındaki küçük kurşun halkaların da boncuk olarak kullanıldığı anlaşılmıştır. Bir kolyede 12 tane kurşun halka ve yuvarlak-yivli iki frit boncuk vardır.[329]

Kazılarda bulunan boncukların çoğu akiktir. I-b katı mezarlarında bulunmuş olan 23 akik boncuk silindir, çift koni ve hurma şeklindedir. Tahrip edilmiş I-b katı mezarlarında bulunmuş olan iki boncuktan biri 2,8 cm. uzunluğunda ve karneol, ikincisi akik ve damla şeklindedir. Kültepe boncukları arasında karneoldan yapılanların sayısı çok azdır. Aynı kata ait bir kadının gömüldüğü küp mezarda 32 frit, 6 steatit, iki gümüş halka ve bir silindirik karneol boncuktan oluşan kolye bulunmuştur. Steatit boncuklardan biri tekerlek, diğerleri düzensiz silindir şeklindedir. Frit boncuklardan üçü isi yivlidir. I-b katında ikinci bir küp mezarda 47 adet yuvarlak akik boncuk keşfedilmiştir. Ayrı bir mezarda da silindir, çift koni ve küre biçimli 23 akik

---

[328] Özgüç, 1986: 33-34.

[329] Özgüç, 1986: 34.

ortaya çıkarılmıştır. Ayrıca I-a katına ait bir küp mezarda halka ve küçük silindir biçimli 28 frit boncuktan oluşan kolye bulunmuştur.[330]

1985 yılı kazılarında bir II. kat mezarında bulunan boncuklar hem şekilleri hem de malzemeleri bakımından çok değişiktir. Bu kolyede 49 adet karneol, 3 tane frit boncuk mevcuttur. Boncukların çoğu yuvarlak, bazıları küçük ve halka şeklindedir. Kolyede bulunan 49 adet karneol boncuk arasında silindir, çift-koni ve damla şeklinde olanları da vardır.[331]

Karum'da dağınık durumda bulunmuş olan 2 lapis-lazuli boncuk tahribe uğramış mezarlardan çıkarılmıştır. Tepedeki bir mezarda da 3 silindir biçimli lapis-lazuli, 55 yuvarlak, 1 tane çift koni akik ve çok küçük altın boncuklardan oluşan bir kolye bulunmuştur. Karum'da I-b katı mezarında irili-ufaklı 15 silindir, 5 küre, 1 üçken prizma şeklinde olmak üzere 21 adet akik boncuk bulunmuştur. Yuvarlak boncuklardan birisi yivlidir. Aralarında iki tane silindir biçimli altın boncuk da mevcuttur. Kaniš'te üçken prizma şeklindeki boncuğa ilk kez rastlanmıştır. Dalgalı akik türündeki boncuklar da sadece bu gerdanlıkta keşfedilmiştir.[332]

Yazılı belgelere de bakıldığında, Kt. n/k 695 kazı envanter nolu metinden *amūtum* madeninden gerdanlık yapıldığını öğreniyoruz.[333] Kt. o/k 157 nolu metinde ise Erol ile Albayrak'a göre, süs eşyası veya takı yapımında kullanılan ve değerli bir taş olan "*zigašarrum*"dan yapılmış

---

[330] Özgüç, 1986: 35.

[331] Aynı yer.

[332] Aynı yer.

[333] Sever, 1997: 293.

kolyeden söz edilmektedir. Metnin 1-12. satırları şöyledir: "*Hanu'nun huzurunda İbbi-Su'en ile hesaplaştım ve 1/3 mina'dan 2 šeqel eksik kalay (ve) 1 zigašarrum-(taşından mamul) kolye ondadır. 1 zigašarrum-(taşından mamul) kolyeyi (de) Šū-Bēlum'un oğlu İbni-Su'en'den aldı*".[334] Kt n/k 1085 no'lu mektupta ise, altın ile bezenmiş inci söz konusudur. Belgede, Sumea'nın Purušhattum'da bulunan İddi-Aššur'a altınla bezenmiş inciyi, *ikribum* olarak ayırdığı ve bu incinin, Purušhattum'dan, mektubun yazarına, İddi-Aššur tarafından gönderileceği söylenmiş, fakat bu faaliyetin gerçekleşmediği ifade edilmiştir.[335] Biz metinde geçen altınla bezenmiş incinin de kolye ucu veya küpe olarak kullanıldığını düşünüyoruz.

4.2.4.2. Pandantifler

Kaniš Karumu'nda I-b katına ait bir kadın mezarında anlamları bakımından önemli olan dört adet gümüş pandantif bulunmuştur. Bunlardan ilki kurs şeklinde dökümdür ve şerit halkası ile ortasında repoussé tekniğinde yapılmış yuvarlak kursu vardır. Bu tipe giren pandandifler Er Hanedanlar Dönemi ve Akatlar çağından beri geniş bir alana yayılmıştır. "*Güneş Kursu*" olarak tanımlanan bu pandantifler, Güneş Tanrısı'nın sembolü ve onun koruyucu amuleti olarak boyunda taşınmışlardır. Güneş kursuna kaynamış olan ikinci pandantifin içi boştur. Bunun şerit halkalı yukarı kısmı dar, aşağısı geniştir. Pandantiflerin üçüncüsü ise Anadolu'nun en eski gümüş lunularından birisidir. Ay şeklindeki bu lunula da Ay Tanrısı'nın sembolü

---

[334] Erol-Albayrak, 2005: 8-9.

[335] Gökçek, 2002: 81.

olarak boyuna takılmıştır. Gümüş eserlerin sonuncusu olan uzun elbiseli, sivri serpuşlu kadın figürini, Baş Tanrıça'nın heykelciği olarak boyunda taşınmıştır.[336]

Ayrıca Karum'un I a-b katı mezarlarında amulet olarak taşınmış tavşan, boğa, aslan, koyun gibi hayvan biçimli küçük fayans objeler keşfedilmiştir. Bunlar beyaz ve yeşilimsi renklidir. Hayvan biçimli amuletler, uzunluğuna delinmiştir. Kaniš'in hayvan biçimli fayans amuletlerinin aynıları Çağar Pazar'da I. katta bulunmuştur. Çağar Pazar'ın I. katı ile Kaniš'in I a-b katları çağdaştır. Bunlar Kaniš fayanslarının kökeninin Habur bölgesine kadar uzanan Güneydoğu Anadolu'da ve Kuzey Suriye'de olduğunu göstermektedir.[337]

4.2.5. Küpeler

I a-b ve II. yapı katlarında bulunmuş olan altın küpeler üç gruba ayrılmaktadır (Resim-7). Bunlardan masif ve iki uçları arası açık olanlar çoğunluğu oluşturmaktadır. Küpelerden iki tanesi II. kat evinin tabanında bulunmuştur. Geriye kalanlarının hepsi mezarlarda ele geçirilmiştir. Çapları 1 ile 2,5 cm. arasında değişmektedir. Küçüklerin, yani çapları 1,1-1,8 cm. olanların sayısı, çapları 2,1-2,5 cm. olanlara nazaran daha fazladır. Çapı 0,4 cm. olan en küçük küpe (halka) tek örneği teşkil etmektedir. Bir altın sahifanın bükülmesiyle yapılan ve içleri boş olan halkaların sayısı oldukça

---

[336] Özgüç, 1986: 31-32.

[337] Özgüç, 1986: 35-36.

azdır. Halkanın içinde sahifanın iki ucu birbirine dövülerek birleştirilmiştir. Bu çağda Anadolu'da bu teknikle yapılmış halkalara rastlanmaz.[338]

Kültepe'de 1949 yılı kazılarında II. kat 14 nolu mezarda, ölünün 9 tane altın küpesinden oluşan mücevheratı bulunmuştur. Bu küpelerin bazıları halka biçiminde, bazıları da helezonidir. Çapları çeşitli olup, genellikle 1,5, iki tanesi de 2 ve 2,3 cm. ebadındadır.[339] Yine aynı sene yapılan kazı sonucunda 5 nolu mezarda hematitten yapılmış küpe ele geçirilmiştir. Ölünün kulağına takılı olarak bulunan hematitin ucundaki deliğe tunç bir halka geçirilmiştir.[340]

Ay biçimli bir küpe ise iki sahifadan birinin ötekine lehimlenmesiyle oluşturulmuştur. Bunlar çizgi şevronlarla bezemelidir. Ayrıca masif gümüşten İki çift küpe ele geçirilmiştir. Bu küpelerin uçları küt, ay biçimli üç veya dört parça birbirine lehimlenmiştir. Buradaki teknik daha eski Anadolu ve Suriye geleneğindedir.[341]

4.2.6. Yüzük ve Bilezikler

Eski Asur metinlerinin vermiş olduğu bilgilerden anlaşıldığına göre, yüzükler altın, demir ve amūtum madeninden yapılmaktadır (Resim-8). Ašur-rabi'nin Ab-šalim'e yazmış olduğu BIN 6, 6 nolu mektubun 14-15.

---

[338] Özgüç, 1986: 26-27.

[339] T. Özgüç-N. Özgüç, 1953: 71.

[340] T. Özgüç-N. Özgüç, 1953: 73.

[341] Özgüç, 2005: 227.

satırlarında, "*Altından yapılmış yüzüğü bana gönder*" sözleri okunmaktadır.[342] AKT 3, 97 nolu metinde ise, Takil-Aššur'un borcu olan ½ *mina* gümüş ve demirden yüzük söz konusudur.[343] Kt. j/k 107 nolu belgede *amūtum*'dan yapılmış yüzükten bahsedilmektedir. *Kaniš kārumu*'nun kararını içeren mektup, Šu-İštar'dan İddin-abum'a gönderilmiştir ve miktarı belirtilmeyen *amūtum*'un teslimi ile ilgilidir. Belgenin 1-6. satırları şöyledir: " *6 šeqel 22 ½ uttet amūtum yüzüğü Šu-İštar İddin-abum'a verdi. Šu-İštar İddin-abum'a şöyle söyledi: tüccarın amūtum'unu az veya çok ver*".[344] Kt. a/k 1072 nolu belgede de *amūtum* madeninin etrafına halka şeklinde altın sarılarak yüzük yapıldığı görülmektedir. Metnin 2-5. satırlarında şu ifadeler geçmektedir: "*Onun ağırlık taşı ile 15 šeqel tutan altın sargılı 2 adet amūtum'dan yapılmış yüzüğü İlkūppi-Aššur'a verdim*".[345]

BIN 6, 59 nolu vesika ise yüzüğün maddi değeri hakkında bilgi vermektedir. Belgenin 25-27. satırlarında, "*yüzük burada pahalıdır. (Her bir yüzük için) 14 šeqel gümüş veya daha altında (fiyat) durmaktadır*" ifadesi geçmektedir. Metinde yüzüğün yapılmış olduğu maden ya da taştan bahsedilmemektedir. Fakat "*yüzük burada pahalıdır*" ifadesinden anlaşıldığına göre, değerli bir taş ya da madenden yapılmış olmalıdır.[346]

---

[342] Lyczkowska, 1998: 49.

[343] Bilgiç-Günbattı, 1995: 166-167.

[344] Yılmaz, 2003: 160.

[345] Çeçen, 1997: 220.

[346] Yıldırım, 2013: 258.

Kültepe tabletlerinde yüzük ile bilezikleri birlikte de görmekteyiz. Bu belgelerden ilk olarak vereceğimiz örnek, Aššur-rē'i'nin oğulları Pilah-İštar, Mannum-bālum-Aššur *ve* Šū-zuzu'nun kız kardeşlerinin miras hakkını konu alan Kt. 88/k 651 nolu belgedir. Metnin 11-17. satırları şöyledir: "*Mannu-balum-Aššur ve Šu-zuzu Pilah-İštar'a şu şekilde cevap verdiler: "Bizim sözümüzle aldığın para nerede?" (Onun ortak maldan hissesi) 1 mina gümüş(lük) bileziği ve ayrıca 10 šeqellik yüzüklerdir. Onun hissesini ona söyle!*".[347] CCT 3, 24 ve TC 30, 12 nolu metinlerde de altın bilezik ve yüzük ifadeleri beraber geçmektedir.[348]

Kültepe'de yapılan kazılar sonucunda elde edilen buluntulara gelince, 3 a-b nolu mezarda bulunan kemik bilezik 1949 yılı kazılarında bulunan en önemli eserdir. Çapı 5 cm. yüksekliği 3,7 cm. olan bileziğin hem içi hem de dışı perdahlıdır. Bileziğin kenarlarındaki paralel çizgilerin arası noktalarla doldurularak güzel bir motif oluşturulmuştur. Bu motif bileziğin ortasında da görülmektedir. Kenar çizgilerinin arasında kalan genişçe iki saha tek merkezli daire ve içleri kafes tarzında çizilen ve tekrarlanan motifleriyle süslenmiştir (Resim-9).[349]

Kazılarda ele geçirilen içbükey altın bileziğin alt ve üst kenarındaki çemberi çok küçük granüllerle süslenmiştir.[350] Gümüş bileziklere gelince,

---

[347] Çeçen, 1996: 20-21.

[348] Bilgiç, 1941: 945.

[349] T. Özgüç-N. Özgüç, 1953: 73.

[350] Özgüç, 1986: 32.

yuvarlak kesitli masif gümüş bileziklerin uçları küt ve araları açıktır. Tunç halkası gümüş tellerle sarılmış olan bileziğin ise bu çağda paraleli yoktur. İnce bir gümüş sahifanın bükülmesiyle yapılmış olan bir çift bileziğin içleri boştur. Bunlarda ince olan uç, geniş uçların içine yerleştirilmek suretiyle kapalı birer bilezik meydana getirilmiştir. Eski geleneği devam ettiren, masif gümüşten yapılmış bir bileziğin ise kesiti yuvarlaktır. Oldukça derin yivlerle süslü uçları birbiri üstüne geçirilmiştir.[351]

4.3. Sanat Eserlerinde Kadın Betimlemesi

4.3.1. İdoller ve Heykeller

Anadolu'yu da içine alarak geniş bir sahaya yayıldığını gördüğümüz idoller, protohistorik çağların din ve inanış birliğine işaret eden küçük sanat ürünleridir (Resim-10). Çeşitli tipleri olan Anadolu idolleri ayrı ayrı tanrıçalardan ziyade, baş tanrıçanın çeşitli şekiller almış betimlemeleridir. Anadolu idolleri pişmiş toprak, taş, mermer, sedef, kemik, kurşun, tunç ve altından yapılmışlardır.[352] T. Özgüç'e göre, çok boyun ve başlı alabastar (su mermeri) idoller ile tahta oturan kadın figürini ve birçok kalıplarla kurşun idolü temin eden Kültepe, en önemli kült merkezlerinden birisidir. Eşlerine Anadolu'da, hiç bir suretle rastlanmayan alabastar idoller ve yalnızlığı ile maruf tahtta oturan figürin, bu büyük kült merkezinin emsalsiz eserleridir.[353]

---

[351] Özgüç, 1986: 28-29.

[352] Özgüç, 1943: 68.

[353] Özgüç, 1943: 72.

Kültepe'de ölü hediyesi olarak bulunan figürinlerden bazılarında görülen aşınma veya vücutlarındaki tahribat ve diğerlerinin baş ile boyunlarının olmaması, bu eserlerin mezara konulmadan önce kullanılmış olduklarını göstermektedir.

Mezarda bulunmuş olan figürinler, baş ve boyunları kısa ya da uzun olup gittikçe sivrileşen saplarla temsil edilmiştir. İdoller vücutlarının işlenişi bakımından iki grupta toplanırlar. Bunlar belleri iki çentikle belirlenenler ve belirlenmeyenlerdir. Beli gösterilmeyen figürinlerin vücutları oval, yuvarlak ve yatay dikdörtgen şeklinde işlenmiştir.

Ölü hediyesi olarak ele geçirilmiş ve başları, boyunları bir sap ile gösterilmiş olan bu figürinlerin paralelleri güneybatı, kuzeybatı ve Orta Anadolu'daki diğer merkezlerde de görülmüştür. Bu tip figürinlerin en eski örnekleri Can Hasan'da Geç Kalkolitik devreye tarihlenen I. tabakada bulunmuştur. Kültepe örnekleri daha çok Eski Tunç Çağı II merkezlerinde bulunmuş olanlar ile benzerlik gösterir. Zira, Kültepe eserlerinde kollar hiçbir şekilde temsil edilmemiştir. Buna rağmen Kültepe idollerinin bazılarında bel iki çentikle belirtilmiştir.[354]

Kültepe'de bulunan idol tiplerinin çoğunluğunu kurs vücutlu idoller oluşturur. Bu eserlerden en önemlisi, ebadı ve konusu bakımından çok ilginçtir. Kenarları kırılmış olan idolün yüksekliği 19,8 cm., genişliği 15,1 cm., kalınlığı ise 8,2 cm. ebatlarındadır. Bu eserin dört başlı olduğu, boyun ve gerdanlıktan kalan küçük kısımlar ile arkada balık kılçığı motifleriyle

[354] Bilgi, 1975: 201-203.

süslenmiş dört saç kitlesinden anlaşılmaktadır. İdolün göğsü üstünde, kabartma halinde işlenmiş çıplak bir erkek figürü mevcuttur. Ayrıca, ön pençelerini iki boynuna kadar uzatan ve heykele yaklaşan yükseklikte bir arslan kabartması işlenmiştir.[355]

T. Özgüç'e göre, Kültepe'nin bu kurs vücutlu ve çok başlı alabastar idollerinde sadece kadınlığın özellikleri hâkimdir. Bu özellikler ve kurşun idollerle kalıplarının varlığından dolayı, Kültepe'nin bir vücutlu idolleri kadın ve erkek tanrı çiftleri olarak izah edilmesine manidir. Kültepe'nin kurs vücutlu idollerindeki tasvir kadın+erkek+çocuk üçlüsü değil, sadece kadın ve çocuğun sembolik ifadesidir.[356]

Kültepe'de pişmiş toprak figürinler de bulunmuştur, fakat bunların sadece vücutları işlenmiştir. Ayrıca, Kültepe'den mermer örnek de bilinmektedir. Tam benzeri Alişar'da görülen bu eser sistematik kazılar başlamadan önce tesadüfen bulunmuştur.[357] Bu mermer idolün uzunluğu 3,5 cm., genişliği 3 cm.dir. belinden aşağısı çok etli olan eserin, bacaklarının birbirinden ayrılışı bile işaret edilmemiştir. Göğüsleri ve karın etleri kabartma halinde ifade edilmiştir. Boyun ve başı kırık olan idol, Anadolu'da yer yer rastlanan şişman-etli kadın idol tipinin, bir anane halinde bu devirde dahi yapıldığını göstermesi bakımından eşsiz bir vesikadır.[358]

---

[355] N. Özgüç, 1957: 65.

[356] Özgüç, 1943: 72.

[357] Bilgi, 1975: 204.

[358] N. Özgüç, 1957: 64.

Kültepe idollerinde üçgen başlar istisnasız olarak daima uzun boylu ve yuvarlak gövdeli olarak yapılmış yassı figürinlerde görülmektedir. Gözlerinin iri yuvarlak oyuklar şeklinde gösterilmesi nedeniyle bu figürinler de Orta Anadolu'da pişmiş topraktan yapılmış ve sadece Eski Tunç Çağı II'nin paraleli eserler olarak kabul edilmektedir.[359]

Kültepe'de bulunmuş olan tasvirli eserler arasında "*kurşun figürinler ve taş kalıpları*"[360] ikinci büyük grubu oluşturur. Dinsel amaçlı kullanılan bu küçük figürinler Yakındoğu'da geniş bir çoğrafyaya yayılmışlardır. Kazılarda ele geçen ilk kurşun figürin Troia'da bulunmuştur. Alişar, Boğazköy ve Kültepe kazıları bu objelerin sayısını artırmıştır.

Başlangıçta bu eserlerin, tek bir kadın figürini veya yanındaki bir erkek ve bazen de beraberlerindeki çocuklarıyla temsil edilmesinden dolayı onun "*Ana Tanrıça*"yı temsil ettiği düşünülmüştür. Ancak artan araştırmalar, bu figürinlerin hep aynı tanrıça ve ailesini değil, çeşitli tanrıçaları, tanrıları, farklı tanrı aileleri ile mitolojik varlıkları temsil ettiğini ortaya çıkarmıştır. Artan

---

[359] Bilgi, 1975: 205.

[360] Kurşun figürinler, bulundukları evlerin "koruyucu" tanrı ve tanrıçalarını temsil etmektedirler. Halk sanatının bir parçası olan bu eserler izleyen dönemde Hitit temsili sanatının vazgeçilmez öğeleri olmuşlardır. Boynuzlu sivri külah, kısa etekli giysiler, omza dayalı silahlar, küçük ağız, çıkı ve tetikte gözler, iri ve duyarlı kulaklar ile bazı yüzlerdeki gülümseyen ifadenin izleri daha sonra Hitit sanatında da görülmektedir. Koloni ve Hitit devrinin bu heykelcikleri kült objesi olarak kullanılmışlardır (Özgüç, 2005: 247).

buluntular, bu figürinlerin Anadolu'da uzun bir zaman dilimi içinde Erken Tunç Çağı'nın sonlarından itibaren Asur Ticaret Kolonileri Çağı'nın sonuna kadar kullanıldığını kanıtlamıştır.[361]

Kurşun figürinlere en güzel örnek, Kaniš Karumu'nun II. katında bulunmuş olan bacakları kırık ve elleri ile göğüslerini alttan tutarak sunan kadın tasviridir. Bu kadın betimlemesi, I-b katı figürinlerinden özellikle başlığı bakımından farklılık göstermektedir. Başlık berelerde olduğu gibi başa oturmakta ve uçları saçlar üzerinde iki kanat halinde yanlara doğru açılmaktadır. K. Emre'ye göre, bu kurşun figürinin her ne kadar göbek ve beden çıplakmış gibi gösterilse de tanrıçanın belden aşağısı giyilidir (Resim-11).[362]

T. Özgüç'e göre, çocuğuyla beraber veya hamile olarak tasvir edilen eserler kadının doğurma ve yetiştirme özelliklerinin sembolüdür. Ayrıca kadının göğüslerini tutuşu beslemeyi, yani anneliğin esas vazifesini göstermektedir. Şu suretle çıplak kadın figürinlerinin doğurma ve yetiştirmeyi sembolleştiren anneliğin vazifelerini belirten eserler olduğu şüphesizdir.[363]

Ayrıca T. Özgüç, en eski sanat eserlerinin dini ve bereketi sembolleştiren vazifeleri olduğunu kabul etmektedir. Çoğalma ve bereket motiflerini kadın + erkek + çocuk üçlüsü temsil ettiği gibi, kadın + çocuk ya da sexuel özelliklere sahip yalnız kadın tasvirlerini de temsil etmektedir. Cinsiyet

---

[361] Özgüç, 2005: 238.

[362] Emre, 1971: 60.

[363] Özgüç, 1943: 71.

uzuvları, göğüsleri, geniş kalçaları ve özellikle çocuklarıyla tasvir edilen idoller çoğalma ve bereket kavramlarıyla ilgilidir. Anadolu'ya ait olmamakla beraber, bütün Yakındoğu idollerine tatbik edilebilecek en önemli özellik, W. Andrae'nin Asur'da arkaik İštar mabedinin H/G tabakalarında bulduğu kadın figürinleridir. Giysili ve çıplak olan bu figürinlerin büyük göğüsleri, cinsiyet uzuvları, hatta tahtları mabedin içindeki vazifelerini göstermektedir. Asur figürinlerinin mabedde bulunuşu ve çıplak - giysili kadını temsil etmesi, bu tip figürinlerin dinî anlama sahip olduğunu ve bereket- çoğalma prensiplerini temsil ettiği kesindir. Henüz mabedi tanımayan protohistorik Anadolu kültürlerine ait çıplak kadın figürinleri de aynı anlama sahip, ilk dinî vesikalardır.[364]

Bu bağlamda Konya yakınlarındaki Karahöyük'te büyük çöp çukurunda bulunduğu bildirilen kanatlı tanrıçanın üzerinde de durmak gerekmektedir. Kurşun figürin "*kanatlı İštar*" tipini temsil etmektedir. Bu figürinde tanrıça ayakta ve çıplak olarak betimlenmiştir. Çıplak ve kanatlı figürin bu özellikleriyle Suriye eserleri ile benzerlik göstermektedir. Kanatlı ve silahlı İštar tipi Mezopotamya'da Akatlar devrinden beri bilinmektedir. Suriye mühürlerinde ise M.Ö. II. binde de çok sevilen tiplerden biri olduğu görülmektedir. M.T. Barrelet, Suriye'de görülen kanatlı tanrıçaları, "*kanatlı ve silahlı*" ile "*kanatlı ve çıplak*" olarak sınıflandırmıştır. İkinci gruba girenler de "*kanatlı, tamamen çıplak*" ve "*kanatlı, yarı çıplak*" olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Konya-karahöyük kurşun figürini, "*kanatlı, tam çıplak*" tanrıça tipini temsil etmektedir.

---

[364] Özgüç, 1943: 69.

Kanatsız olmasına rağmen, Kültepe'de bulundu kaydı ile satın alınmış olan kalıp üzerindeki tasvirin de burada incelenmesi gerekmektedir. Eser "*tülünü açan tanrıça*" tipinin güzel bir örneğini teşkil etmektedir. K. Emre'ye göre, kalıp üzerindeki tasvir de yine İštar'ın temsilcisidir.[365]

Tanrı ailelerine gelince, bu objelerin aynı tanrıyı veya tanrıçayı değil, farklı tanrı ve tanrıçaları temsil ettiği anlaşılmıştır. Ayrı tanrıları temsil ettiği belli olan tiplerin "*çift ya da çocukla tamamlanan aile*" kompozisyonu, Asur Ticaret Kolonileri Çağı'nın geç safhasında, kurşun figürinlerde ve taş kalıplarda bol örneklerle karşımıza çıkmaktadır.[366]

T. Özgüç' göre, Anadolu'da üçlü tanrı sisteminin en güzel örneklerini Kültepe kurşun idolleri ile Alişar kalıbı vermiştir. Prehistorik Anadolu idollerinin en eski erkek tanrısını Kültepe'nin üçlü buluntuları temsil etmektedir. Anadolu'da tanrı, tanrıçadan sonra tasvir edilmiştir. Orta ve batı Anadolu'da Vulva kültünü sembolleştiren "*Büyük Ana Tanrıça*" kültü devam ederken, erkekliği temsil eden büyük kuvvet de "*Phallus kültü*" halinde yaşamıştır. Takriben 2000 yıllarında ve birdenbire Phallus kültünden gelişmiş erkek tasvirlerine geçilmiştir. Boy, duruş ve diğer özellikleri bakımından birbirinden hiç bir farkı olmayan kadın ve erkek tanrıların aynı kıymette oldukları kabul edilebilir. Erkek tasvirlerinin görülmesiyle birlikte tanrılar ailesi de teşekkül etmiştir. Erkeklik ve kadınlığın, en büyük ürünü olan çocuk da tasvir edilmeye başlamıştır. Annesini karakterlendiren özelliklere sahip olan bu çocuk, iki büyük figürin arasında ve ayakta ya da tanrıçanın kucağındadır.

---

[365] Emre, 1971: 71-72.

[366] Emre, 1971: 59.

Bu üçlü Eski Doğu dininin en önemli özelliklerinden birisini teşkil etmektedir.[367]

Tanrı ailesine vereceğimiz ilk örnek, I-b katı yapısını dolduran yangın enkazı içinde bulunmuştur. Tanrıçanın küre biçiminde olan serpuşu dikey yivlerle süslü olup, uzun etekliği tanrının elbisesi ile benzerlik göstermektedir. Tanrıça göğüslerinden birini sol eliyle tutmaktadır. Tanrıçanın sağ koluyla kucağında tuttuğu çocuk, kalıbın kenarına doğru eğilmiş durumdadır ve şematik olarak işlenmiştir. Bu kalıp Kaniš'te bu tipte bulunmuş ilk örneği teşkil etmektedir.

Diğer örneğimizde, tanrı çiftinin iki çocuğu bulunmaktadır. Çiftin iki çocuğundan biri, ikisi arasında işlenmiş olup, ikincisi ise tanrıçanın kucağındadır. Çocuklar, tanrıçanın küçük boylu birer kopyaları olarak tasvir edilmişlerdir. İki tanrısal varlığın arasında duran çocuk figürü erkektir. Bu çocuğun başında olağanüstü yüksek sivri bir serpuş, elinde omzuna dayalı silahı mevcuttur. Tanrıçanın kucağındaki çocuk da alışılan örneklerden daha uzundur. Bu yeni kalıp kutsal aile grubunun çok tipik bir temsilcisidir (Resim-12).[368]

Alabastar heykelciklere gelince, bunlarda giysili ve çıplak olmak üzere tahtlarında oturan kadınlar betimlenmiştir. Giysili kadın için verilebilecek örneğin boyu 6,1 cm., genişliği 2,6 cm., kalınlığı ise 3,9 cm. ebatlarındadır. İri ve kemerlice burnu, dolgun, yuvarlak ve kısa-yumuşak çenesiyle diğer buluntulardan ayrılmaktadır. Heykelin başındaki serpuşun devamı olan örtü,

---

[367] Özgüç, 1943: 71-72.

[368] Özgüç, 2005: 242-243.

omuzlara kadar inmektedir. Kollarını göğsü üstünde kavuşturmuş kadının belinde kemeri andıran bir kabartma bulunmaktadır. Dize kadar inen elbisenin etek kısmı iyice görülebilecek şekilde işlenmiştir.

Çıplak kadın heykelciklerine en güzel örnek olan eserin belden yukarısı kırıktır. Yüksekliği 8,1 cm., genişliği ise 4,7 cm. boyutlarındadır. Heykelcikte tasvir edilen kadın her tarafı çentiklerle bezeli, büyük bir tahtta oturmaktadır. Kalça ve bacakları ölçülü bir şekilde işlenmiş olan kadının kasık hatları da belirtilmiştir. Sol kolunun korunan büyükçe bir kısmına dikkat edildiğinde, dirsekten bükülmüş kollarıyla bu kadının da göğüslerini tuttuğu anlaşılmaktadır.[369]

Karum'un I-b katına ait evin stelli odasının tabanı altındaki küp mezarda bulunmuş olan fildişi çıplak tanrıça heykelciği, üzerinde durulması gereken bir eserdir. Fildişi eser, yüksek tahtında oturan, ebatları 9,4 cm. uzunluğunda, 2,4 cm. genişliğinde olan çıplak tanrıça heykelidir. Heykelcik, bu çağda yerli halkın baş tanrıçası Kubaba'nın özellikleri olan bereket sembolü ve üretken karakterine uygunluk göstermektedir. Başındaki geniş ve yuvarlak serpuşu, iç içe yarım daire şeklinde iki yivle süslenmiştir. Kadının tam ortadan ikiye ayrılmış saçları özenle taranmış olarak betimlenmiştir. Dolgun ve etli bir yüze sahip olan kadının burnu yassı ve iri, ağzı büyük, çenesi etli ve yuvarlaktır. Serpuşa dayalı olan kulaklar oldukça büyüktür. Kaşları belirgin olarak işlenmiş olan heykelin gözbebeği çukurları yuvarlaktır. Kalın boyunlu ve düşük omuzlu kadın, büyük göğüslerini alttan tutmaktadır.

---

[369] N. Özgüç, 1957: 62-63.

Gövdenin belden yukarısı, aşağısına göre oldukça ince ve küçüktür. Beli ince ve endamlı bir şekilde tasvir edilen heykelin, pubik kesimi gümüş kakmayla belirtilmiştir. Göbeği belirgin, kalın olan bacaklar kısadır ve ayakları tahta bağlı düz kaideye basmaktadır (Resim-13).[370]

4.3.2. Mühürler ve Bullalar

Mühür baskıları incelendiğinde, Kültepe-Kaniš aynı çağda çeşitli sanat üslûplarının bir arada bulunduğu müstesna bir merkezdir. Eski Önasya'nın hiçbir yerinde bu derece kavimler ve kültürler karşılaşmasına rastlanmamıştır. Asur Ticaret Kolonileri Çağı; Eski Asur, Eski Babil ve Suriye-Koloni üslûplarının da zengin örneklerini teşkil etmektedir.

Eski Babil sanatının hâkim konusunu ibadet sahneleri oluşturmaktadır. Bu sahnelerde tanrılar ister ayakta, ister otururken betimlenmiş olsunlar tapanlar ile kurban getirenlerle bir sıraya dizilmişlerdir.[371] Hematitten yapılmış olan bir silindir mühürde Eski Babil üslubunun yegâne tanrıçası İštar'a, Kültepe'nin yerli mühürlerinde Babilli kıyafet ve alâmetleriyle rastlanmıştır. Söz konusu silindir mühürde, tanrıça sağ elinde aslan başlı gürzü, sol elinde de eğri kılıcını tutmuş ve iki ucu insan gövdesi şeklinde biten bir kayığa binmiş şekilde tasvir edilmiştir.[372]

---

[370] Özgüç, 2005: 206-207.

[371] N. Özgüç, 1965: 3.

[372] N. Özgüç, 1965: 18.

1993 yılı kazılarında bulunmuş olan bulladaki[373] Eski Babil üslûbundaki tasvirler oldukça dikkat çekicidir. Burada gökyüzünden sarkan tanrıçanın döktüğü ırmağın bir kolu, ayaktaki Su Tanrısı Ea'nın kadehine, oradan ırmağa ulaşarak, diz çökmüş kahramanın vazosuna dolmaktadır (Resim-14).[374]

Konya-Karahöyük kazılarında kil toprak üzerindeki bir silindir mührün yuvarlaması da üzerinde durulması gereken eserlerden bir tanesidir. Yuvarlamanın korunmuş olan kısmında, üç figürün vücutlarının üst kısmının kalıntıları görülmektedir. Ortadaki figürün elinde muhtemelen "*Arslan Topuzu*" denilen aleti tutmaktadır. En solda yukarıda yarım ay içinde bir güneş kursu bulunmaktadır. "*Arslan Topuzu*" birçok Eski Babil mühründe Tanrıça İštar'ın silahıdır. S. Alp'e göre, bu mührün bir Anadolu hatta Kapadokya işçiliği olması mümkündür. Zira aynı silahı Tanrıça İštar bir Kültepe silindir mühründe elinde tutmaktadır (Resim-15).[375]

---

[373] Bullalar, Eski Önasya ve Akdeniz uygarlıklarının bütün evrelerinde bol miktarda örneklerle temsil edilen bir eser grubudur. Bunlar her tür yapıya, eşyaya ve bunlara dolanmış iplerin düğümlerine yapıştırılmış veya bağlanmış mühürlü kil topraklardır. Kişiliğin simgesi imzanın yerine kullanılan, sahibinin kimlik belgesi mühürlerin baskıları da, mühür sayısının saptanmasında çok önemlidir. Çünkü bunların mühürlerinin çok azı ele geçmiştir. Bullalar hususunda ayrıntılı bilgi için bkz. N. Özgüç-Tunca, 2001: 1-21.

[374] N. Özgüç-Tunca, 2001: 109.

[375] Alp, 1994: 125.

Kaniš'in II. katındaki Anadolu grubunda ve I-b katında önemli bir yere sahip olan tanrıçalardan biri de, hayvanlardan müteşekkil zengin bir çevresi olan giysili tanrıçadır. Kaniš'in baş tanrıçası bir elinde kadeh, diğerinde hydria'dan çıkan kamışı tutmaktadır. Bu tanrıça uzun bir elbise ve bere şeklinde bir başlık giymiş olarak tasvir edilmiştir. Yüzü çoğunlukla profilden, bazen de cepheden betimlenmiştir. Cepheden gösterilenlerde halkadan iki iri küpesi başlığa bağlı olarak aşağıya sarkmaktadır. Tanrıçanın kutsal hayvanı olduğu anlaşılan antilop/dağ koyununu, tanrıça elinde tutar ya da hayvanın üstünde oturur. Mühürlerin çoğunda tanrıçanın başına kuşlar tünemiştir. Tanrıçanın karışık varlıklar, hayvanlar ve nebatlardan oluşan zengin çevresinin bütünü ile tasvir edildiğini gördüğümüz mühürde ona bağlı olan yaratıklar betimlenmiştir. Mühürlerin bazılarında tanrıça oturan Savaş Tanrısı ile aynı sahnede ve eşit mevkide yer almıştır. Alâmetlerinin en çok azaltıldığı görülen mühürlerde, tanrıça antilop üstünde oturmakta ve önündeki vazodan çıkan kamışı tutmakta veya elinde bir kadeh, omuzu hizasında bir kuş bulunmaktadır. Nasıl tasvir edilirse edilsin bu tanrıçada müşterek alâmet antilop, kuş ve kadehtir.[376]

Diğer bir tanrıça da antiloplu çıplak tanrıçadır. Giysili tanrıçaya nazaran daha az tasvir edilen bu tanrıçanın başında bere şeklinde başlığı vardır. Mühür baskılarından birinde oturan tanrıya doğru ilerleyen tanrılar arasında yer alan tanrıça, sulu Gılgamış'ın üstüne basmaktadır. Kucağında antilop vardır ve önünde de içinden kamışlar çıkan bir hydria bulunmaktadır.

---

[376] N. Özgüç, 1965: 27.

Diğer bir mühürde ise hayvanlar tanrıçanın iki yanında durmuşlardır. Antilopla ilgili bir başka tanrıça da yine II. kata ait zarflardan birine basılan bir mühürdedir. Burada antilop, tanrıçanın omzundan çıkmış olarak tasvir edilmiştir.

Kültepe'nin yerli mühürlerinden bir tanesinde takkeli çıplak bir kadın sol elinde bir kartal, sağ omzunda eğri bir silah ile betimlenmiştir. Ayaklarında uçları yukarı kalkık ayakkabısı vardır. Av Tanrısı'nın alâmetlerine sahip olan bu tanrıça, muhtemelen avla ilgili ve Av Tanrısı ailesine dâhildir.

Geyik üstünde duran çıplak tanrıçaya gelince, bu da kuşlu tanrıça gibi takke takmış olarak tasvir edilmiştir. Sol elinde antilopu sokmakta olan yılanı gagalayan bir kartalı vardır. Sağ eliyle de üstünde durduğu geyiğin yularını tutmaktadır. Geyiği ve kuşu ile Av Tanrıları grubuna giren bu tanrıçanın Koloni Çağı'ndaki adı ve panteondaki yeri hususunda bilgi sahibi değiliz.[377]

1950 yılı kazılarında D ocağında bulunmuş damga mühür baskıları arasında en önemli olanı, üzeri üç ayrı mühürle damgalanan bir bulla üstündeki eserdir. Burada bir hayvan üstünde oturan tanrıçaya bir şahıs tapınmaktadır. Tanrıçanın kutsal hayvanı antilopa benzemektedir ve önünde iri bir Hitit mevcuttur. Diğer damga mühür baskılarında müşterek olan boyunlu hayvan başları ve çeşitli işaretler, maske motifi ve kartal tasvirleri

[377] N. Özgüç, 1965: 28.

bulunmaktadır. Bunlar dışında çeşitli baskılarının bulunduğu zarflardaki ad tekrarına göre, Berua'ya ait olduğu anlaşılan halkalar vardır.[378]

1987 kazı mevsiminde bulunmuş olan altı bulladan birisindeki motiflerde dikkate şayandır. Eski Anadolu üslûbundaki eserde, sağ eli kadehli ve arkasında ellerini göğsünde kavuşturmuş çıplak kadın ile balık bulunan tanrıya tapınma sahnesi betimlenmiştir. Oturan tanrının karşısında ise tepesi kurslu ve çift boynuzlu külah giymiş iki tanrının korumasında çaydanlık sunan, baş aşağı arslanı yenen çıplak kahraman, masa-sunak, hilalli kurs, hayvan başı ve yıldız tasvir edilmiştir (Resim-16).[379]

Önemli motiflerden birisi de daha önce bulunmuş olan mühürlerde antilop üstünde oturan tanrıçanın kutsal hayvanını elinde tutması ve oturur durumda cepheden tasvir edilmesidir. Bu baskıda iki ayrı sahne betimlenmiştir. Birinci sahnede kutsal hayvanını elinde tutmasının haricinde tahtın altında arka arkaya dönmüş çift arslana, elinde kadeh ve kuş bulunan tanrıçaya uyan bir ülûhiyet oturur durumdadır. Sağ taraftan gelen küçük bir insan, gaga ağızlı bir testi takdim etmektedir. İkinci sahnede ise arkasında sulu boğa-adam bulunan tanrıya bir şahıs ibrik getirmektedir. Testili oturan maymun, standartlı Gılgamış, hayvan başı, yıldız, hilalli kurs gibi motifler aralara serpiştirilmiş şekilde tasvir edilmiştir.[380]

---

[378] N. Özgüç, 1953: 120.

[379] N. Özgüç-Tunca: 2001: 85.

[380] N. Özgüç, 1953: 123.

Kaniš karumun I-b katında bulunmuş olan iki silindir mühür baskısı, motifleri bakımından oldukça ilgi çekicidir. Eşek üzerinde tasvir edilmiş çıplak tanrıçaya doğru bakan çift boğa üstünde ayakta duran, sağ elinde boğanın yuları ve yıldırım, sol elinde ise gürz tutan tanrı ile alem taşıyan boğa adam yeni bir grubu temsil etmektedir. Silindir mühür baskısının ikincisinde ise, bir eşek üstünde karşı karşıya oturan iki tanrı, eteğini kaldıran çıplak tanrıça, alem taşıyan boğa adam, yıldız, çift başlı kartal ve diğer küçük figürler mevcuttur.[381]

Altından yapılmış bir damga mühürde tanrıça arkalıksız ve üzerinde X işareti olan taburede oturur şekilde tasvir edilmiştir. Kulaklarını açıkta bırakacak şekilde taranmış uzun saçları tabureye değmektedir. Tanrıçanın yanakları dolgunca, burnu etli ve iri, alnı küçüktür. Eski Hitit Devleti zamanına ait olan kabartmalı vazolardaki tasvirlerin eski bir temsilcisidir. Bu bakımdan bu altın mühür, I-b katı mühürlerini Hitit sanatına bağlayan önemli bir vesikadır. Tanrıçanın önündeki sunağın üstünde pideler durmaktadır. Bu sunak, Kaniš'in II. yapı katında çok görülen meyvelik-sunakların Hitit sanatına I-b katı vasıtasıyla geçmiş olduğunu göstermektedir.[382]

Suriye-Koloni üslûplarına gelince; Suriye'de yaklaşık M.Ö. 1850-1600 yılları arasında kendisine has özellikleri olan bir mühür üslûbu gelişmiştir. Suriye-Koloni üslûbundan vereceğimiz ilk örneğin konusu, bu üslûbun makbul bir motifi olan, kuşlu oturan tanrının huzurunda yüzükoyun yatan

---

[381] N. Özgüç, 1968: 5.

[382] N. Özgüç, 1968: 7.

adama basan Šamaš teşkil etmektedir. Tapan şahsın arkasındaki çıplak tanrıça profilden tasvir edilmiş olup, beli çok uzun, kalçaları ise çok aşağıdadır.

Bir silindir mühürde ise elinde nebat tutan uzun saçlı Suriyeli kadın, etek uçları saçaklı, sağdan ve soldan çıkıntılı bir elbise giymiştir. Sağ eli başparmağı aşağıya bakar şekilde sarkmıştır. Saçlarının ucu ile kolu birleşmiş şekilde tasvir edilmiştir.[383]

Kültepe 1993 yılı kazılarında keşfedilmiş olan bullardan birisi üzerindeki baskı da yine Suriye üslûbundadır. Burada arkalıklı tahtında oturan sağ eli kadehli tanrıya tapan, önünde küçük figür, arkasında kısa etekli, yukarı kaldırdığı ellerinde silah tutan tanrı, bir alem, ellerini beli hizasında kavuşturmuş çıplak tanrıça, sol ayağı ile boğanın sağrısına basan ve sol elinde hayvanın yularını tutan tanrı ve Suriyeli kadın tasvir edilmiştir (Resim-17).[384]

Suriye üslûbunu; elinde nilüfer tutan kadın, tapanlar, tanrıçaya tavşan takdim eden şahıs, özellikle kıyafetleri bakımından karakterlendiren tiplerdir. Bunlar, ya etekleri saçaklı elbise ya da kenarları dilimli ve saçaklı manto giymiş olarak tasvir edilmişlerdir. I-b katının Suriye üslûbuna giren

---

[383] N. Özgüç, 1968: 15-16.

[384] N. Özgüç-Tunca, 2001: 103.

mühürlerde görülen diğer motifler ise içki içen tanrılar, üç kemer altındaki üç kadın, Hator başı, çeşitli karışık varlıklar, hayvanlar ve vazolardır.[385]

4.3.3. Seramik Eserler

Kültepe kazılarında gün ışığına çıkarılmış insan biçimli kaplar da anlam bakımından Kültepe'nin önemli eserlerini oluşturmaktadır. Höyüğün ikinci katında keşfedilmiş olan siyah astarlı ve parlak perdahlı vazonun bir yanında kadın başı, diğer tarafında uzun sakallı bir erkek başı kabartma şeklinde betimlenmiştir. Vazonun boynu ve omuzları üstünde sivri çıkıntılar halinde boğa boynuzları işlenmiştir. İnsan başları boğa boynuzları arasına yerleştirilmiştir (Resim-18). Vazoda işlenmiş olan sivri çıkıntılar halindeki boğa boynuzları, bu objenin ritüelde kullanılan bir araç olduğunu açıkça göstermektedir.

Bu eserden başka, kārum'un II. yapı katı ile çağdaş anıtsal yapıda ele geçmiş olan kahverengimsi kırmızı astarlı, parlak perdahlı vazo parçasının aşağı kısmında da aynı şekilde bir kadın ve uzun sakallı bir erkek başı kabartması bulunmaktadır. T. Özgüç'e göre, bunlar kıymetli madenlerden yapılmış vazoların pişmiş topraktan taklitleridir.[386] Bu eserler Kaniš'te kullanılan nadir vazolar arasındadır. Biçimlerinden anlaşılan bunlar günlük işlerde kullanılmamıştır. Bu sebeple boynuzlu veya boynuzsuz antropomorfik Kaniš vazoları kült objeleridir. Kurşun figürinlerde olduğu gibi yerli tanrı ve tanrıçalar vazolar üzerinde bir arada tasvir edilmişler ve bu tanrıların

---

[385] N. Özgüç, 1968: 18.

[386] Özgüç, 1979: 263.

kültlerinde kullanılmışlardır. Buluntular kült amaçlı olan söz konusu vazoların bu çağdaki dağılımını belgelemektedir.[387]

T. Özgüç'e göre, insan biçimli içki kapları da yine kült amaçlı kullanılmış olabilir. Tepe'de kārum'un II. yapı katı ile çağdaş olan 8. katta bulunan kadın şeklindeki kil vazonun başı üstünde küçük bir fincan vardır. İçi boş figürin büyük bir kabın ağız kenarı üstüne oturtulmuştur. Figürinin göğüslerini tutan ellerinin parmakları siyak renkle belirlenmiştir. Bol siyah saçı başın arkasını örtmekte, iki örgü şerit de omuzlarına inmektedir. Pubik kesimi siyaha boyalıdır.

Kaniš'in I-b yapı katında; uzun gagalı, yuvarlak dipli, ayaklı ve insan yüzü kabartmalı kaplar da elde edilmiştir. Figürün yanakları üstünde bulunan saç kıvrımları yukarıdan aşağıya doğru genişlemektedir. Her saç kıvrımının alt ucunda yuvarlak birer delik bulunmaktadır. Bunların sakalsız olmaları kadın yüzünü temsil ettiklerini göstermektedir. Yüzleri diğer Kaniš figürinlerinde olduğu gibi gülümseyen bir ifade taşımaktadır (Resim-19).[388]

Sandal biçimli ritonlar da Kültepe'nin eşsiz eserleri arasındadır. Bu grubu II. katta bulunan bir ritüel sandalı temsil eder. Bu tür kült objeleri dini ritüellerde ve diğer seremonilerde kullanılmak üzere ayrılmış bir takımı oluşturan gruplar halinde bulunmuşlardır. Bu grubun eşsiz örneğini oluşturan sandalın dar kenarında koç başı şeklinde emzik uzanmaktadır. Sandalın ortasındaki platformun üzerinden yüksek kule şeklinde tapınak

---

[387] Özgüç, 2005: 200.

[388] Özgüç, 2005: 197.

yükselmektedir. Tapınağın önü açık, iki yanında ve arkasında olmak üzere üstte birer büyük, altta ikişer küçük pencereleri mevcuttur. Sandalın ortasında bu tapınağın içinde uzun elbiseli, kollarını göğüsleri üzerinde birleştirmiş olan tanrıça heykelciği ayakta durmaktadır (Resim-20).[389]

Sandalın Eski Mezopotamya'nın ticaret, ulaşım ve ritüel faaliyetlerinde çok önemli bir rolü vardır. Tanrı sandalları, Sümer edebiyatının önemli bir konusunu teşkil etmektedir. Şiirlerde çeşitli tanrıların ritüel gezileri kutlanmıştır. Er Hanedanlar Sülalesi ve Akat mühürlerinde kürekçilerin yönettiği bu sandallarda oturan veya ayakta tasvir edilen tanrıların, kült heykellerinin ya da insanların festival zamanlarında yaptıkları ritüel gezileri tasvir edilmiştir. Baş tanrıçanın kült heykelinin tapınak içinde sandalla taşınmış olması da aynı inanışa ve geleneğe bağlı olup, Anadolu tanrıçasının ritüel gezilerinden birini tasvir etmektedir. Kaniš tanrıçasının, kült heykelinin ritüel gezisini sandalda ve tapınağın içinde sürdürmesi, Eski Mezopotamya geleneğinin Anadolu'da yaşadığını belgelendirmesi açısından çok önemli bir örneği teşkil etmektedir.[390]

---

[389] Özgüç, 2005: 186.

[390] Özgüç, 2005: 186-192.

SONUÇ

İncelemiş olduğumuz belgelerden, hem Anadolu hem de Asur halklarının beraber yaşadığı Anadolu'daki birtakım âdetlerin günümüzde de halen uygulandığını tespit ettik. Evlilik öncesinde nişanlanmanın gerçekleştiği kesin olarak bilinmektedir. Elimizdeki mevcut bulunan belgelerde, kızların kaç yaşına gelince nişanlandığı ya da evlendiği hususunda bilgi veren vesika henüz yoktur. Ancak günümüzde de hala Anadolu'nun bazı yörelerinde devam eden "*beşik kertmesi*" uygulaması da dâhil olmak üzere, kızların küçük yaşta nişanlandırıldıkları ve damadın genellikle kızın babası tarafından seçildiği anlaşılmaktadır. Kız evi tarafından damada nişan hediyesi verilmiş, ayrıca nişan ya da düğün yemeği düzenlenmiştir. Söz konusu yemek sırasında bazı dini seremoniler gerçekleştirildiği de tespit edilmiştir. Metinlerde geçen "*kemer*", kız tarafının erkeğe nişan hediyesi olarak vermesi gereken ve nişanın sembolü için önemli olan bir unsurdur. Kız evi tarafından damada nişan hediyesi olarak verilen "*išrum kemeri*"nin hediye edilmemesi durumunda nişan bozulabilmiştir. Kızın reddetmesi ile de bir nişanın kolayca bozulabileceği görülmüştür.

Ayrıca belgelerden, bugün Anadolu'nun daha çok doğusunda uygulanan "*başlık parası*" alma geleneğinin de daha Koloni Çağı'nda var olduğu anlaşılmaktadır. Diğer taraftan evlenecek kızlara baba evinden çeyiz verilmiştir. Eğer baba kız evlenmeden önce ölmüş ise babalarının yerine erkek kardeşler kızın çeyizini hazırlama ve evlendirme görevini üstlenmişlerdir.

İncelemiş olduğumuz evlilik sözleşmeleri ve boşanma vesikalarından anlaşılan, evlilik müessesesinde eşlerin tamamıyla eşit haklara sahip oldukları, ayrılma halinde var olan ve kazanılan malların eşit olarak taksim edileceğidir. Asur Ticaret Kolonileri Çağı'nda Anadolu'da tek eşliliğin var olduğu göstermektedir. Diğer taraftan Sami toplumlarda görülen "*satın alma*" diye adlandırılan evlilik sisteminin Anadolu'da da izleri saptanmıştır.

Boşanma vesikalarında, boşanma hakkının erkeğe olduğu gibi kadına da verildiği ve her iki tarafa tazminat bedelinin gümüş tartarak cezai müeyyide olarak uygulandığı görülmektedir. Belgelerde kadına boşanma parasının verildiğine de tanık olmaktayız. Ayrıca anne çocukların vesayetini alabilmiş ve bu çocukların bakımı için bir miktar gümüş erkek tarafından kadına nafaka olarak ödenmesi şartı koşulmuştur. Boşanma durumunda kadının ihtiyaçlarını karşılaması için nafaka bağlandığı görülmektedir. Belgelerden dönemin temel ihtiyaç maddelerinin yiyecek, giyecek ve yakacak odun olduğu anlaşılmakta ve nafaka olarak verilecek paranın, o zamanki yaşam şartlarına ve özellikle kocanın imkânlarına göre belirlendiği ortaya çıkmaktadır.

Miras hukukunu incelediğimizde ise, Asurluların düzenlemiş olduğu vasiyetnamelerde mirasçılardan eş ve rahibe (*gubabtum*) kızların, diğer mirasçılar ve erkek kardeşlere oranla daha fazla pay aldığı görülmektedir. Baba evinden çeyiz alan, bir başka ifadeyle evlenmiş kızların baba mirasından pay almadıkları ortaya çıkmaktadır. Ancak evlenmemiş ve rahibe sınıfına da dâhil olmayan kızlar diğer kardeşleri ile eşit pay almaktadırlar. Miras hususunda dikkati çeken bir durum da Asurlu tüccarların asıl eşlerine

ikinci eşlerine oranla miraslarından daha fazla hisse bırakmasıdır. Ayrıca belgelerden anlaşıldığına göre, mirasçının evi hanımına kalmaktadır. Anadolu halkının miras paylaşımına bakıldığında ise daha eşitlikçi bir paylaşım olduğu görülmektedir.

Asurlu tüccarların hanımlarının, eşlerinin yokluğunda ailenin reisi görevini üstlendikleri anlaşılmaktadır. Anadolu'da bulunan kocaları ile mektuplaşmak suretiyle Asur'daki aile sorumluluklarını yerine getirmişlerdir. Oğullar ticaret öğrenmek için babaları ile beraber Anadolu'ya gitmiştir. Aile mektuplaşmalarından anladığımıza göre, Asur'daki kadınlar küçük çocuklarını yetiştirmek ve onlar için yiyecek ile giyecek temin etmek zorundadır. Bazı mektuplar da Asur'da çocukların büyükanne ve büyükbaba tarafından büyütüldüğü hususunda bilgi vermektedir. Aile büyükleri tarafından büyütülen çocukların, annelerinin ölmüş ya da anne-babanın ayrılmış ve çocukların babaya verilmiş olabilir. Ayrıca kocası Anadolu'da bulunan kadının, ailenin büyükleriyle beraber oturuyor olma olasılığını da akla getirmektedir. Zira bazı kadınların eşlerine yazmış olduğu mektuplarda aile bireylerinden bahsedilmektedir. Anadolu'daki eşlere yazılan mektuplarda, ailenin diğer kadın fertlerini şikâyet ve ekonomik sıkıntılardan serzeniş sıklıkla karşılaştığımız durumlardan birisidir.

Köle alım-satımı ile ilgili belgelerden anlaşıldığına göre, köle alımında ödenen ücretler, kölenin yaşı, cinsiyeti ve iş gücüne göre farklılık göstermektedir. Bir kadın kölenin fiyatı ortalama 20-30 *šeqel* arasında olmakla beraber, 5 ile 60 *šeqel* gümüş arasında değişmektedir. Anadolu'da bazen tek başına bazen de ailenin diğer fertleriyle beraber borç yüzünden

köle durumuna düşüldüğü anlaşılmaktadır. Kadın kölelerin ev işlerinde, tarlada ve ticarî işlerde çalıştırılmışlardır. Diğer taraftan köleler ücretini ödemek kaydıyla özgürlüklerine kavuşabilmişlerdir.

Rahibelerle iligili bilgiler ise oldukça kısıtlıdır. Asurlu ünlü tüccarların birçoğunun kızlarının, muhtemelen Tanrı Asur'un rahibesi olduğu anlaşılmaktadır. Fakat onların kült görevleri hakkında metinler hiçbir bilgi vermemektedir. Tanrı Asur'a "*ikribum*" yani adak gönderen tüccarların çoğunun kızları rahibe sıfatına sahiplerdir. Eski Mezopotamya'da tapınaklar sadece ibadet edilen yerler olmayıp, ekonomik hayatta aktif bir şekilde faaliyet gösteren büyük birer işletmelerdi. Muhtemelen tapınakla aile şirketi arasındaki ilişkileri daha sıcak tutmak amacıyla, Asur'un büyük tüccarları kızlarını tapınağa rahibe olarak vererek, güçlerini artırmak istemiş olabilirler. Rahibelerin bazılarının ticaretle uğraştığı ve aile şirketlerinde ortaklık payları olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca rahibeler evlenebilmiş ve çocuk sahibi de olmuşlardır.

Dönemin Asurlu kadınları faal olarak ticaretin içinde yer almışlar, özellikle tekstil ve bira imalatında aktif rol oynamışlar ve ürettikleri malların Anadolu'ya sevkiyatıyla da yine bu kadınlar ilgilenmiştir. Belgelerden, Asurlu bayanlardan bazılarının Anadolu'ya gelerek ticaret yaptığı da anlaşılmaktadır. Gerekli durumlarda kadınlar da senet düzenlemiş ya da senetleri koruma görevini üstlenmişlerdir. Mühürledikleri senetleri koruyan bu kadınların, kendilerine ait mühürleri olması hem ticarette ne kadar yetkin olduklarını hem de hukukî yetkilerini göstermesi bakımından önem arz etmektedir. Vesikalar incelendiğinde, Anadolu kadınının bilhassa gümüş ile tahıl ve hayvan ticareti

yaptığı ve bunların üretim ve yetiştirmesiyle ilgilendiği anlaşılmaktadır. Belgeler, Anadolu'da ticaret yapan bazı bayanların Asurlu tüccarlar ile evlenen kadınlar olduğunu göstermektedir.

Belgeler, M.Ö. 2. binyıl başlarında Orta Anadolu'nun siyasi yapısı hususunda da bilgi edinme imkânı sağlamaktadır. Asur Ticaret Kolonileri Çağı'nda Orta Anadolu'da memleket geniş toprağa ve insan topluluklarına sahip, küçük krallık veya beyliklere bölünmüş bir siyasi yapı mevcuttur. Vesikalardan, kraliçelerin bazen kralla beraber, bazen de tek başlarına ülkenin çıkarları için çalıştıkları, idari yetkilerini en etkin şekilde kullandıkları, hukuki kararlar aldıkları ve ülke yönetiminde söz sahibi oldukları anlaşılmakta. Belgelerden anlaşıldığına göre, bazı krallıklar direk kraliçe tarafından idare edilmiştir. Kültepe tabletlerindeki kısıtlı bilgilerden, bazı memurların kraliçelerin emrinde olduğu da tespit edilmiştir. Bazı ekonomik yetkilerin de kraliçelerde olduğu anlaşılmaktadır.

Giyim tarzına baktığımızda, keten elbise, manto ve bir çift sandalet ile giyim tamamlanmaktadır. Ayrıca peçe ve şal gibi aksesuarların da kullanıldığını tespit ettik. Beyaz elbise ve ince kumaşların Koloni Çağı'nda sarayların, özellikle de kraliçelerin tercih ettiği tekstil ürünlerinin başında geldiği anlaşılmaktadır. Dönemin kadınlarının makyaj yaptığı ve saçlarına şekil verdiğini de tespit ettik. Kadınların değerli ya da yarı değerli taşlardan yapılmış kolyeler, altın veya gümüş gibi madenlerden elde edilmiş broş, yüzük, küpe ve bilezik gibi takılar kullanmış olduğunu belirledik.

Sanat eserlerinin ise, dini ve bereketi sembolleştiren vazifeleri olduğunu aşikârdır. Çocuğuyla beraber veya hamile olarak tasvir edilen kurşun figürinler kadının doğurma ve yetiştirme özelliklerinin sembolüdür. Ayrıca kadının göğüslerini tutuşu beslemeyi, yani anneliğin esas vazifesini göstermektedir. Şu suretle çıplak kadın figürinlerinin doğurma ve yetiştirmeyi sembolleştiren anneliğin vazifelerini belirten eserler olduğu şüphesizdir. Kültepe-Kaniš'in mühür baskıları da çeşitli sanat üslûplarının bir arada bulunduğu eşsiz eserlerdir. Bunlar yerli mühürlerin yanı sıra Eski Asur, Eski Babil ve Suriye-Koloni üslûplarının zengin örneklerini teşkil etmektedir. Bu mühürlerdeki tapınma sahneleri incelikli bir sanatla işlenmiştir. Kültepe kazılarında gün ışığına çıkarılmış insan biçimli kaplar da anlam bakımından Kültepe'nin önemli eserlerini oluşturmaktadır. Kadın yüzü işlenmiş vazo ve kapların ritüelde kullanılan araçlar olduğunu anlaşılmaktadır. Sandal biçimli ritonlar da Kültepe'nin eşsiz kült eserleri arasındadır.

KAYNAKÇA

Albayrak, İ., 1998, "Koloni Çağına Yerli Bir Bayan Madawada", **III. Uluslararası Hititoloji Kongresi Bildirileri (Çorum 16-22 Eylül 1996)**, s. 1-11.

Albayrak, İ., 2000a, "Asur Ticaret Kolonileri Döneminde Asurlu Tüccarlar ile Yerli Halk Arasındaki İlişkiler", **III. Kayseri ve Yöresi Tarih Sempozyumu Bildirileri**, s. 35-42.

Albayrak, İ., 2000b, "Kültepe'den Yeni Bir Vasiyetname", **Archivum Anatolicum**, S. 4, s. 1-29.

Albayrak, İ., 2002, "Kültepe'den Değişik Bir Masraf Listesi", **Archivum Anatolicum**, S. 5, s. 1-11.

Albayrak, İ., 2004a, "ana kaspim annīm Šamaš-abī qātātum/Bu Gümüş için Šamaš-abī Kefildir", **Archivum Anatolicum**, S. 7/2, s. 1-13.

Albayrak, İ., 2004b, "...Onlarla Oturacak, Yiyecek ve Yağlanacak/...ušbat aklat u paššat ištīšunu", **Archivum Anatolicum**,S. 7/1, s. 1-23.

Albayrak, İ, (2006), **Kültepe Tabletleri IV**, Ankara: TTKY.

Albayrak, İ., 2011, "The Understanding of Inheritance in Ancient Anatolia According to Testaments from Kültepe", **Anatolia's Prologue/Kültepe Kanesh Karum**, s. 142-147.

Albayrak, İ., 2012, "Kültepe'de Ele Geçen Vasiyetnamelere Göre Eski Anadolu'da Miras Anlayışı", **38. ICANAS (10-15.09.2007)**, s. 137-149.

Alp, S., (1994), **Konya Civarında Karahöyük Kazılarında Bulunan Silindir ve Damga Mühürleri**, Ankara: TTKB.

Balkan, K., (1957), **Mama Kralı Anum-Hirbi'nin Kaniş Kralı Warşama'ya Gönderdiği Mektup**, Ankara: TTKB.

Balkan, K., 1987, "Eski Asur ve Anadolu'da Kızların Çocuk Yaşında Nişanlanması", **Belleten**, C. LI, S. 200, s. 417-427.

Barjamovic, G., (2011), **A Historical Geography of Anatolia in the Old Assyrian Colony Period**, Copenhagen: Museum Tusculanum Press.

Bayram, S., 1990, "Kültepe Tabletlerinde Geçen Yeni Bir Vâde İfâdesi ve Çıkan Neticeler", **X. Türk Tarih Kongresi (Ankara: 22-26 Eylül 1986)**, C. I I, s. 453-462.

Bayram, S., 1993, "Kültepe Tabletlerinde Geçen Vergiler ve Özellikleri", **AÜDTCF Dergisi**, S. 369'dan ayrıbasım, s. 1-13.

Bayram, S., 1994, "Kültepe Metinlerinde Geçen Yeni Yer Adları ve Bunların Değerlendirilmesi", **XI. Türk Tarih Kongresi (Ankara: 5-9 Eylül 1990)**, C. I, s. 211-234.

Bayram, S., Çeçen, S., 1995, "6 Neue Urkunden über Heirat und Scheidung aus Kanis", **Archivum Anatolicum**, S. 1, s. 1-13.

Bayram, S., Çeçen, S., 1996, "Yeni Belgelerin Işığında Eski Anadolu'da Kölelik Müessesesi", **Belleten**, C. LX, S. 229, s. 579-604.

Bayram, S., Kuzuoğlu, R., Eylül-Ekim 2013, "Kültepe Metinlerinde Evlilik", **Aktüel Arkeoloji**, S. 35, s. 68-72.

Bilgi, Ö., 1975, "Kültepe Kazılarında Bulunmuş Olan İnsan Figürinleri", **Belleten**, C. XXXIX, S.154, s. 201-207.

Bilgiç, E., 1941, "Asurca Vesikalar Göre Etilerden Önce Anadolu'da Maden Ekonomisi", **Sümeroloji Araştırmaları**, s. 913-950.

Bilgiç, E., 1948, "Anadolu'nun İlk Tarihi Çağı'nın Ana Hatlar İle Rekonstrüksiyonu", **AÜDTCF Dergisi**, C. VI, s. 489-516.

Bilgiç, E., 1951, "Hititlerden Önceki Anadolu Halkının Evlilik Hukukunun Orijinal Tarafları", **AÜDTCF Dergisi**, C. IX, S. 1-2, s. 227-250.

Bilgiç, E., (1953), **Kapadokya Metinlerinde Geçen Yerli Appellatifler ve Bunların Eski Anadolu Dilleri İçerisindeki Yeri**, Ankara: TTKB.

Bilgiç, E. ve diğerleri, (1990), **Ankara Kültepe Tabletleri-I (AKT I)**, Ankara: TTKY.

Bilgiç, E., Bayram, S., (1995), **Ankara Kültepe Tabletleri-II (AKT II)**, Ankara: TTKY.

Bilgiç, E., Günbattı, C., (1995), **Ankaraner Kültepe-Texte III (AKT III)**, Stuttgart: FAOS Beiheft 3.

Cebesoy, S. S., 1995, "Kültepe Tabletlerinde Geçen Dokuma Ürünleri", **Anadolu Medeniyetleri Müzesi 1994 Yıllığı**, s. 164-188.

Clay, A.T., (1927), **Letters and Transactions from Cappadocia, Babylonian Inscriptions in the Collection of J.B. (BIN IV)**, New Hawen: Yale University Press.

Çeçen, S., 1990, "Kültepe Metinlerinde Bulunan Yeni 'Waklum' Mektupları", **AÜDTCF Dergisi**, C. XXXIV, S. 1-2, s. 35-51.

Çeçen, S., 1995, "mutanu in den Kültepe-Texten", **Archivum Anatolicum**, S. 1,s. 43-73.

Çeçen, S., 1996, " 'idinnum' Kelimesinin Anlamı Hakkında Yeni Bir Teklif", **Archivum Anatolicum**, S. 2, s.

Çeçen, S. 1997, "Kaniš Kārum'unun Diğer Kārum ve Wabartumlar'a "KÙ.AN" (amutum) İle İlgili Önemli Talimatları", **Belleten**, C. LXI, S. 231, s. 219-232.

Çeçen, S., 1999, "Uṣur-ša/i-İštar, Eski Asur Kralı Sargon'un Oğlu mu?", **XII. Türk Tarih Kongresi (12-16 Eylül 1994)**, s. 59-64.

Çeçen, S., 2002, "Kültepe Belgelerine Göre Anadolu Şehir Devletlerinde Ayaklanma", **Archivum Anatolicum**, S. 5, s. 65-69.

Darga, M., (2013), **Anadolu'da Kadın: On Bin Yıldır Eş, Anne, Tüccar, Kraliçe**, İstanbul: YKY.

Dercksen, J. G., 2011, "Cevherden Objeye: Kaniş'te Madenler", **Anadolu'nun Önsözü Kültepe-Kaniš Karumu**, s. 110-115.

Dinçol, B., (2003), **Eski Önasya Toplumlarında Suç Kavramı ve Ceza**, İstanbul: Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü Yay.

Donbaz, V., 1989, "Some Remarkable Contracts of 1-B Period Kültepe Tablets", **Tahsin Özgüç'e Armağan Kitabı**, s. 75-98.

Donbaz, V., 1993, "Some Remarkable Contracts of 1-B Period Kültepe Tablets II", **Nimet Özgüç'e Armağan Kitabı**, s. 131-154.

Donbaz, V., 1996, "Kültepe Tabletleri Işığında İ.Ö. 2000-1760 Yıllarında Anadolu'nun Sosyal Yapısı", **1995 Yılı Anadolu Medeniyetleri Müzesi Konferansları**, S. V, s. 177-197.

Donbaz, V., 2003, "Lamniš ulā ezebši/He shall not leave her in a bad situation (wickedly)", **Festschrift für Burkhart Kienast zu seinem 70. Geburtstage dargebracht von Freuden, Schülem und Kollegen**, s. 47-50.

Donbaz, V. 2008, "Three Court Proceedings Corcerning Walaliašu'e an Anatolian Woman, **Muhibbe Darga Armağanı**, s. 209-222.

Eidem, J., 1991, "An Old Assyrian Treaty from Tell-Leilan", **Merchands, diplomates et empereurs, Études sur la civilisation Mésopotamienne offertes Paul Garelli**, s. 185-207.

Eisser, G., Lewy, J., (1930), **Die Altassyrischen Pechtsurkunden vom Kültepe (EL)**, Leipzig: Hinrichs.

Emre, K., (1971), **Anadolu Kurşun Figürinleri ve Taş Kalıpları**, Ankara: TTKB.

Erkut, S. 2007, "Kültepe Metinlerinde Geçen amūtu(m) Üzerine", **Belleten**, C. LXXI, S. 260, s. 1-4.

Erol, H., Albayrak, İ., 2005, "Kültepe'den *nikka* İle İlgili Altı Yeni Belge", **Archivum Anatolicum**, S. 8/2, s. 1-20.

Erol, H., 2010, "Uşur-ša-İštar Arşivinden (Kt. n/k) Šimat-Su'en'in Bir Mektubu", **VII. Uluslararası Hititoloji Kongresi Bildirileri (25-31 Ağustos 2008)**, C. I, s. 273-283.

Erol, H., 2012, "Asur Ticaret Kolonileri Devrinde Anadolu Şehir Devletlerinin İdari Yapısı", **38. ICANAS (10-15.09.2007)**, C. III, s. 1305-1315.

Farber, W., 1990, "Hanum kauft Gadagada: Eine altassyrische Selbstverkaufs-Urkunde", **Aula Orientalis 8**, s. 197-205.

Garelli, P., Michel, C, 1996, "New Old Assyrian Marriage Contracts", **Anadolu Medeniyetleri Müzesi 1995 Yıllığı**, s. 295-303.

Gavaz, Ö. S., 2006, "Hitit Kenti Zalpa'nın Yeri Üzerine", **Anadolu**, S. 31, s. 1-18.

Gökçek, L. G., 1998, "Kültepe Vesikalarında Geçen Nesnelerin Fiyatları", **II. Kayseri ve Yöresi Tarih Sempozyumu Bildirileri (16-17 Nisan 1998)**, s. 155-169.

Gökçek, L. G., (2002), "Koloni Devri Anadolu'sunda Faaliyet Gösteren Asurlu Tüccar Aileler (Šū-Laban'ın oğlu İmdīlum, Aššur-imittī'nin oğlu Uşur-ša-İštar ve Aššur-rē'ī'nin oğlu Pilah-İštar), **Basılmamış Doktora Tezi**, Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Gökçek, L. G., 2004, "Asur Ticaret Koloniler Çağı'nda (M.Ö. 1975-1723) Anadolu'da Hayvancılık ve Hayvan Ticareti", **Archivum Anatolicum**, S. 7/1, s. 59-78.

Gökçek, L. G., 2004, "Pilah-Ištar Arşivinden Aile Hukukuna Dair Bazı Yazışmalar", **Archivum Anatolicum**, S. 7/2, s. 65-75.

Günbattı, C., 1990, "Kültepe Tabletleri Arasında Aile Haberleşmelerinden Örnekler", **I. Uluslararası Hititoloji Kongresi Bildirileri (19-21 Temmuz 1990)**, s. 126-133.

Günbattı, C., 1994, "Kültepe Tabletlerine Göre, Kadınların Ticarî Faaliyetleri Hakkında Bazı Gözlemler", **XI. Türk Tarih Kongresi (Ankara: 5-9 Eylül 1990)**, C. I, s. 191-200.

Günbattı, C., 1996, "Two New Tablets Throwing Light on the Relation Between Anatolian Kıngs and Assyrian Merchants in the Period of the Assyrian Colonies", **Archivum Anatolicum**, S. 2, s. 25-37.

Günbattı, C., 2000, "Eski Anadolu'da Su Ordali", **Archivum Anatolicum**, S. 4, s. 73-89.

Günbattı, C., 2008, "An Eponym List (KEL G) from Kültepe", **Altorientalische Forschungen**, s. 103-132.

Günbattı, C., (2012), **Kültepe-Kaniş/Anadolu'da İlk Yazı, İlk Belgeler**, Kayseri: Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kültür Yay.

Hecker, K., 1997, "Über den Euphrat (Ortsbezogene Restriktionen in aA Kaufurkunden)", **Archivum Anatolicum (Emin Bilgiç Anı Kitabı)**, S. 3, s. 157-172.

İçhisar, M., (1981), **Les Archives Cappadociennes du Marchand Imdilum**, Paris: Editions A.D.P.F.

Kılıç,Y.-Duymuş, H., Nisan 2009, "Eski Mezopotamya'da Din Kadınları (Rahibeler)", **TSA**, Yıl: 13, S. 1, s. 159-178.

Kılıç, Y., (2014), **Eskiçağ Aile Hukuku (Asur, Babil ve Hitit Devletlerinin Yıkılışına Kadar)**, Konya: Çizgi Kitabevi.

Kınal, F., 1956, "Eski Anadolu'da Kadının Mevkii", **Belleten**, C. XX, S. 79, s. 354-361.

Kienast, B., (1960), **Die Altassyrischen Texte des Orientalischen Seminars der Universitat Heidelberg und der Sammlung Erlenmeyer-Basel (ATHE)**, Berlin: Walter de Gruyter.

Kienast, B., (1984), **Das Altassyrische Kaufvertragsrecht**, Stutgart: Steiner.

Kienast, B., 1989, "The Old Assyrian be'ulatum", **Journal of Cuneiform Studies**, Vol. 41, No. 1, s. 87-95.

Kulakoğlu, F., 2011, "Kültepe Kaniş Karumu: Anadolu'nun En Eski Uluslararası Ticaret Merkezi", **Anadolu'nun Önsözü Kültepe-Kaniš Karumu**, s. 40-51.

Kuzuoğlu, R., 2005, "Eski Anadolu'da İpotek Kavramının İlk İzleri", **Akademi Günlüğü/Toplumsal Araştırmalar Dergisi**, C. 1, S. 1, s. 77-87.

Kuzuoğlu, R., 2007, "Asur Ticaret Kolonileri Çağı'nda Anadolu Kraliçeleri", **Belleten**, C. LXII, S. 262, s. 795-809.

Larsen, M. T., 1982, "Your Money or Your Life! A Portrait of an Assyrian Businessman", **Societes and Languages of the Ancient Near East Studies in Honor of I.M. Diakonoff**, s. 214-245.

Larsen, M. T., (2002), **The Aššur-nādā Archive**, Leiden: Nederlands Instituut voor het Nabije Oosten.

Larsen, M. T., (2010), **Kültepe Tabletleri VI-a**, Ankara: TTKY.

Larsen, M. T., 2011, "Koloni Sisteminin Yönetimi", **Anadolu'nun Önsözü Kültepe-Kaniš Karumu**, s. 64-69.

Lewy, J., 1950, "Hatta, Hattu, Hatti, Hattuša, and "Old Assyrian" Hattum", **Ar.Or.**, C. XVIII, S. 3, s. 366-441.

Lewy, J., 1956, "On Some Institutions of the Old Assyrian Empire", **HUCA 27**, s. 1-80.

Lyckowska, K. 1998, "Some Remarks on Jewellery in the Old Assyrian Texts", **Written on Clay and Stone, Ancient Near Eastern Studies Presented to Krystyna Szarzyńska on the Occasion of her 80th Birthday**, s. 45-53.

Matouš, L., 1973, "Beiträge zum Eherecht der Anatolischen Bevölkerung im 2. Jhdts. u. Z.", **Archiv Orientälni 41**, s. 309-318.

Matouš, L., 1982, "Zur Korrespondenz des Imdi-ilum mit Tarām-kubi", **Festschrift Kraus**, s. 268-270.

Michel, C., 1997, "Les Malheurs de Kunnaniya, Femme de Marchand", **Archivum Anatolicum (Emin Bilgiç Anı Kitabı)**, S. 3, s. 239-255.

Michel, C., (2003), **Old Assyrian Bibliography**, Leiden: Old Assyrian Archives Studies.

Michel, C., 2011, "Woman of Assur and Kanesh", **Anatolia's Prologue/Kültepe Kanesh Karum**, s. 124-133.

Monte, G. F. del-Tischler, J., **Die Orts- und Gewässernamen der hethitischen Texte**, Wiesbaden: RGTC VI.

Nashef, Kh., (1991), **Die Orts- und Gewässernamen der altassyrichen Zeit**, Wiesbaden: RGTC 4.

Öz, E., Albayrak, İ., 2005, "1963 Yılı Kültepe Kazısında Ele Geçen Altı Yeni Tablet", **Archivum Anatolicum**, S. 8/2, s. 21-45.

Öz, E., 2008/2, "Kültepe Tabletleri Işığında, M.Ö. II. Binde, Kadının İş Hayatındaki Yeri", **Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, S. 25, s. 47-57.

Özgüç, N., 1953, "Kültepe'de 1950 Yılında TTK Adına Yapılan Kazıda Bulunan Mühür ve Mühür Baskıları Hakkında Ön-Rapor", **Belleten**, C. XVII, S. 65-68, s. 119-122.

Özgüç, N., 1957, "Kültepe Kazılarında Bulunan Mermer İdol ve Heykelcikler", **Belleten**, C. XXI, s. 61-70.

Özgüç, N., (1965), **Kültepe Mühür Baskılarında Anadolu Grubu**, Ankara: TTKB.

Özgüç, N., 1966, "Acemhöyük Kazıları", **Anadolu/Anatolia**, S. 10, s. 1-28.

Özgüç, N., (1968), **Kaniş Karumu Ib Katı Mühürleri ve Mühür Baskıları**, Ankara: TTKB.

Özgüç, N., Tunca, Ö., (2001), **Kültepe-Kaniš: Mühürlü ve Yazıtlı Kil Bullalar**, Ankara: TTKB.

Özgüç, T., 1943, "Öntarihte Anadolu İdollerinin Anlamı", **AÜDTCF Dergisi**, S. 5, s. 65-72.

Özgüç, T., (1950), **Kültepe Kazısı Raporu 1948**, Ankara: TTKB.

Özgüç, T., (1986), **Kültepe-Kaniş II**, Ankara: TTKB.

Özgüç, T., (2005), **Kültepe-Kaniš/Neša**, İstanbul: YKY.

Özgüç, T., Özgüç, N., (1953), **Kültepe Kazısı Raporu 1949**, Ankara: TTKB.

Sever, H., 1988, "Köle Satışı Hakkında Yeni Kültepe Metinleri", **XXXIV. Uluslararası Assiriyoloji Kongresi (6-10/VII/1987-İstanbul)**, s. 485-495.

Sever, H., 1992, "Anadolu'da Nişanın Bozulması Hakkında Verilmiş Kaniš Karumu Kararı", **Belleten**, C. LVI, S. 217, s. 666-674.

Sever, H., 1997, "amūtum Madeninin Ticaretinin Yapılması Hususunda, Asur Şehir Meclisince Verilmiş Bir Ruhsatname", **Archivum Anatolicum**, S. 3, s. 291-299.

Sever, H., 1999, "Asur Ticaret Kolonileri Çağı'nda (M.Ö. 1970-1750) Anadolu Dışına Çıkışı Yasaklanan Bazı Madenler", **XII. Türk Tarih Kongresi (Ankara: 12-16 Eylül 1994)**, C. I, s. 85-94.

Smith, S., (1924), **Cuneiform Texts from Cappadocian Tablets in the British Museum II (CCT II)**, London: Trustees of the British Museum.

Smith, S., 1925, **Cuneiform Texts from Cappadocian Tablets in the British Museum III (CCT III)**, London: Trustees of the British Museum.

Stephens, F.J., 1944, **Old Assyrian Letters and Business Documents, Babylonian Inscriptions in the Collection of J.B. (BIN VI)**, New Hawen: Yale University Press.

Şahin, H. A., 1997, "Kültepe Metinlerinde Geçen Kumaş İsimleri", **I. Kayseri ve Yöresi Tarih Sempozyumu Bildirileri (11-12 Nisan 1996)**, s. 313-323.

Şahin, H. A., 1999, "Kültepe Metinlerinde Geçen Rahip ve Rahibeler", **Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, s. 143-153.

Şahin, H. A., 2000, "Kültepe Metinlerinde Geçen Rahibelerin Aile ve Toplumdaki Konumu", **AÜDTCF Tarih Araştırmaları Dergisi**, s. 233-242.

Şahin, H. A., 2008, "Eski Asur Hukuku'nda Kız Çocukların Baba Mirasından Payı", **Kadın/Woman 2000**, C. VI, S. 2, s. 37-51.

Tosun, M., Yalvaç, K., (2002), **Sumer, Babil, Assur Kanunları ve Ammi-Şaduqa Fermanı**, Ankara: TTKY.

Tütüncüler, Ö., 2006, "Çorum-Resuloğlu Eski Tunç Çağı Mezarlığı'nda Kumaş Kullanımına İlişkin Yeni Bulgular", **Anadolu/Anatolia**, S. 30, s. 137-148.

Uzunalimoğlu, A., 1993, "Kārum'un II. Tabakasından Bir Grup Borç Mukavelesi", **Anadolu Medeniyetleri Müzesi 1992 Yıllığı**, s. 51-70.

Ünal, A., 1981, "Hitit Kenti Ankuwa'nın Tarihçesi ve Lokalizasyonu Hakkında", **Belleten**, C. XLV/2, S.180, s. 432-455.

Ünal, A., (2007), **Anadolu'nun En Eski Yemekleri-Hititler ve Çağdaşı Toplumlarda Mutfak Kültürü**, İstanbul: Homer Kitabevi.

Veenhof, K. R., Eidem, J., (2008), **Mesopotamia: The Old Assyrian Period**, Göttingen: Orbis Biblicus en Orientalis 160/5 .

Veenhof, K. R., (1972), **Aspects of Old Assyrian Trade and Its Terminology**, Leiden: E. J. Brill.

Veenhof, K. R., 1977, "Some Social Effects of Old Assyrian Trade", **Trade in The Ancient Near East, British School of Archaeology in Iraq**, s. 109-118.

Veenhof, K. R., 1989, "Status and Offices of an Anatolian Gentleman Two Unpublished Letters of Huharimataku from Karum Kanish", **Studies in Honor of T. Özgüç**, s. 515-525.

Veenhof, K. R., (2003), **The Old Assyrian List of Year Eponyms from Karum Kanish and Its Chronological Implications**, Ankara: TTKY.

Veenhof, K. R., (2010), **Kültepe Tabletleri-V**, Ankara: TTKY.

Veenhof, K. R., 2011, "Eski Asur Kronolojisi ve Kaniş", **Anadolu'nun Önsözü Kültepe-Kaniš Karumu**, s. 30-39.

Von Soden, W., 1975, "Ein Altassyrisches Testament aus Kültepe", **Die Welt des Orients**, s. 211-217.

Yıldırım, N., 2013, "Kültepe Metinlerinde Geçen Altın Süs Eşyaları", **History Studies**, Vol. 5, Issue 3, s. 255-267.

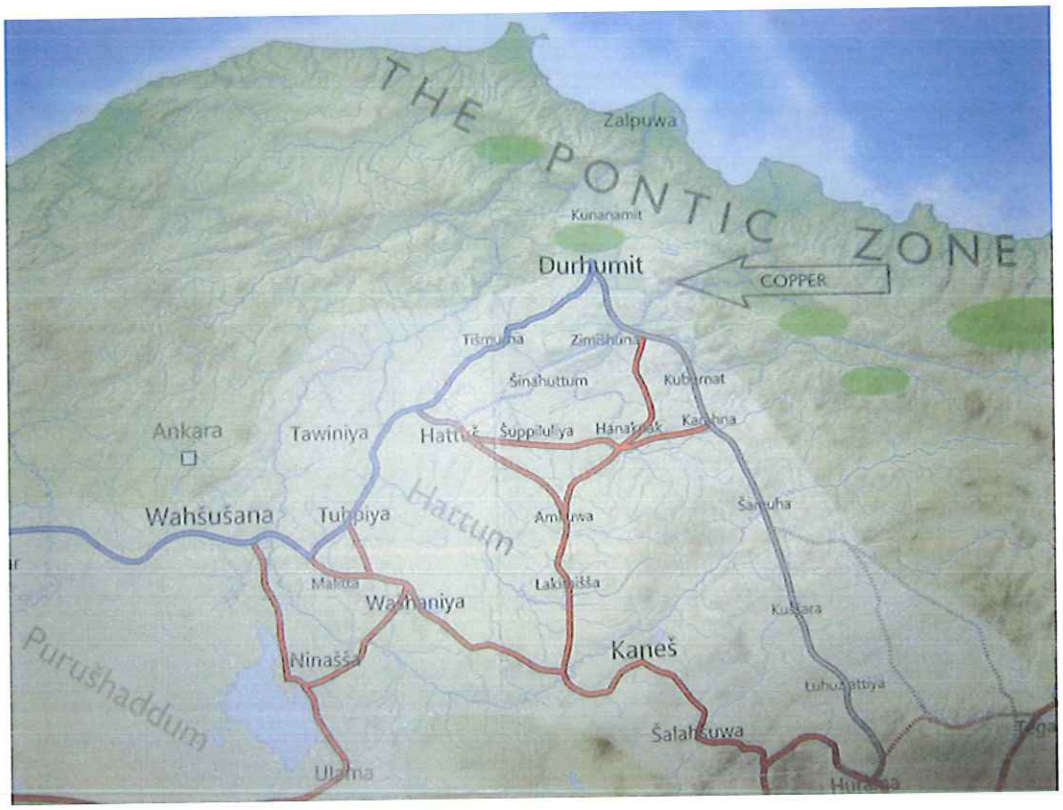
Yılmaz, Ş., 2003, "KÙ.AN (amutum) Madeni ile İlgili 3 Yeni Belge", **Anadolu Medeniyetleri Müzesi 2002 Yıllığı**, s. 158-172.

Yiğit, T., 1997, "Eski Anadolu Kentlerinden Luhuzati/Lawazantiya'nın Tarihi ve Lokalizasyonu Üzerine", **Belleten**, C. LXI, S. 230, s. 1-14.

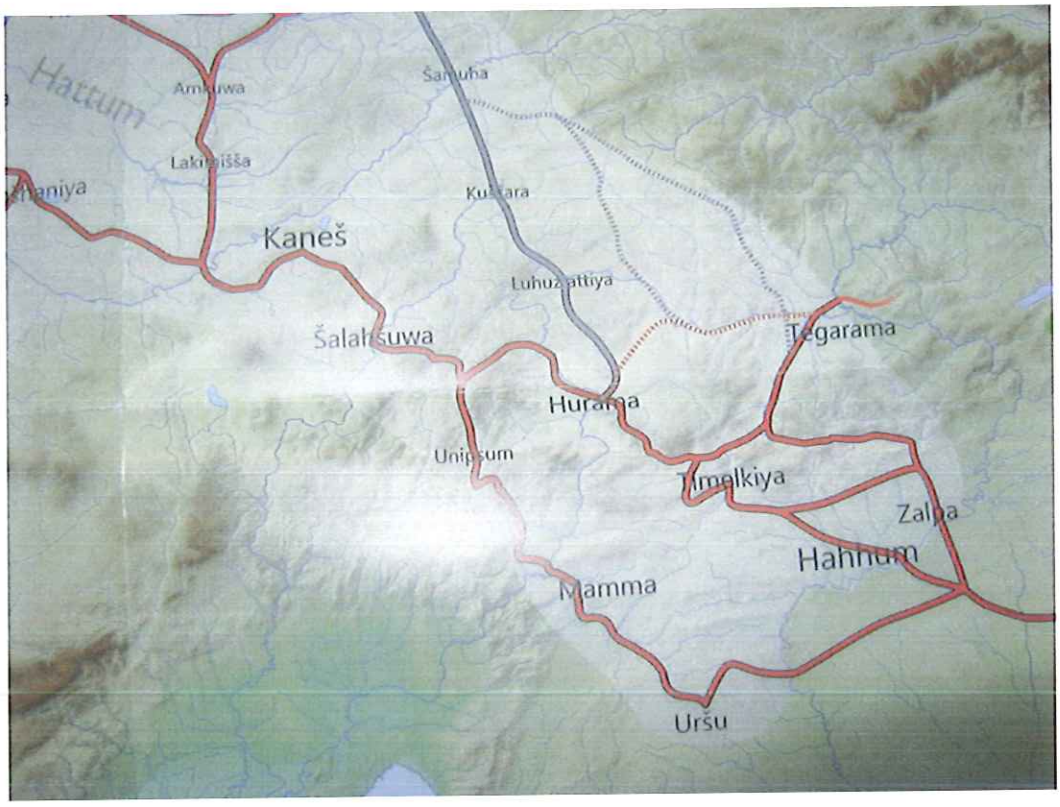
Yiğit, T., 2006, "Uršu Kuşatması Metni'nin Yeniden Değerlendirilmesi", **Anadolu**, S. 31, s. 43-55.

Yeni Türk Ansiklopedisi, (1985), C. 7, İstanbul: Ötüken Yay.

HARİTALAR

Harita-1: Wahšušana, Kaniš, Durhumit ve Purušhattum arasındaki rota (Barjamovic, 2011: Harita).

Harita-2: Uršu ve çevresindeki kentler (Barjamovic, 2011: Harita).

RESİMLER

Resim-1: Tülünü açan Tanrıça İštar (Özgüç, 1950: Ekler).

Resim-2: Allık kutusu (Anadolu'nun Önsözü, 2011: 252).

Resim-3: Parfüm şişesi (Özgüç, 2005: 203).

Resim-4: Saç halkası (Özgüç, 1986: Ekler).

Resim-5: Elbise iğneleri (Özgüç, 2005: 225).

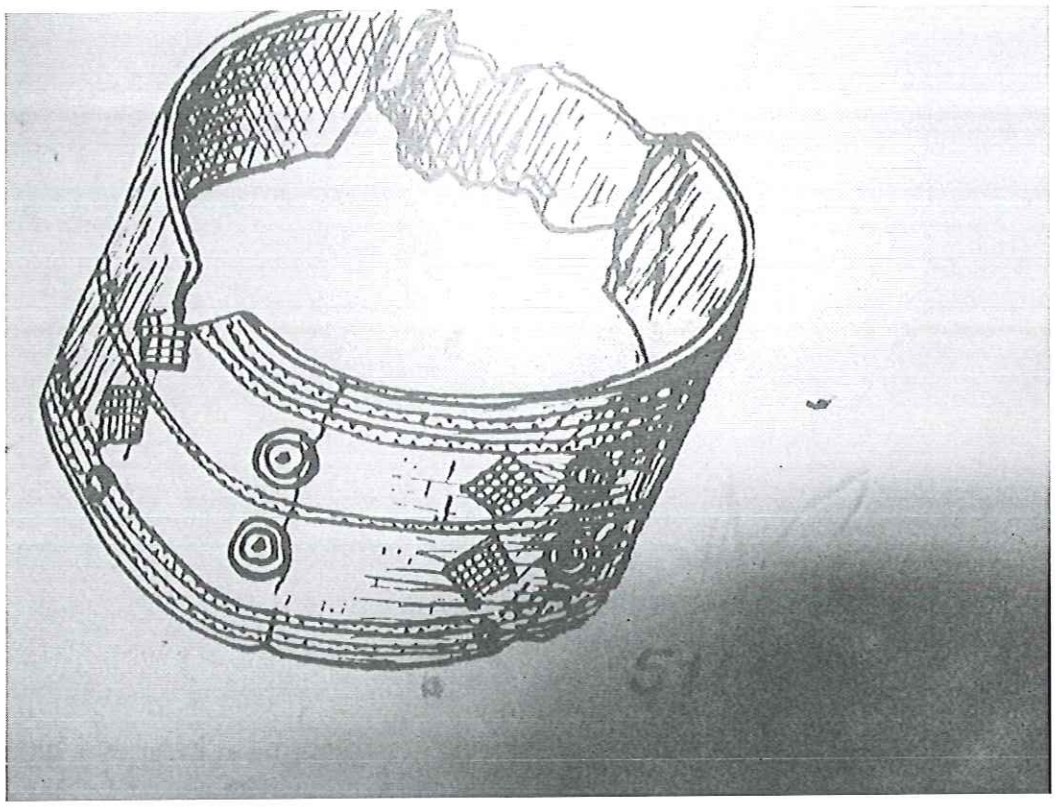
Resim-6: Kolyeler (Özgüç, 2005: 229).

Resim-7: Küpe ve halka (Anadolu'nun Önsözü, 2011: 315).

Resim-8: Yüzükler (Özgüç, 2005: 227).

Resim-9: Kemik bilezik (T. Özgüç-N. Özgüç, 1953: Ekler).

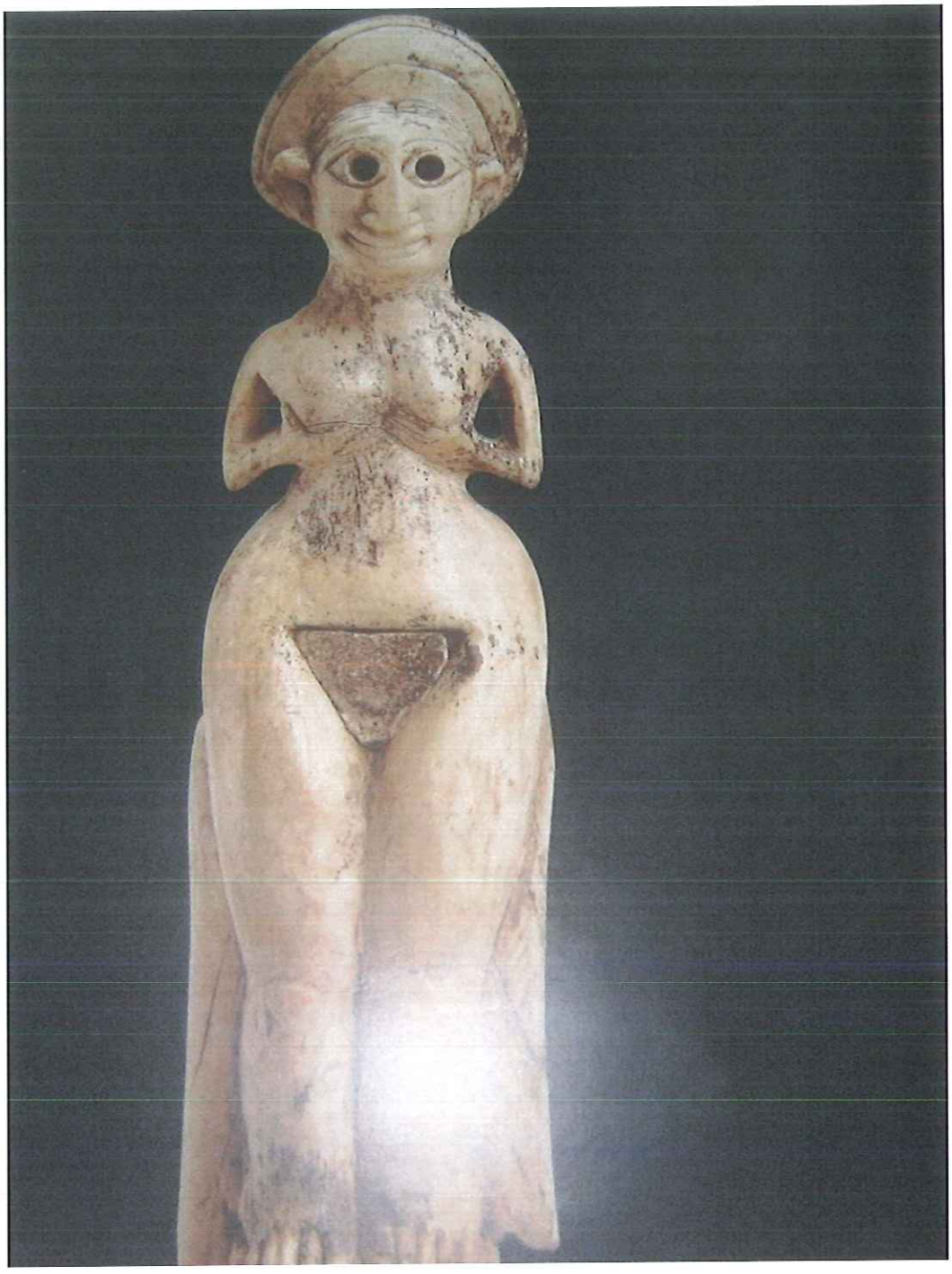
Resim-10: Kültepe idolleri (tugce-gul.blogspot.com.tr.).

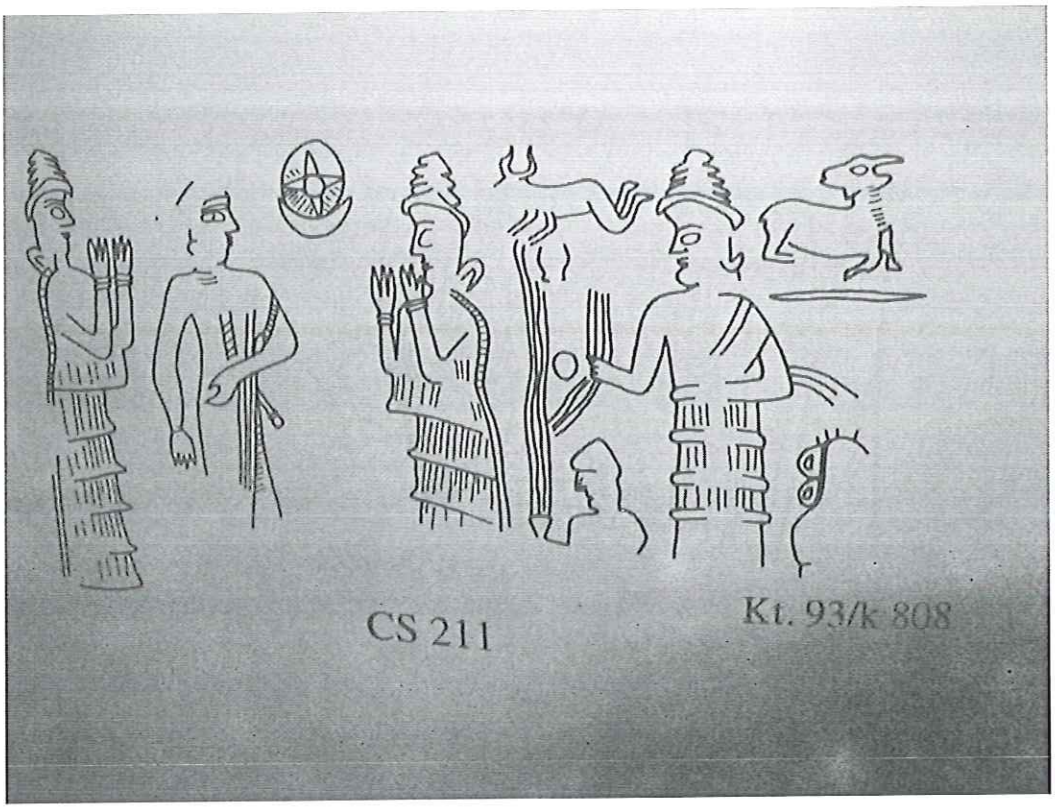
Resim-11: Kurşun tanrıça figürini (Özgüç, 2005: 240).

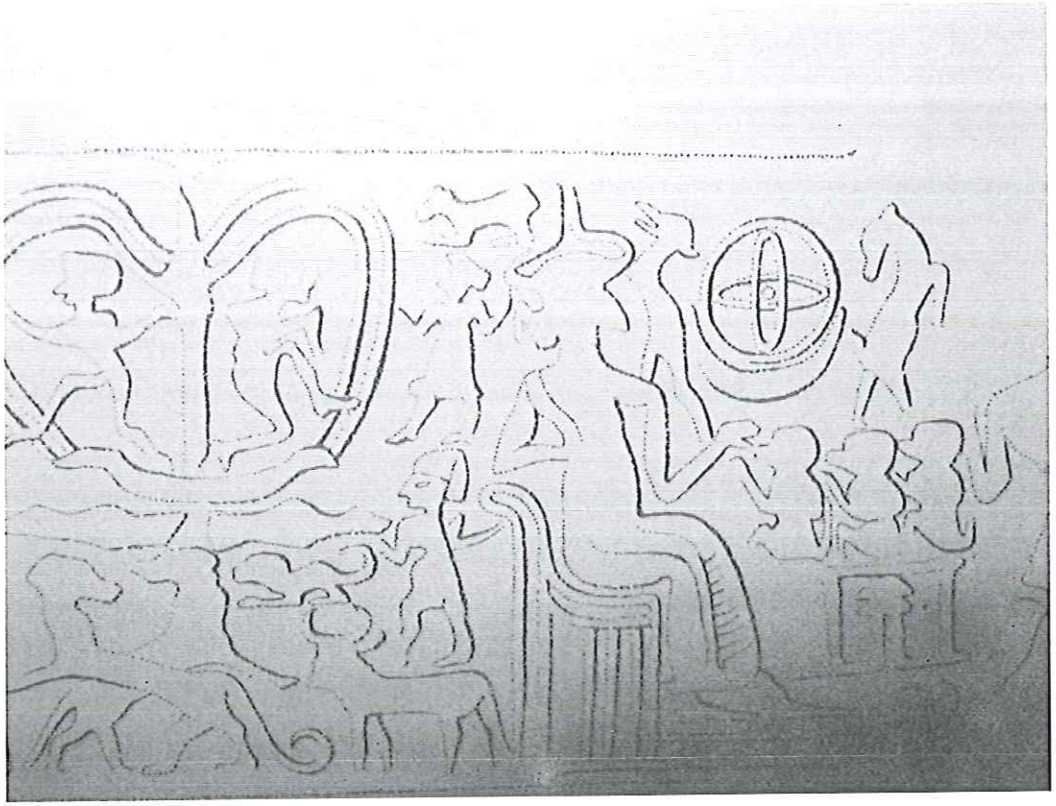
Resim-12: Kutsal tanrı ailesi (Özgüç, 2005: 244).

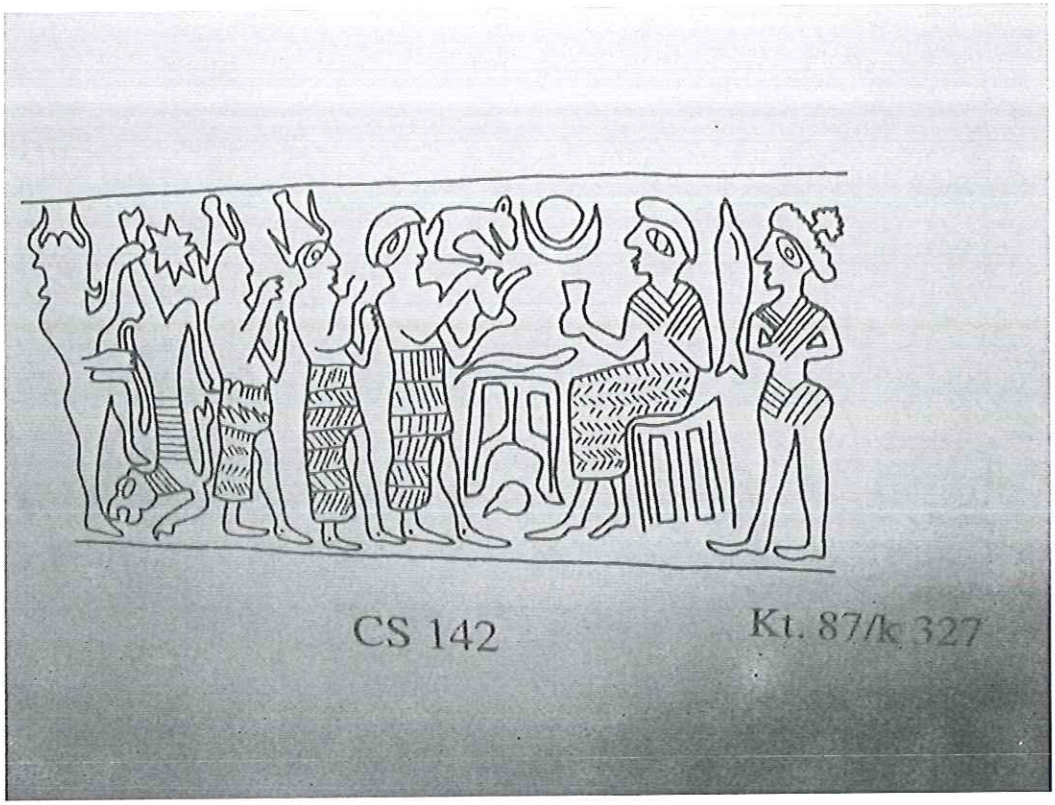
Resim-13: Göğüslerini tutan Ana Tanrıça (Özgüç, 2005: 206).

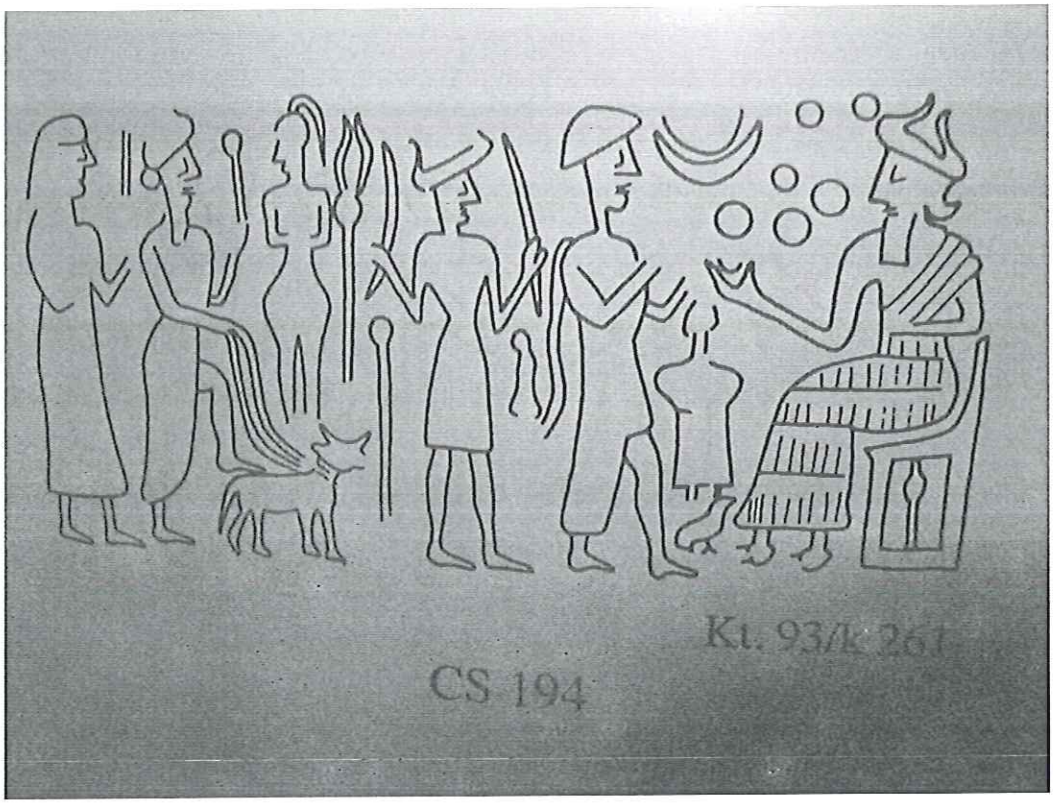
Resim-14: Eski Babil üslûbundaki bulla (N. Özgüç-Tunca, 2001: Ekler).

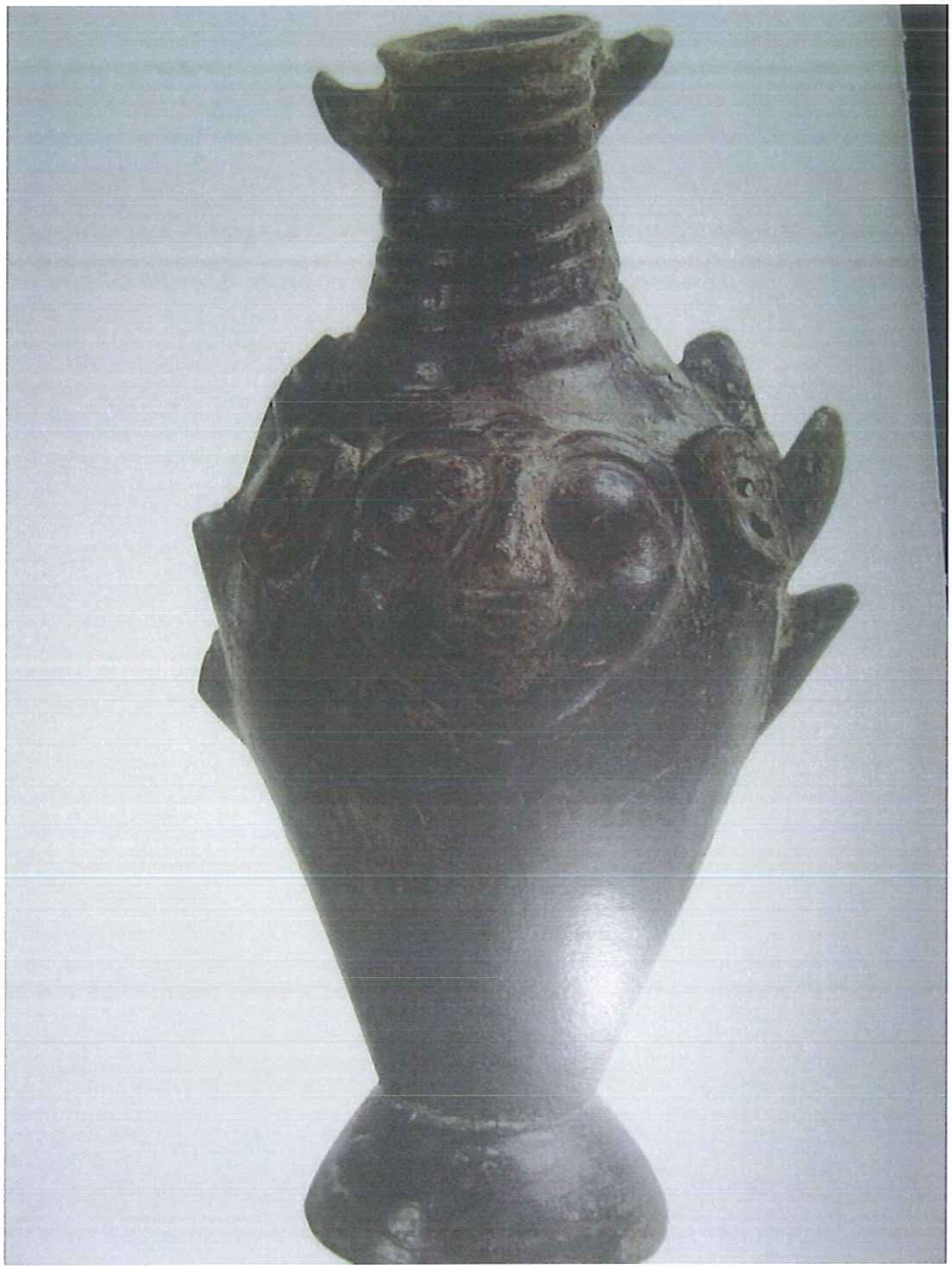
Resim-15: Konya-Karahöyük'te bulunan mühür (Alp, 1994: 125).

Resim-16: Eski Anadolu üslûbundaki bulla (N. Özgüç-Tunca, 2001: Ekler).

Resim-17: Suriye üslûbundaki bulla (N. Özgüç-Tunca, 2001: Ekler).

Resim-18: Kadın yüzü işlenmiş kült vazosu (Özgüç, 2005: 198).

Resim-19: Kadın yüzü biçimli içki kabı (Özgüç, 2005: 195).

Resim-20: Sandal biçimli kült kabı-Riton (Özgüç, 2005: 188-189).

ÖZET

Çalışmamızda, Asur Ticaret Kolonileri Çağı kadınını, Anadolu'nun ilk yazılı belgeleri olan Kültepe tabletleri ve arkeolojik veriler ışığında, disiplinler arası bir çalışmayla her yönüyle bir bütün olarak ele almaya çalıştık. Söz konusu çağın kadını hususunda; sosyal, ekonomik ve siyasî hayatta kadın ile kıyafetler, süs ve ziynet eşyaları, son olarak da sanat eserlerinde kadın betimlemesi olmak üzere beş bölümde elimizden geldiğince bilgi verdik.

Birinci bölümde sosyal hayatta kadını, evlilik ve kölelik müesseseleri ile din kadınları olmak üzere üç kısımda ele aldık. Kadının aile müessesinde statüsü ve rolünü, kızların kaç yaşına geldiğinde evlendirildiği, nişan ve düğün âdetleri ile kadınların aile hukukundaki haklarını irdeledik. Kölelik müessesinde ise kadın kölelerin fiyatları ve ne tür işlerde çalıştırıldıkları gibi konuları aydınlatmaya çalıştık. Din kadınları kısmında ise, rahibelerin tapınaklarda nasıl bir görevi olduğunu ve bunların sosyo-ekonomik hayatları hususunda belgelerin vermiş olduğu imkânlar doğrultusunda bilgi verdik.

İkinci bölümümüzü oluşturan ekonomik hayatta ise Asur ve Anadolu kadınını ayrı ayrı ele aldık. Bu bölümde, iki ayrı coğrafya kadının yaşadıkları coğrafyanın vermiş olduğu olanaklar ile ekonomik hayata yapmış oldukları katkıyı ortaya koymaya çalıştık.

Siyasi hayatla ilgili olan üçüncü bölümümüzde, kraliçelerin idarî ve hukukî yetkileri ile ekonomik alandaki söz haklarını inceledik.

Dördüncü bölümümüzde; filolojik belgelerin yanında arkeolojik verileri de inceleyerek, dönemin kadının giyim tarzı, makyaj malzemeleri ve süslenmek için taktıkları ziynet eşyalarını belirledik.

Son bölümümüzde ise, sanat eserlerini inceleyerek, bunlardaki kadın betimlemeleri, bunların ne amaçla kullanıldıkları ve ne anlama geldiklerini elimizden geldiğince aydınlatmaya çalıştık.

ABSTRACT

In our study, we tried to handle with Assyrian Trade Colonies Era woman in the light of Kültepe tablets which are the first written documents of Anatolia and archeological data through an interdisciplinary study with its every aspect as a whole. Concerning the woman of the mentioned era, we gave information in five sections as woman and clothes in social, economic and political lie and ornament and adornment and lastly, woman description in the art Works.

In the first section, we dealt with the women in three sections as the woman in social life, marriage and slavery institutions and a woman of religious faith. We examined the rights of the women in family law, position and role of woman in family institution, the marriage age of the girls, engagement and wedding traditions and rights of the women in the family law. We strived to illuminate the prices of the women slaves in the slavery ,institution and at which work they were made to work. As for the religious issues, we provided information about what kind of a job nuns had in the temples in accordance with the possibilities of the documents giving ,information about their social-economic life. In the second part regarding the economical life, we dealt with the Assyrian and Anatolia women separately. In this section, we tried to put forward the opportunities that these two separate geography women experienced due to the geography they lived in and their contributions to the economical life.

In our third part regarding political life, we examined the administrative and legal authority of the queen and the right to speak in economical field.

In our fourth part, in addition of the philological documents, we an examined archeological data, we determined the cloth style, make up materials of the woman of the period and ornament objects they wore in order to adorn themselves.

In our last part, we examined the art Works, we tried to illuminate the woman descrtiptions in these and their use of purpose and what they mean.